

بسم الله الرحمن الرحيم

سائادەت تاجى ۋە ھۆكۈمدارلىق قوللانمىسى

تاج السعادة وعنوان السيادة

ئالىم ئىبنى مۇھەممەد كاشغەرىي

(؟—767ھ/؟—1366م)

مركز محب الحق للبحوث الإسلامية

Haksever İslam Araştırma Merkezi

بۇ كىتابنىڭ باسما چىقىلىرى 2018 – يىلى ۋاپات بولغان ئابدۇسەمەت مەخسۇمنىڭ ئائىلە – تاۋابئاتى تەرىپىدىن مەرھۇمنىڭ ھەققىدە سەدىقە قىلىندى. جانابى ئاللاھتىن ئىلىم تارقىتىش ئۈچۈن سېلىنغان بۇ مۇبارەك سەرمايىنى مەرھۇم ئۈچۈن قىيامەت كۈنىگە قەدەر سەدىقە جارىيە قىلىپ بېرىشىنى تىلەيمىز

سائادەت تاجى ۋە ھۆكۈمدارلىق قوللانمىسى

تاج السعادة وعنوان السيادة

Tacu's-saade ve unvanu's-siyade

ئالىم ئىبنى مۇھەممەد كاشغەرىي

(؟—767ھ/؟—1366م)

ئەرەبچىدىن تەرجىمە قىلغۇچى: ئاتاۋۇللاھ سەئىد

تەھرىرى ۋە كوررېكتورى: ھەببۇللاھ مەتقۇربان

الطبعة الأولى / جمادي الاخر ١٤٤٥ھ / ديسمبر ٢٠٢٣م

حقوق الطبع والتوزيع محفوظة

الترقيم الدولي | ISBN

978-605-71815-1-0

الناشر: مركز محب الحق للبحوث الإسلامية

Haksever İslam Araştırma Merkezi

للتواصل: Haksever090@gmail.com

اسطنبول – تركيا | İstanbul-Türkiye

مۇندەرىجە

تەرجىمە قىلغۇچىدىن 3
ئىسلام مەدەنىيىتىدە «سىياسەتنامە» يېزىش ۋە
ھۆكۈمدارلارغا كىتاب سوۋغا قىلىش ئەنئەنىسى 4
«تاجۇسسەئادە» ۋە ئۇنىڭ مۇئەللىپى 15
رىسالە ھەققىدە 15
مۇئەللىپ ھەققىدە 18
ئەسەرلىرى 20
بايبارس خانىقاسى 23
خانىقانىڭ قۇرغۇچىسى 26
«بايبارس خانىقاسى»نىڭ باش شەيخلىرى 27
سۇلتان شەئبان 32
مۇئەللىپ تەسىرىگە ئۇچرىغان ۋە پايدىلانغان مەنبەلەر 35
تەرجىمىدە قوللانغان مېتود 36

سائادەت تاجى ۋە ھۆكۈمدارلىق قوللانمىسى

مۇقەددىمە 45
سەلتەنەتنىڭ پەزىلىتى 49
سەلتەنەتنىڭ ئاساسى ئادالەت 51
سەلتەنەتنىڭ پەرز ۋە ئەدەپلىرى 55
ۋەزىر، سىرداش، ھاجىپ، كاتىب تاللاش ھەققىدە 61
دۆلەت ئىشلىرىنى ئەمەلدارلارغىلا تاشلاپ قويماسلىق ھەققىدە 62
مەزلۇمنىڭ دۇئاسىدىن ئېھتىيات قىلىش ھەققىدە 64
بىپەرۋالىق قىلماسلىق ھەققىدە 66
ئەل - يۇرتنى ئىسلام شەرىئىتى بىلەن ئىدارە قىلىش ھەققىدە 67

ئىلىم ئۆگىنىش ۋە نەسىھەتكە قۇلاق سېلىش ھەققىدە 68
ئىقتىدارسىز كىشىلەرنى ۋەزىپىگە تەيىنلىمەسلىك ھەققىدە 69
پەزىلەت ۋە پازىللار ھەققىدە 70
ئەمەلدارلار ھەققىدە 71
پادىشاھنىڭ ئۆزى بىۋاستە جەڭگە چىقماسلىقى ھەققىدە 73
كېڭەش ھەققىدە 74
ئىقتىدارلىق كىشىلەرگە ۋە قول ئاستىدىكىلەرگە ياخشى مۇئامىلە قىلىش ھەققىدە 75
تۆتلۈك ھېكمەتلەر 76
ھېكمەتلەر 79
كۈشەندىلەر 80
ياخشى پادىشاھ 81
ھېكمەتلەر 82
تىلنى باشقۇرۇش ھەققىدە ھېكمەتلەر 84
ھېكمەتلەر 86
زالىم ھەققىدە ھېكمەتلەر 87
ھېكمەتلەر 88
دۈشمەن ھەققىدە ھېكمەتلەر 96
ھېكمەتلەر 97
سۈكۈت ۋە ئاز گەپ قىلىش ھەققىدە ھېكمەتلەر 99
ياخشىلىق قىلىش ۋە تەشەككۈر ئېيتىش ھەققىدە ھېكمەتلەر 101
پۇل - مال ھەققىدە ھېكمەتلەر 104
ھېكمەتلەر 105
ئەقىل، ئىلىم ۋە ئەدەپ - ئەخلاق ھەققىدە ھېكمەتلەر 109
ھېكمەتلەر 113
زاھىدلىق ھەققىدە ھېكمەتلەر 118
خاتىمە 122

تەرجىمە قىلغۇچىدىن

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن!

قولىڭىزدىكى بۇ رىسالە بۇندىن يەتتە ئەسىر مۇقەددەم مىسىر دىيارىدا ياشىغان قەشقەرلىك ئالىم تەرىپىدىن شۇ چاغدىكى مىسىر مەملۇكىيلار سۇلتانى ئەشرەپ شەئبانغا تەقدىم قىلىش ئۈچۈن يېزىلغان بولۇپ، مۇئەللىپ بۇ رىسالىنى سۇلتان شەئبانىڭ «كاتتا ئىلتىپاتىغا جاۋاب قايتۇرۇش ئۈچۈن» ھىجرىيە 764 - يىلى زۇلقەئدە ئېيىنىڭ 27 - كۈنى يېزىپ تاماملىغانلىقىنى ئېيتقان. رىسالە ژانىر جەھەتتىن سىياسەتنامە تۈرىگە تەۋە.

مۇئەللىپ بۇ رىسالىدە ۋەتەن، دۆلەت ۋە سەلتەنەتنىڭ ئەھمىيىتى، دۆلەتنى ئىدارە قىلىشنىڭ ئەدەپ-قائىدىلىرى قاتارلىق تېمىلارنى ئايەت، ھەدىس، قەدىمكى پادىشاھلارنىڭ ئىش - ئىزلىرى ۋە پەيلاسوپلارنىڭ ھېكمەتلىرى ئارقىلىق يورۇتۇشقا تىرىشقان؛ ئەدەپ - ئەخلاق، تەقۋادارلىق، زاھىدلىق، پەرھىزكارلىق ۋە ئادەمىيلىك قاتارلىق تېمىلاردىكى قىممەتلىك ۋەز - نەسىھەت ۋە ھېكمەتلىك سۆزلەرنى جەملىگەن. بىز بۇ رىسالىنىڭ ئەھمىيىتى ۋە بىر ئۇيغۇر ئالىم تەرىپىدىن يېزىلغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ، كەڭ خەلقىمىزنىڭ ھۇزۇرىغا سۇندۇق.

رىسالىگە كىرىشتىن بۇرۇن بۇ رىسالىنى، مۇئەللىپنى ۋە مۇ-ئەللىپ ياشىغان دەۋرنى چۈشىنىشنى قولايلاشتۇرىدىغان بىرقانچە تېما ھەققىدە توختىلىپ ئۆتمەكچىمەن.

ئىسلام مەدەنىيىتىدە «سىياسەتنامە» يېزىش ۋە ھۆكۈمدارلارغا كىتاب سۇۋغا قىلىش ئەنئەنىسى

«سىياسەتنامە» سۆزى «باشقۇرماق، ئىدارە قىلماق، (ئات قاتارلىق ھايۋانلارنى) كۆندۈرمەك، چېنىقتۇرماق»[1] دېگەندەك مەنىلەرنى ئۇقتۇرىدىغان ئەرەبچە «سىياسەت» سۆزى بىلەن، «مەكتۇپ، كىتاب، رىسالە» دېگەندەك مەنىلەرنى ئۇقتۇرىدىغان پارسچە «نامە» سۆزىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، پادىشاھلارغا ۋە دۆلەت ئەربابلىرىغا ئادالەتلىك، قۇدرەتلىك دۆلەت بەرپا قىلىش ھەققىدە قىممەتلىك تەۋسىيەلەرنى بېرىش، ئەلنى ئىدارە قىلىشتا دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك نۇقتىلارنى ئەسكەرتىش ۋە ئادالەتلىك ھاكىمىيەت قۇرۇشقا رىغبەتلەندۈرۈش مەقسىتىدە يېزىلغان ئەسەرلەرنى كۆرسىتىدۇ.

تۈرك تەتقىقاتچىسى ھەسەن ھۈسەين ئادالىئوغلۇ مۇنداق دەيدۇ: «سىياسەتنامىلەر ئومۇمەن ئېيتقاندا، دۆلەت ئىدارە قىلىشنى تېما قىلغان ئەسەرلەر بولغانلىقتىن، مەخسۇس ھۆكۈمدارلارغا ئاتاپ يېزىلىدۇ»[2].

«سىياسەتنامە»لەرنىڭ تارىخى ئۇزۇن بولۇپ، مىلادىيىدىن بۇرۇنقى ئەسىرلەرگىچە تۇتىشىدۇ. ھىندىستانلىق پەيلاسوپ بىدپاي ھېكىم تەرىپىدىن ھىندى پادىشاھى دابشىلىمغا ئاتاپ يېزىلغان «كەلىلە ۋە دىمنە»، يۇنان پەيلاسوپى ئارىستوتېل (ۋاپاتى: مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 322 - يىلى) تەرىپىدىن يېزىلىپ، ئىسكەندەر زۇلقەرنەينگە تەقدىم قىلىنغان «سىرلار سىرى» (**السياسة والفراسة في تدبير الرئاسة**) قاتارلىق كىتابلار ئەڭ

---

[1] ئىبنى مەنزۇر: «لىسانۇل ئەرەب»، «دار المعارف» نەشرىياتى، قاھىرە، 3 - تۇم، 2149 - بەت.

[2] Prof.Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU: Bir Siyasetnâme Olarak "Kutadgu Bilig, Türkiyat araştırmaları dergisi, yıl 2013 sayı 34: sayfa 247.

قەدىمكى سياسەتنامە كىتابلىرىدىنىدۇر.

بىر قىسىم تەتقىقاتچىلار ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ مىسىر ۋالىيسى مالىك ئىبنى ئەشتەرگە يازغانلىقى رىۋايەت قىلىنغان ھەجىملىك مەكتۇپنى (گەرچە خەلىپىنىڭ ۋالىيسىغا بەرگەن يوليورۇقى بولسىمۇ) مەزمۇن جەھەتتىن سياسەتنامە بىلەن ئورتاقلىققا ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن، ئىسلام تارىخىدىكى «تۇنجى سياسەتنامە» دەپ قارىماقتا[3].

ھىجرىيە 2 - ئەسىردىن باشلاپ سياسەتنامە يېزىش كەڭ ئومۇملىشىپ، بۇ ھەقتە خېلى كۆپ ئەسەرلەر رويابقا چىققان. ئۇلاردىن بىرقانچىسى تۆۋەندىكىچە:

1. ئابدۇللاھ ئىبنى مۇقەففا (ۋاپاتى: ھىجرىيە 142 - يىلى) نىڭ ئاببباسىيلار خەلىپىسى ئەبۇ جەئفەر مەنسۇرغا ئاتاپ يازغان «**رسالة الصحابة**» (خەلىپە ھەمراھلىرىنىڭ ئەدەپلىرى) ناملىق رىسالىسى.

ئىبنى مۇقەففا بۇ قىسقا رىسالىسىدە خەلىپىگە ئىتائەت قىلىش، ئەسكەرلەرنىڭ ھەق - ھوقۇق ۋە مەجبۇرىيەتلىرى ئېنىق بەلگىلەنگەن ھەربىي قانۇن تۈزۈشنىڭ زۆرۈرلۈكى، ئەسكىرىي ۋە مالىيە مەسىلىلىرىنى قانداق بىرتەرەپ قىلىش، خەلىپىلىكنىڭ ھەرقايسى ئەللىردە ساقلانغان مەسىلىلەر ۋە ئۇلارنى ھەل قىلىش ئۇسۇللىرى، ئەسكەرلەرنى تەربىيەلەش ۋە ئۇلارنى كۆزىتىپ تۇرۇشنىڭ زۆرۈرلۈكى، ۋالىي ۋە ئەمەلدار تەيىنلەشتە نېمىلەرگە رىئايە قىلىش كېرەكلىكى قاتارلىق تېمىلاردا توختالغان.

ئىبنى مۇقەففانىڭ «**الأدب الكبير**»، «**التاج في سيرة أنوشروان**» (نۇشىرۋاننىڭ تەرجىمھالى) قاتارلىق كىتابلىرىمۇ سياسەتنامە

[3] ياقۇپ قارا: «تۆھفەتۈل مەملۈك»، تۈركچە تەرجىمىسى، كىرىش سۆز، 20 - بەت.

مەنبەلىرىدىن ھېسابلىنىدۇ. ئۇ پارسچىدىن تەرجىمە قىلغان «كەللە ۋە دېمنە»، «خۇدايىنامە» (**تاريخ ملوك الفرس**)، «ئايىننامە» (پارسلارنىڭ قانۇن - تۈزۈم ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرى توپلىمى) قاتارلىق كىتابلار كېيىنكى سىياسەتنامىلەرگە زور تەسىر كۆرسەتكەن. بۇ تەسىر ئىبنى مۇقەففادىن كېيىنكى سىياسەتنامە مۇئەللىپلىرىنىڭ ئەسەرلىرىگە پارس پادىشاھلىرىنىڭ سۆزلىرى ۋە ئىش - ئىزلىرىنى كىرگۈزگەنلىكىدە روشەن نامايان بولىدۇ. بۇ ئەھۋال بىز ئوقۇرمەنلەرگە سۇنۇۋاتقان «سائادەت تاجى ۋە ھۆكۈمدارلىق قوللانمىسى» ناملىق مۇشۇ رىسالىدىمۇ روشەن ئىپادىسىنى تاپقان.

2. خۇراسان ۋالىيسى تاھىر ئىبنى ھۈسەين (ۋاپاتى: ھىجرىيە 207 - يىلى) نىڭ ئوغلى ئابدۇللاھقا يازغان دۆلەت ئىدارە قىلىش ھەققىدىكى رىسالىسى.

بۇ رىسالە ئەخلاق، دىن ۋە دۇنياغا تەڭ كۆڭۈل بۆلۈش، تەقۋادارلىق، كېڭەشىنىڭ ئەھمىيىتى، ياخشى ھەمراھ تاللاش، ۋالىي ۋە ئەمەلدارلارنى تەيىنلەش، ئۇلارنى نازارەت قىلىش، ئادالەت، ئەسكىرىي ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلۈش، ئىناق، گۈللەنگەن جەمئىيەت بەرپا قىلىش، پۇقرالارنىڭ ئىشلىرىنى بىۋاستە ھەل قىلىش، ئىلىم ۋە ئۆلىمالارغا كۆڭۈل بۆلۈش، ئىقتىسادقا ئەھمىيەت بېرىش قاتارلىق تېمىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، ئابباسىيلار دەۋرىدە زور شۆھرەتكە ئېرىشكەن. بۇ رىسالە خەلىپە مەئمۇنغىمۇ بەك ياراپ كەتكەن بولغاچقا، كۆچۈرۈپ، ھەرقايسى شەھەرلەرگە تارقىتىشقا بۇيرۇغان.

3. قۇتادغۇبلىك: بۇ ئەسەر ئۇيغۇر ئالىمى، مەشھۇر پەيلاسوپ يۈسۈپ خاس ھاجىپ تەرىپىدىن ھىجرىيە 462 - يىلى يېزىلىپ، قاراخانىيلار سۇلتانى تاۋغاچ بۇغراخان ئەبۇ ئەلى ھەسەنگە تەقدىم قىلىنغان. بۇ ئەسەر «جۇڭخۇا تەتقىقاتچىلىرى» ئېيتقانىدەك، داستان بولۇپلا قالماستىن، بىر سىياسەتنامىدۇر.

مۇئەللىپ ئەسەردىكى تۆت پېرسوناژ (ئادىل ھۆكۈمران سىمۋولى كۈنتۈغدى، ئادىل ۋەزىر سىمۋولى ئايتولدى، ئەقىل - پاراسەت سىمۋولى ئايتولدى ئوغلى ئۆگدۈلمىش، دۇنيادىن قول ئۈزگەن زاھىد ئالىم، دانىشمەن ئودغۇرمىش) ئارقىلىق ئۆزىنىڭ دۆلەت، جەمئىيەت، ئادالەت، ئەلنى ئىدارە قىلىش، قانۇن، ئەخلاق، بىلىم ۋە زاھىدلىق ھەققىدىكى قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان.

ئەسەرنىڭ مەزمۇنىدىن مەلۇمكى، ئەسەردە سىياسەتنامە كىتابلىرىدا تېپىلىدىغان ئالاھىدىلىكلەرنىڭ ھەممىسى مەۋجۇت. ئەسەرنىڭ مۇندەرىجىسىگە قارىغىنىمىزدا، ئۇنىڭ تېپىك بىر سىياسەتنامە ئىكەنلىكى نامايان بولىدۇ. مۇندەرىجىگە قاراپ، «كۈنتۈغدى ئەلگ ئايتولدىغا ئادالەت سۆپەتلىرىنى ئېيتىدۇ»، «بەگلىككە لايىق بەگنىڭ قانداق بولۇشى كېرەكلىكىنى ئېيتىدۇ»، «... ۋەزىر بولغۇچىنىڭ قانداق بولۇشى كېرەكلىكىنى ئېيتىدۇ»، «... قوماندانلىنىڭ قانداق بولۇشى كېرەكلىكىنى ئېيتىدۇ»، «... ئۇلۇغ ھاجىپلىققا قانداق ئادەم كېرەكلىكىنى ئېيتىدۇ»، «... ئىشىك ئاغىسىنىڭ قانداق بولۇشى كېرەكلىكىنى ئېيتىدۇ»، «... ئەلچىلىككە ئەۋەتىش ئۈچۈن قانداق ئادەم بولۇشى كېرەكلىكىنى ئېيتىدۇ»، «... پۈتۈكچىنىڭ قانداق بولۇشى كېرەكلىكىنى ئېيتىدۇ»، «خەزىنىچىنىڭ قانداق بولۇشى كېرەكلىكىنى ئېيتىدۇ»، «... ئاشپەز باشلىقىنىڭ قانداق بولۇشى كېرەكلىكىنى ئېيتىدۇ»، «... باش ئىدىشچىنىڭ قانداق بولۇشى كېرەكلىكىنى ئېيتىدۇ»، «... ئاۋام - خەلق بىلەن قانداق مۇناسىۋەتتە بولۇش كېرەكلىكىنى ئېيتىدۇ»، «دانا، ئالىملار بىلەن مۇناسىۋەت قىلىش ھەققىدە»، «... ئەلنى ئىدارە قىلىش ئۇسۇللىرىنى ئېيتىدۇ»[4] قاتارلىق تېمىلارنى كۆرگەن كىشى بۇ ئەسەرنىڭ سىياسەتنامە ئىكەنلىكىدە ھەرگىز شەك قىلمايدۇ.

[4] «قۇتادغۇبىلىك نەسرىي يەشمىسى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، پېيجىڭ، 2006 - يىل، 2 - نەشرى، مۇندەرىجە 1–6 - بەتلەر.

مۇئەللىپنىڭ: «بۇ كىتاب قايسى پادىشاھقا ياكى ئىقلىمغا يېتىپ بارسا، غايەت ئۆزلۈقى، ھەددىدىن زىيادە گۈزەللىكىدىن ئۇ ئەللەرنىڭ ھېكىملىرى، ئالىملىرى قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭغا ھەربىرى بىر تۈرلۈك ئات - لەقەب قويىدى: چىنلىقلار ‹شاھلار ئەدەپ - قائىدىسى› دەپ ئاتىدى، ماچىن پادىشاھلىقىنىڭ ھۆكۈمالىرى ‹مەملىكەت قائىدىسى› دېيىشتى، مەشرىقلىقلار ‹ئەمرلەر زىننىتى› دەپ ئاتىدى، ئىرانلىقلار ‹تۈركي شاھنامە› دەپ ئاتاشتى، بەزىلىرى ‹پادىشاھلار نەسىھەتنامىسى› دېيىشتى. تۈرانلىقلار ‹قۇتادغۇبلىك› دەپ ئاتايدۇ»[5] دېگەن سۆزنىمۇ بۇ ئەسەرنىڭ سىياسەتنامە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

ھەسەن ھۈسەين ئادالىئوغلۇ مۇنداق دەيدۇ: «قۇتادغۇبلىك 11 - ئەسىردىكى قاراخانىيلار دەۋرى تۈرك - ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ ئورتاق مىراسى بولۇپ، تۈرك - ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ تۇنجى، چوڭ ھەجىملىك سىياسەتنامىسىدۇر»[6].

4. سەلجۇقىيلار ۋەزىرى نىزامۇلمۇلك (ۋاپاتى: ھىجرىيە 485 - يىلى) تەرىپىدىن يېزىلغان دۇنياۋى مەشھۇر ئەسەر «مۇسۇلمانلارنىڭ ھۆكۈمدارلىق يولى».

بۇ كىتاب مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن يېزىلغان ئەڭ مەشھۇر سىياسەتنامە بولۇپ، دۇنيادىكى كۆپلىگەن تىللارغا تەرجىمە قىلىنغان. بۇ كىتاب 50 بابتىن تەركىب تاپقان بولۇپ، مەزمۇن جەھەتتىن ئادالەت بەرپا قىلىش، دۆلەتنىڭ ھەرقايسى ئاپپاراتلىرىنى قانداق ئىدارە قىلىش ھەققىدە تەۋسىيەلەر، پادىشاھلارنىڭ ئىش - ئىزلىرى، رىۋايەت، قىسسە ۋە ھېكمەتلەر قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان.

---

[5] يۇقىرىقى مەنبە، تېكىست 1–2 - بەتلەر.

[6] Prof.Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU: Bir Siyasetnâme Olarak "Kutadgu Bilig, Türkiyat araştırmaları dergisi, yıl 2013 sayı 34: sayfa 237.

5. ئىمام غەززالىي تەرىپىدىن سۇلتان مەلىكشاھقا خىتابەن يېزىلغان «**التبر المسبوك في نصيحة الملوك**» ناملىق ئەسەر.

«ئى سۇلتان! بىلگىنكى...» ئىبارىسى بىلەن باشلانغان، يەتتە بابتىن تەركىب تاپقان بۇ ئەسەرنى ئىمام غەززالىي پارس تىلىدا يازغان بولۇپ، شاگىرتلىرى تەرىپىدىن ئەرەبچىگە تەرجىمە قىلىنغان. بۇ ئەسەر ئاشىق چەلەبىي (ۋاپاتى: ھىجرىيە 979 - يىلى) تەرىپىدىن تۈركچىگە تەرجىمە قىلىنغان. بۇ ئەسەر ئەرەبچە ۋە تۈركچىدىن باشقا يەنە بىرقانچە تىلغا تەرجىمە قىلىنغان.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا مەملۇكىيلار، سەلجۇقىيلار ۋە ئوسمانىيلار دەۋرىدىمۇ كۆپلىگەن سىياسەتنامىلەر يېزىلغان بولۇپ، بىز ئوقۇرمەنلەرگە سۇنۇۋاتقان بۇ سىياسەتنامىمۇ مەملۇكىيلار دەۋرىدە يېزىلغان. سىياسەتنامە يېزىش ئادىتى مەملۇكىيلار دەۋرىدە خېلى ئومۇملاشقان بولۇپ، كۆپلىگەن مەملۇك سۇلتانلىرىغا سىياسەتنامىلەر ئارماغان قىلىنغان. بۇنىڭغا بىز تەرجىمە قىلىۋاتقان بۇ رىسالىدىن باشقا، نامەلۇم مۇئەللىپ تەرىپىدىن يېزىلىپ سۇلتان ئەبۇ نەسىر قانسۇ غەۋرىيغا ئارماغان قىلىنغان «**تحفة الملوك وعمدة الملوك**» ناملىق ئەسەرنى مىسال قىلىش مۇمكىن.

تارىخ مابەينىدە يۇقىرىقىدەك سىياسەتنامىلەر خېلى كۆپ يېزىلغان بولۇپ، بىز يۇقىرىقى ئۆرنەكلەر بىلەن كۇپايىلىنىمىز.

ھۆكۈمدارلارغا كىتاب سوۋغا قىلىش ئادىتىگە كەلسەك، بۇ ئىش ئىسلام مەدەنىيىتىدە كەڭ ئومۇملاشقان ئادەتلەرنىڭ بىرى.

ئىسلام دىنىمىزدا ھۆكۈمدار بىلەن ئالىم ئارىسىدىكى ئەسلىي مۇناسىۋەت دۇشمەنلىك ۋە قارشىلىق مۇناسىۋىتى بولماستىن، ئىتتىپاقلىق ۋە نەسىھەت مۇناسىۋىتىدۇر. ئايەت ۋە ھەدىسلەر ھۆكۈمدارلارغا گۇناھقا بۇيرۇمىسلا ئىتتىپاق قىلىشقا ئەمر قىلىدۇ.

ئىسلام تارىخىدا رەببانىي ئۆلىمالار ھۆكۈمدارلارنىڭ توغرا يولدىن چەتنىگەنلىكىنى كۆرگەندە، ئەزىيەتكە ئۇچرىشىغا قارىماي، ئۇلارغا قارشى كەسكىن ئىپادىسىنى بىلدۈرۈپ، نەسىھەت قىلغان بولسا؛ ئادىل پادىشاھلارنى قوللاپ - قۇۋۋەتلىگەن، يېنىدا تۇرغان، ئۇلارغا ئاتاپ كىتابلار يېزىپ، ھەدىيە قىلغان. ئەھلى سۈننەت ئەقىدىسىدىكى ھۆكۈمدار - پۇقرا مۇناسىۋىتى ھەققىدە ئىمام تەھاۋى رەھىمەھۇللاھ مۇنداق دەيدۇ: «زۇلۇم قىلغان تەقدىردىمۇ خەلىپە ۋە ۋالىيلارغا قارشى چىقىشنى توغرا كۆرمەيمىز، ئۇلارغا بەددۇئا قىلمايمىز، ئۇلارغا ئىتائەت قىلىشتىن باش تارتمايمىز، گۇناھ - مەئسىيەتكە بۇيرۇمىسىلا، ئۇلارغا ئىتائەت قىلىشنى ئاللاھنىڭ بۇيرۇقىغا ئىتائەت قىلغانلىق ھەم پەرز دەپ قارايمىز، ئۇلارنىڭ ياخشىلىنىشىغا ۋە تىنچ - ئامانلىقىغا دۇئا قىلمىز»[7].

نۇرغۇن ئۆلىمالار مۇشۇ پىرىنسىپنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ سۇلتانلار بىلەن ياخشى ئۆتكەن ھەمدە ئۇلارغا نەسىھەت قىلىپ، دۆلەتنى شەرىئەت بويىچە ئىدارە قىلىشقا ياردەملىشىش ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىش مەقسىتىدە كىتابلار ھەدىيە قىلغان. بۇلارنىڭ ئۆرنەكلىرى تۆۋەندىكىچە:

1. ئىمام مۇھەممەد ئىبنى ھەسەن شەيبانىي (ۋاپاتى: ھىجرىيە 189 - يىلى) ۋە ئۇنىڭ «**السير الكبير**» ناملىق كىتابى.

ئىمام مۇھەممەد بۇ ئەسەرنى يېزىپ تاماملىغاندىن كېيىن، ئاتمىش دەپتەرگە كۆچۈرۈپ يازدۇرۇپ، خەلىپە ھارۇن رەشىدكە تەقدىم قىلغان. خەلىپە بۇ كىتابقا ھەيران بولۇپ، ئوغۇللىرىنى ئىمام مۇھەممەدنىڭ ھوزۇرىغا ئىلىم ئېلىشقا ئەۋەتكەن[8]. بۇ كىتاب كۆنىمىزدە «خەلقئارالىق قانۇن» دەپ ئاتالغان خەلقئارا مۇناسىۋەت،

[7] ئىمام تەھاۋى: «العقيدة الطحاوية»، «ئىبنى ھەزم» نەشرىياتى، 1995 - يىل، 1 - باسما، 24 - بەت.

[8] ئىمام سەرەخسىي: «شرح السير الكبير»، «دار الكتب العلمية» نەشرىياتى، 1997 - يىل، 1 - نەشرى، 4 - بەت.

ئۇرۇش ۋە تىنچلىق، دۆلەتلەر ئارا كېلىشىم، ئامانلىق بېرىش، دۆلەتلەر ئارا ئەلچىلىك ھۆكۈملىرى، جەڭ ئاخىرلاشقاندىن كېيىنكى مەسىلىلەرنى قانداق ھەل قىلىش قاتارلىق خەلقئارالىق قانۇن تېمىسىدا يېزىلغان بولۇپ، ھېلىھەم مۇسۇلمان ۋە غەيرى مۇسۇلمان قانۇنچىلارنى ھاڭ - تاڭ قالدۇرۇپ كەلمەكتە.

2. ئەبۇ بەكرى قەففال شاشىي (ۋاپاتى: ھىجرىيە 507 - يىلى) ۋە ئۇنىڭ «**حلية العلماء في معرفة مذاهب الفقهاء**» ناملىق كىتابى.

ئىمام قەففال ھازىرقى تاشكەنتتە ياشىغان تۈرك ئالىمى بولۇپ، شافئىي مەزھىپىنىڭ ئەڭ چوڭ فەقىھلىرىدىن سانىلىدۇ. ئۇ مەشھۇر كىتابى «**حلية العلماء في معرفة مذاهب الفقهاء**» نى ئاببا سىيلار خەلىپىسى مۇستەزھىر بىللاھقا ئاتاپ يازغان[9]. كىتاب شافئىي مەزھىپىنىڭ مۇھىم كىتابلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۆلىمالار ئارىسىدا «كىتاب مۇستەزھىرىي» نامى بىلەن مەشھۇر.

3. شەيخ پەرىدۇددىن ئالىم ئىبنى ئەلئەلا ئىندەرىبەتىي دىھلىۋى (ۋاپاتى: ھىجرىيە 786 - يىلى) ۋە ئۇنىڭ «**الفتاوى التاتارخانية**» ناملىق كىتابى.

شەيخ پەرىدۇددىن تۈغلۇق تۈرك ھىندى دۆلتى سۇلتانى فىيرۇز شاھ تۈغلۇقنىڭ باش قوماندانى ئەمىر تاتارخانىنىڭ تەلىپى بويىچە ھەنەفىي فىقھىسى ھەققىدە «**زاد المسافر**» نامىدا بىر كىتاب يېزىپ، ئۇنى قوماندان تاتارخانىنىڭ تەلىپى بويىچە «**الفتاوى التاتارخانية**» دەپ ئاتىغان. بۇ كىتاب ھەنەفىي مەزھىپىدىكى قىممەتلىك، مۇھىم كىتابلارنىڭ بىرى بولۇپ، يېزىلىپ تامامىلانغاندىن كېيىن، سۇلتان فىيرۇز شاھ كىتابنى ئۆزىنىڭ نامى بىلەن ئاتاشنى تەلەپ قىلغان بولسىمۇ، شەيخ پەرىدۇددىن دوستى ئەمىر تاتارخانغا بولغان ساداقىتىنى

[9] ئەبۇ بەكرى قەففال شاشىي: «حلية العلماء في معرفة مذاهب الفقهاء»، 37 - بەت.

ئىپادىلەش ۋە ئۇنىڭ تەلىپىنى ئورۇنداش ئۈچۈن سۇلتاننىڭ تەلىپىنى رەت قىلىپ، كىتابنى تاتارخانىنىڭ نامى بىلەن «**الفتاوى التاتارخانية**» دەپ ئاتىغان[10].

4. مەھمۇد كاشغەرىي (ۋاپاتى: مىلادىيە 1105- يىلى/ھىجرىيە 498- يىلى) ۋە ئۇنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق ئەسىرى.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ پەخرلىك ئالىمى مەھمۇد كاشغەرىي تەخمىنەن 1008 - يىللىرى قەشقەر ۋىلايىتى ئوپال يېزىسىدا تۇغۇلغان. ئۇ سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىقنىڭ ئاساسلىرىدىن بىرى بولغان دۇنياۋى مەشھۇر ئەسىرى «تۈركىي تىللار دىۋانى»نى مىلادىيە 1072 - يىلى 1 - ئاينىڭ 25 - كۈنى يېزىشقا باشلاپ، تۆت قېتىم تۈزىتىش كىرگۈزگەندىن كېيىن، مىلادىيە 1074 - يىلى 2 - ئاينىڭ 10 - كۈنى تاماملاپ، ئابباسىيلار خەلىپىسى ئەبۇلقاسىم مۇقتەدىي بىئەمرىللاھقا تەقدىم قىلغان[11].

يۇقىرىقىلار دۇنياۋى شۆھرەتكە ئىگە ئالىملارنىڭ ھۆكۈمدارلارغا كىتاب سۇنۇشقا قىلىشىدىن ئۆرنەكلەردۇر. بۇ ھەقتىكى مىساللار ناھايىتى كۆپ بولۇپ، بىز يۇقىرىقىلار بىلەنلا كۇپايىلىنىمىز.

ھۆكۈمدارلارغا كىتاب سۇنۇشقا قىلىش ئادىتى ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدىمۇ كەڭ تارقالغان. تارىخىمىزغا نەزەر سالغىنىمىزدا، كىتاب سۇنۇشقا قىلىش ئادىتىنىڭ ھەتتا ناھىيە ھاكىملىرىغا قەدەر يېتىپ بارغانلىقىنى كۆرىمىز. ئالىملىرىمىز پاك - دىيانەتلىك، خەلقپەرۋەر، ئىلىم - مەرىپەتنىڭ قىممىتىنى بىلىدىغان، مەرىپەتپەرۋەر ھۆكۈمدارلارغا كىتابلار سۇنۇشقا قىلغان.

---

[10] پەرىدۇددىن ئالىم ئىبنى ئەلئەلا ئىندەربەتىي دېھلىۋى: «الفتاوى التاتارخانية»، «مكتبة زكريا» نەشرىياتى، دېۋۇبەند، 2010 - يىل، 1 - توم، 8 - بەت.

[11] «تۈركىي تىللار دىۋانى»، 2008 - يىل، 1 - نەشرى، 30 - بەت. 10–13 - بەت. «تۈركىي تىللار دىۋانى»، 1333 - يىل، «خىلاپەت ئەلىيىە» نەشرىياتى، «ئامىر» مەتبەسى، 1 - نەشرى، 2 - توم، 333 - بەت.

تارىخىمىزدىكى ھۆكۈمدارلارغا كىتاب سۇغا قىلىش ئادىتىدىن ئۆرنەكلەر:

1. ئەھمەد ئىبنى مەھمۇد يۈكنەكىي (ۋاپاتى: مىلادىيە 12 - ئەسىر) ۋە ئۇنىڭ «ئەتەبەتۇل ھەقايىق» ناملىق كىتابى.

يۈكنەكىي قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە، مىلادىيە 12 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ياشىغان مەشھۇر ئەدىب بولۇپ، ئىلىم مەرپىەت ۋە ئەدەپ - ئەخلاق تېمىسىدىكى قىممەتلىك ئەسىرى «ئەتەبەتۇل ھەقايىق»نى قاراخانىيلار بېگى مۇھەممەد داد ئىسپەھسالارغا تەقدىم قىلغان. ئۇ، بۇ ئەسەرنى يېزىش مەقسىتىنى بايان قىلىپ مۇنداق دەيدۇ:

داد ئىسپەھسالار بەگ ئۈچۈن بۇ كىتاب،
چىقاردىم ئاڑۇندا[12] ئاتى قالسۇ دەپ.
كىتابىمنى كورگەن ئەشتىگەن كىشى،
شاھىمنى دۇئادا ياد قىلسۇ دەپ.
ئانىڭ ۋۇددى بىرلە كوڭۈللەر تولۇپ،
ئانىڭ يادى بىرلە ئاڑۇن تولسۇ دەپ.
بولماڭ ئىددىم ئانى شاھىمغا مەن ئوك
ھەۋادارلىقىمنى تۇكەل بىلسۇ دەپ[13].

2. مىرزا ھەيدەر كۆرەگان (ۋاپاتى: مىلادىيە 1551 - يىلى) ۋە ئۇنىڭ «تارىخى رەشىدي» ناملىق كىتابى.

ئۇيغۇرلاشقان موڭغۇل ئەۋلادى مىرزا ھەيدەر كۆرەگان شەرقي

---

[12] ئاڑۇن – دۇنيا.

[13] تەرجىمىسى: مەن بۇ كىتابنى شاھىمغا سوغا قىلىپ ئەۋەتتىم. ھاۋادارلىغىمنى تۇگەل بىلسۇن دەپ.
ئەھمەد يۈكنەكىي: «ئەتەبەتۇل ھەقايىق»، نەشرگە تەييارلىغۇچىلار: خەمىت تۆمۇر، تۇرسۇن ئايۇپ، مىللەتلەر نەشرىياتى، 16–18 - بەتلەر.

تۈركىستان، ئوتتۇرا ئاسىيا، ھىندىستان، كەشمىر قاتارلىق يۇرتلارنىڭ ئوتتۇرا ئەسىر تارىخى ۋە جۇغراپىيەسىنى تەتقىق قىلىشتىكى ببباھا بىرىنچى قول مەنبە، يۇقىرى پاساھەت ۋە بالاغەت بىلەن پارس تىلىدا يېزىلغان بۇ قىممەتلىك ئەسىرنى سەئىدىيە خانى ئابدۇررەشىدخاننىڭ نامى بىلەن ئاتىغان. مۇئەللىپ بۇ ئەسەرنى «تارىخى رەشىدي» دەپ ئاتاشنىڭ ئۈچ سەۋەبى بارلىقىنى تىلغا ئالغان بولۇپ، مەزكۇر سەۋەبلەردىن بىرى ئەسەرنى ئابدۇررەشىدخاننىڭ نامىغا بېغىشلاش ئىدى[14]. بۇ ئەسەر تارىخ، جۇغراپىيە، ئەدەبىيات نۇقتىسىدىن يۇقىرى قىممەتكە ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن، رۇسچە، تۈركچە، قازاقچە، خەنزۇچە قاتارلىق ئونغا يېقىن تىلغا تەرجىمە قىلىنغان. بۇ ئەسەرنى پارسچىدىن چاغاتايچىغا تەرجىمە قىلغان موللا مۇھەممەد نىياز ئىبنى ئابدۇلغەفۇرمۇ كىتابنىڭ تەرجىمىسىنى خوتەن ھاكىمى مۇھەممەد ئەزىز ھاكىمبەگكە بېغىشلىغان. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «بۇ كىتابنى مۇھەممەد ئەزىز ۋاڭ ھاكىمبېگىمنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان بۇيرۇقى بىلەن تەرجىمە قىلماققا تۇتۇنىدۇم ۋە بۇ نۇسخىنى باشتىن - ئاياغ ئۇنىڭ مۇبارەك ئېتىغا بېغىشلىدىم»[15].

3. موللا ئېۋەز قاراقاشىي (ۋاپاتى: 18 - ئەسىر) ۋە ئۇنىڭ «مەجمۇئەتۇلئەھكام» ناملىق ئەسىرى.

شائىر، ئاستىرونوم ۋە تارىخچى مۇھەممەد ئېۋەز قاراقاشىي مىلادىيە 17 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمى بىلەن، 18 - ئەسىرنىڭ دەسلەپكى يېرىمى ئارىسىدا خوتەن ۋىلايىتىنىڭ قاراقاش ناھىيەسى ماڭلاي يېزىسى مۇغاللا كەنتىدە مەۋلانا سەدرىددىن ئىسمىلىك مۇدەررىس، ئۆلىما ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ ھاياتىدا «مەخدۇم ئەزەم»، «تەزكىرەئىي خوجا ئىسھاق»، «مەجمۇئەتۇل

[14] مىرزا ھەيدەر كۆرەگان، «تارىخى رەشىدي»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2007 - يىل، 1 - نەشرى، 38 - بەت، مۇئەللىپنىڭ مۇقەددىمىسى.

[15] يۇقىرىقى مەنبە، 23 - بەت.

ئەھـكام» قاتارلـق قىممەتلـك ئەسـەرلەرنى يازغـان. ئۇنـك «مەجمۇئەتـۇل ئەھـكام» ناملـق كتابـى تارىـخ، ئاسـترونومىيە، كالېندارچىلـق، ئىنسـان ئورگانىزمىدىكـى پسـخىك ھالەتلـەر ۋە فىزىيولوگىيەلـك ئۆزگىرىشلەر، پالچىلـق، چـۈش تەبـىرى قاتارلـق تېمىلارنـى ئـۆز ئىچىگـە ئالغـان بولـۇپ، 14 بابتـن تەركـب تاپقـان. مۇئەللـپ بـۇ ئەسـەرنى مىلادىيـە 1715 — 1716 - يىللـرى قاراقـاش ھاكىمـى مـرزا شـاھۋاز بـەگ ئىبنـى مەھمـۇد بـەگ دوغلاتنـك تەلىپـى بىلـەن يېزىـپ، مەزكـۇر بەگكـە تەقدىـم قىلغـان[16].

يۇقىرىقىلاردىـن باشـقا مەشـھۇر ئالىـم ۋە ئەدىبلىرىمىزدىـن ئابدۇرېھىـم نـىزارى، مۆجـىزى، مۇھەممـەد سـادىق كاشـغەرىي قاتارلىقلارمـۇ ھۆكۈمـدارلار نامىغـا ئاتـاپ كىتابلارنـى يېزىـپ، سـوۋغا قىلغـان. تارىخىمـىزدا ھۆكۈمدارلارغـا كىتـاب سـوۋغا قىلىـش ئۆرنەكلـىرى كـۆپ بولـۇپ، گـەپ بـەك ئۇزىـراپ كەتمەسـلىكى ئۈچۈن، يۇقىرىقى مىساللار بىلەن كۆپايىلىنىمىز.

«تاجۇسسەئادە» ۋە ئۇنىڭ مۇئەللىپى

رىسالە ھەققىدە

مۇئەللـپ قوليازمىنـك 7 - بـەت ئـوك يۇزىـدە رىسالە ئىسـمىنك «**تـاج السعادة وعنـوان السـيادة**» ئىكەنلىكىنـى تىلغـا ئالغـان بولسـا، 73 - بـەت سـول يۇزىـدە ئـۆز ئىسـمىنك ئالىـم ئىبنـى مۇھەممـەد كاشـغەرىي ئىكەنلىكىنـى، «رەزىـي سـوپى» (رازىمـەن سـوپى) دېگـەن نـام بىلـەن چاقىرىلىدىغانلىقىنـى تىلغـا ئالغـان.

---

[16] ئەركـىن ئىمىننىيـاز قۇتلـۇق: «ئۇيغـۇرلاردا كالېندارچىلـق ۋە ‹مەجمۇئەتـۇل ئەھـكام› نامىلـق ئەسـەر توغرىسـىدا»، تۇرپانشۇناسـلىق تەتقىقاتى ژۇرنىلـى، 2009 - يىللـىق، 1 - سـان، 10–11 - بەتلـەر. ئىمىـن تاجـى تۇرگـۇن: «ئۇيغـۇرلاردا ھۆكۈمدارلارغـا كىتـاب تەقدىـم قىلىـش ئادىتـى»، مىـراس ژۇرنىلـى، 2011 - يىـل، 3 - سـان، 196 – 197 - بەتلـەر.

مەزكۇر رىسالە ھەققىدە ۋەتىنىمىز تەتقىقاتچىلىرىدىن ئىمىن تۇرسۇن ۋە مىرسۇلتان ئوسمانوف باشچىلىقىدىكى «تۈركىي تىللار دىۋانى» نىڭ 2008 - يىلى نەشر قىلىنغان يېڭى نەشرىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش گۇرۇپپىسى مۇنداق دېگەن: «يەنە مىسىردا ‹باي بارسىيە› خانىقاسىنىڭ شەيخ (مۇدەررىس - پىروفېسسور) لىرىدىن ئالىم ئىبنى مۇھەممەد كاشغەرىي مىلادىيە 1363 - يىلى تۈزگەن ‹**تاج السعادات وعنوان السيادات**› (سائادەت تاجلىرى ۋە ھاكىمىيەت ئۇنۋانلىرى) ناملىق ئەسىرىدە ‹تۈركىي تىللار دىۋانى› دىن بەزى ئۇزۇندىلەرنى نەقىل كەلتۈرگەن»[17].

«تۈركىي تىللار دىۋانى» بىلەن ئالىم كاشغەرىينىڭ «تاجۇسسائادە» ناملىق رىسالىسىنى سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق بايقىدىمكى، ئالىم كاشغەرىي رىسالىسىنىڭ ھەمدۇسانا قىسمىدا مەھمۇد كاشغەرىي «تۈركىي تىللار دىۋانى»نىڭ مۇقەددىمىسىدە ئىشلەتكەن «**وأعلاهم على الخلق وأيدهم بالحق، فسماهم الترك وولاهم الملك**»، يەشمىسى: «ئاللاھ تائالا ئۇلارنىڭ دەرىجىسىنى باشقا ئىنسانلارنىڭ دەرىجىسىدىن ئۈستۈن قىلدى، ئۇلارنى ھەقىقەت بىلەن كۆچلەندۈردى. ئۇلارنى «تۈرك» دەپ ئاتاپ، ھاكىمىيەت تىزگىنىنى تۇتقۇزدى»[18] دېگەن جۈملىلەرنى ئۇزۇندە ئالغان.

پىروفېسسور غەيرەتجان ئوسمان بۇ رىسالە ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ: «ئىبنى مۇھەممەد كاشغەرىي ئەينى شارائىتتا كاشغەردىن مىسىرغا بېرىپ، ئوقۇشىنى داۋاملاشتۇرۇپ، مىسىرنىڭ ‹باي بارسىيە› مەدرىسەسىگە مۇدەررىس بولغان ۋە 1363 - يىلى ‹تاجۇلسائادەت ۋە ئەنۋانۇل سىيادات› (سائادات تاجلىرى ۋە

[17] تۈركىي تىللار دىۋانى، 2008 - يىل، 1 - نەشرى، 30 - بەت.

[18] مەھمۇد كاشغەرىي: «تۈركىي تىللار دىۋانى»، 1333 - يىل نەشرى، 3 - بەت. ئالىم ئىبنى مۇھەممەد كاشغەرىي: «تاج السعادة وعنوان السيادة» ئەرەبچە قولىيازما، 4 - بەت، سول يۈزى.

هاكىمىيەت ئۇنۋانلىرى) ناملىق بىر كىتاب يازغان»[19].

مەزكۇر رىسالىنى «كاتىب چەلەبىي» نامى بىلەن مەشھۇر ئوسمانىي ئالىمى، بىبلىيوگراف ھاجى خەلىپە مەشھۇر بىبلىيوگرافىيەسى «**كشف الظنون**»دا يەمەنىدە ۋاپات بولغان يەنە بىر مەشھۇر ئۇيغۇر ئالىمى سەدىدۇددىن مۇھەممەد ئىبنى مۇھەممەد كاشغەرىي (ۋاپاتى: ھىجرىيە 705 - يىلى) گە مەنسۇپ قىلغان. «**كشف الظنون**»غا تولۇقلىما يازغان بىبلىيوگراف ئىسمائىل ئىبنى مۇھەممەد ئەمىن بابانىي باغدادىي «**هدية العارفين أسماء المؤلفين وآثار المصنفين**» ۋە «**إيضاح المكنون**» قاتارلىق كىتابلىرىدا[20] كاتىب چەلەبىگە ئەگىشىپ، مەزكۇر رىسالىنى سەدىدۇددىن كاشغەرىگە مەنسۇپ قىلغان.

ھاجى خەلىپىدىن بۇرۇنقى تارىخچىلاردىن سەدىدۇددىن كاشغەرىي بىلەن دەۋرداش يەمەنلىك تارىخشۇناس باھائۇددىن جۇندىي (ۋاپاتى: ھىجرىيە 732 - يىلى)، جالالۇددىن سۇيۇتىي (ۋاپاتى: ھىجرىيە 911 - يىلى) قاتارلىق ئالىملار سەدىدۇددىن كاشغەرىينىڭ ئەسەرلىرى ئارىسىدا «**تاج السعادة**»نى تىلغا ئالمىغان[21]. مەن خېلى ئىزدەنگەن بولسامۇ، قەدىمكى ئالىملاردىن كاتىب چەلەبىيدىن باشقا مەزكۇر رىسالىنى

---

[19] غەيرەتجان ئوسمان: «ئۇيغۇرلار شەرقتە ۋە غەربتە»، 228 - بەت.

[20] ئىسمائىل ئىبنى مۇھەممەد ئەمىن بابانىي باغدادىي «هدية العارفين أسماء المؤلفين وآثار المصنفين»، 1951 - يىل، ئىستانبۇل نەشرى، 2 - تۇم، 140 - بەت. ئىسمائىل باغدادىي: «إيضاح المكنون في الذيل على كشف الظنون»، «دار الكتب العلمية» نەشرىياتى، بېيرۇت، 1992 - يىل نەشرى، 3 - تۇم، 210 - بەت.

[21] باھائۇددىن مۇھەممەد ئىبنى يۈسۈپ جۇندىي، «السلوك في طبقات العلماء والملوك»، «مكتبة الإرشاد» نەشرىياتى، سەنئا، 1995 - يىل، 2 - نەشرى، 2 - تۇم، 143 - بەت. جالالۇددىن سۇيۇتىي: «بغية الوعاة في طبقات اللغويين والنحاة»، «المكتبة العصرية» نەشرىياتى، لىۋان – سىيدا، 1 - تۇم، 230 - بەت.

سەدىدۇددىن كاشغەرىيگە مەنسۇپ قىلغان ئالمىنى ئۇچراتمىدىم.

ئېنىقكى، كاتىب چەلەبىي ئىككى كاشغەرىينى ئارىلاشتۇرۇپ قويغان.

مۇئەللىپ ھەققىدە

ئالىم كاشغەرىينىڭ ھاياتى ھەققىدە قولىمىزدا يېتەرلىك مەلۇمات يوق. ئۇنىڭ قاچان، قەيەردە تۇغۇلغانلىقى، قەيەرلەردە ئىلىم تەھسىل قىلغانلىقى، قايسى تەسەۋۋۇپ شەيخلىرىدىن تەلىم ئالغانلىقى ھەققىدە تارىخ كىتابلىرى مەلۇمات قالدۇرمىغان. ۋەتىنىمىزدىكى تەتقىقاتچىلارمۇ ئۇنىڭ ھاياتى ھەققىدە توختالمىغان. تارىخشۇناسلار ئۇنىڭ «بايبارس خانىقاسى» نىڭ باش شەيخى ئىكەنلىكى، ھىجرىيە 767 - يىلى رەجەب ئېيىدا ۋاپات بولغانلىقىنىلا خاتىرىلىگەن.

ئىبنى تەغرىبەردى مۇنداق دەيدۇ: «بايبارس خانىقاسىنىڭ شەيخى شەيخ رەزىي (ھىجرىيە 767 - يىلى) رەجەب ئېيىنىڭ 11 - كۈنى جۈمە كېچە ۋاپات بولۇپ، ‹سوپىلار قەبرىستانلىقى› غا دەپنە قىلىندى. ئۇنىڭ ئورنىغا ‹قىرىم قازىسى› دېگەن نام بىلەن مەشھۇر شەيخ زىيائۇددىن ئەفىفىي شەيخلىق مەنسىپىگە تەينىلەندى»[22].

ھەدىسشۇناس، قازى، تارىخچى ۋەلىيۇددىن ئىراقىي (ۋاپاتى: ھىجرىيە 826 - يىلى) ئالىم كاشغەرىينىڭ ھىجرىيە 767 - يىلى رەجەب ئېيىنىڭ 21 - كۈنى ۋاپات بولۇپ، سوپىلار قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلىنغانلىقىنى تىلغا ئالغان[23].

---

[22] جامالىددىن يۈسۈف ئىبنى تەغرىبەردى ئىبنى ئابدۇللاھ (ۋاپاتى: ھىجرىيە 874 - يىلى): «النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة»، «دار الكتب» نەشرىياتى، مىسر، 11 - تۇم، 90 - بەت.

[23] ۋەلىيۇددىن ئەبۇ زۇرئە ئەھمەد ئىبنى ئابدۇرىھىم ئىبنى ھۈسەين ئىراقىي: «الذيل على العبر في خبر من عبر»، «مؤسسة الرسالة» نەشرىياتى، سالىم مەھدىي ئابباس نەشرگە تەييارلىغان نۇسخىسى، 1989 - يىل، 1 - باسما، 209 - بەت.

ئىبنى تەڭرىبەردىدىن باشقا زەينۇددىن مالتىي، ئىبنى ئىياس ھەنەفىي، ئىبنى قازى شەھبە قاتارلىق تارىخچىلارمۇ ئالىم ئىبنى مۇھەممەد كاشغەرىينىڭ 767 - يىلى رەجەب ئېيىدا ۋاپات بولغانلىقىنى خاتىرىلىگەن[24].

ئىبنى قازى شەھبە ھىجرىيە 767 - يىلى ۋاپات بولغانلارنى بايان قىلىپ كېلىپ مۇنداق دەيدۇ: «رەزىي ئەلئەجەمىي: شەيخ رەزىييۇددىن ‹بايبارس خانقاسىنىڭ› باش شەيخى. ئۇنىڭ ئەمىر شەيخۇ[25] ئالدىدا يۈز - ئابرۇيى ئىنتايىن چوڭ ئىدى. ئۇ رەجەب ئېيىدا قاھىرەدە ۋاپات بولۇپ، ‹سوپىلار قەبرىستانلىقى› غا دەپنە قىلىندى. ئۇنىڭدىن كېيىن، خانقانىڭ شەيخلىقىغا زىيائۇددىن

---

[24] ئىبنى ئىياس مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد ھەنەفىي: «بدائع الزهور في وقائع الدهور»، «المطبعة الكبرى الأميرية» نەشرىياتى، مىسىر، ھىجرىيە 1311 - يىل، 1 - نەشرى، 2 - تۇم، 42 - بەت. زەينۇددىن ئابدۇلباسىت ئىبنى ئەبىسسەفا مالتىي: «نيل الأمل في ذيل الدول»، «المكتبة العصرية» نەشرىياتى، بېيرۇت، 2002 - يىل، 1 - نەشرى، 1 - تۇم، 383 - بەت.

[25] ئەمىر شەيخۇ: ئەمىر كەبىر سەيفۇددىن شەيخۇ ئىبنى ئابدۇللا مەملۇكىيلار سۇلتانى مەلىك ناسىر مۇھەممەد ئىبنى قەلاۋۇننىڭ قۇلى بولۇپ، مەلىك ناسىرنىڭ ياخشى تەربىيەلىشى نەتىجىسىدە مەنسەپى ئۆسۈپ، چوڭ قوماندانلارنىڭ بىرىگە ئايلانغان. مۇھەممەد ئىبنى قەلاۋۇننىڭ ئوغلى سۇلتان ھەسەن ۋە سالىھ دەۋرىدە مەملۇكىيلار سەلتەنىتىنى ھەقىقىي كونترول قىلىدىغان كىشىلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالغان. بولۇپمۇ، ئۇ سۇلتان ھەسەننى قايتا تەختكە چىقارغاندىن كېيىن، دۆلەت ئىشلىرىنى ھەقىقىي كونتروللۇقى ئاستىغا ئالغان. ھىجرىيە 758 - يىلى شەئبان ئېيىنىڭ 8 - كۈنى سۇلتان ھەسەننىڭ قۇللىرىدىن قۇتلۇق خوجا سىلاھدارنىڭ قىلىچلىق ھۇجۇمىغا ئۇچراپ، شۇ يىلى زۇلھەججە ياكى زۇلقەئدە ئېيىنىڭ 16 - كۈنى ۋاپات بولغان. ئەمىر شەيخۇ يۈز - ئابرۇيلۇق، باتۇر، شىجائەتلىك، سېخىي، ئېسىل، تەقۋادار، پاك – دىيانەتلىك، ئىلىمخۇمار، ئۇلىمالارنى ئىنتايىن ھۆرمەتلەيدىغان، ئۇلىمالار بىلەن ھەمسۆھبەت بولۇشنى ياخشى كۆرىدىغان كىشى ئىدى. ئۇ ئىنتايىن باي بولۇپ، «زامانىنىڭ قارۇنى، مىسىر ئەزىزى» دەپ ئاتالغان. ئۇ قاھىرەدە بىر خانقا، بىر جامىي، بىر كۆل بىنا قىلغان. ئىبنى تەڭرىبەردى: «المنهل الصافي والمستوفي بعد الوافي»، دوكتۇر مۇھەممەد مۇھەممەد ئەمىن نەشرگە تەييارلىغان نۇسخىسى، 6 - تۇم، 257–262 - بەتلەر.

قىرىمىي تەينلەندى»[26].

يۇقىرىقىلاردىن مەلۇمكى، شەيخ ئالىم كاشغەرىي 767 - يىلى رەجەب ئېيىدا ۋاپات بولغان. ئەمما، ۋاپات بولغان كۈنى ھەققىدە «رەجەب ئېيىنىڭ 11 - كۈنى، جۈمە» ۋە «21 - كۈنى» دەيدىغان ئىككى خىل قاراش مەۋجۇت. كالېندارغا قارىغاندا، بۇ ئىككى قاراشنىڭ توغرىسى ۋەلىيۇددىن ئىراقىينىڭ قارىشىدۇر، چۈنكى 767 - يىلى رەجەب ئېيىنىڭ 11 - كۈنى سەيشەنبىگە، 21 - كۈنى جۈمە كۈنىگە توغرا كېلىدۇ. ئېھتىمال، ئىبنى تەغرىبەردىمۇ «رەجەب ئېيىنىڭ 21 - كۈنى جۈمە كېچىسى» دېمەكچى بولۇپ، قەلەم خاتالىقى سادىر بولغان بولۇشى ياكى كۆچۈرگۈچىلەردىن سەۋەنلىك ئۆتكەن بولۇشى مۇمكىن. چۈنكى، ئۇ: «رەجەب ئېيىنىڭ 11 - كۈنى جۈمە كېچە» دېگەن. ئەمەلىيەتتە، رەجەب ئېيىنىڭ 11 - كۈنى سەيشەنبىگە توغرا كېلىدىكەن.

شەيخ ئالىم كاشغەرىي ئەمىر شەيخۇ دەۋرىدە ھىجرىيە 750–758 - يىللىرى ئارىسىدا خانىقانىڭ باش شەيخلىق مەنسىپىگە تەينىلىنىپ، 767 - يىلى ۋاپات بولغانغا قەدەر بۇ مەنسەپنى ئۆتىگەن بولسا كېرەك.

ئەسەرلىرى

ئابدۇراھمان ئىبنى ھەسەن جەبەرتىي ۋە ئىسمائىل بابانىي باغدادىي قاتارلىق ئالىملار ئالىم ئىبنى مۇھەممەد كاشغەرىنىڭ «**تاج السعادة وعنوان السيادة**»دىن باشقا تەسەۋۋۇپ ھەققىدە يازغان «**قلادة الأرواح وسعادة الأفراح**» ناملىق كىتابى بارلىقىنى تىلغا ئالغان.

---

[26] ئەبۇ بەكرى ئىبنى ئەھمەد ئىبنى قازى شەھبە: «تارىخ ئىبنى قازى شەھبە»، ئەدنان دەرۋىش نەشرگە تەييارلىغان نۇسخىسى، 1994 - يىل نەشرى، 3 - تۇم، 282 - بەت.

جەبەرتىي «**تاريخ عجائب الآثار في التراجم والأخبار**» ناملىق كىتابىدا «ئادىللار ھەققىدە» سۆزلەۋېتىپ، ئادىل پادىشاھنىڭ تەبرىدە مۇنداق دېگەن: «ئادىل پادىشاھنىڭ تەبرى نېمە؟ دەپ سورالسا، دەيمىزكى، ئادىل پادىشاھ (ئاللاھنى تونۇغان ئۆلىمالارنىڭ ئېيتقىنىدەك) ئىنسانلار ئارىسىدا ئادالەت بىلەن ھۆكۈم قىلغان، زۇلۇم ۋە چىرىكلىكتىن ھەزەر ئەيلىگەن پادىشاھتۇر. رەزىي سوپى ‹**قلادة الأرواح وسعادة الأفراح**› ناملىق كىتابىدا ئادىل پادىشاھقا شۇنداق تەبىر بەرگەن ۋە ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلغان: ‹ئادىل پادىشاھنىڭ ئەل ئىچىدىكى بىر كۈنلۈك خىزمىتى ئابىدنىڭ ئۆيىدە قىلغان يۈز يىللىق ئىبادىتىدىن ئەۋزەل. ئادىل ئىجرا قىلىنغان بىر جازا قىرىق يىل ياغقان يامغۇردىن ياخشى› . يەنە بىر ھەدىستە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: ‹مۇھەممەدنىڭ جېنى ئىلكىدىكى زات بىلەن قەسەمكى، ئادىل سۇلتان ئۈچۈن قول ئاستىدىكى بارلىق پۇقرالارنىڭ ياخشى ئەمەللىرىگە تەڭ ئەمەل ئاسمانغا ئۆرلەپ تۇرىدۇ. ئادىل سۇلتان ئوقۇغان ھەربىر ۋاخ نامازى باشقىلارنىڭ يەتمىش مىڭ ۋاخ نامزىغا تەڭ كېلىدۇ› . گویاكى، ھەربىر ئابىدنىڭ ئىبادىتى ۋە ھەربىر شۈكۈر قىلغۇچىنىڭ شۈكرىسىدىن ئادىل سۇلتانغا بىر ئۇلۇش يېزىلىدۇ. چۈنكى، ئادىل سۇلتان ئابىدنىڭ ئارامخۇدا ئىبادەت قىلىشىغا، شۈكۈر قىلغۇچىنىڭ شۈكرىسىنى ئادا قىلىشىغا شارائىت ھازىرلاپ بېرىدۇ»[27].

جەبەرتىي يۇقىرىقى قۇرلارنى رەزىي سوپىنىڭ «**قلادة الأرواح وسعادة الأفراح**» ناملىق كىتابىدىن نەقىل قىلغانلىقىنى ئېيتقان. مەزكۇر قۇرلار رەزىي سوپى (ئالىم كاشغەرىينىڭ تەخەللۇسى) نىڭ بىز نەشرىگە تەييارلاۋاتقان «**تاج السعادة وعنوان السيادة**» ناملىق كىتابىدىمۇ ھەرپمۇھەرپ مەۋجۇت. ئېھتىمال، ئىككىسى

[27] ئابدۇراھمان ئىبنى ھەسەن جەبەرتىي: «تاريخ عجائب الآثار في التراجم والأخبار»، «دار الجيل» نەشرىياتى، بېيرۇت، 1 - تۇم، 16 - بەت.

بىر كىتاب بولسا كېرەك.

ئىسمائىل باباننىي «**هدية العارفين**» ناملىق كىتابىدا مۇنداق دەيدۇ: «ئالىم ئىبنى مۇھەممەد ئەبۇ ئابدۇللاھ كاشغەرىي ‹رەھل سوپى› دېگەن نام بىلەن مەشھۇر بولۇپ، ‹**قلادة الأرواح وسعادة الأفراح**› شۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن بىرىدۇر»[28].

ئىسمائىل باباننىي يۇقىرىقى قۇرلارنى ھاجى خەلىپىنىڭ «**كشف الظنون**»دىن ئەينەن نەقىل قىلغان[29].

ھاجى خەلىپە ئالىم ئىبنى مۇھەممەد كاشغەرىينىڭ «رەھل سوپى» دېگەن نام بىلەن تونۇلغانلىقىنى ئېيتقان. ئېھتىمال، ئۇ سەۋەنلىكتىن «رەزىي سوپى»نى «رەھل سوپى»غا ئالماشتۇرۇپ قويغان بولسا كېرەك.

ئابدۇراھمان ئىبنى مۇھەممەد بەستامي (ۋاپاتى: ھىجرىيە 858 - يىلى) نىڭ قەلىمىگە ئائىت، تەسەۋۋۇپ ھەققىدە يېزىلغان «**قلادة الأرواح وسعادة الأفراح**» ناملىق بىر ئەسەر بار بولۇپ، بۇ ئەسەر تۇنىستىكى ھەسەن ھۇسنىي ئابدۇلۋاھھاب كۇتۇپخانىسىدا 18-16/5/18075 نومۇر بىلەن ساقلانماقتا[30].

ئېھتىمال، «**قلادة الأرواح وسعادة الأفراح**» ناملىق ئەسەر خاتا ھالدا ئالىم كاشغەرىيگە مەنسۇپ قىلىنغان بولسا كېرەك.

---

[28] ئىسمائىل باغدادي: «هدية العارفين»، 1 - توم، 435 - بەت.

[29] كاتىب چەلەبىي مۇستەپا ئىبنى ئابدۇللاھ ھاجى خەلىپە: «كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون»، «مكتبة المثنى» نەشرىياتى، 1941 - يىل، 2 - توم، 1353 - بەت.

[30] ئەلى رىزا قارا بۇلۇت، ئەھمەد تۇران قارا بۇلۇت: «التراث الإسلامي في مكتبات العالم (المخطوطات والمطبوعات)» (پۈتۈن دۇنيا كۇتۇپخانىلىرىدىكى ئىسلام مىراسلىرى: قوليازما ۋە باسما ئەسەرلەر)، «دار العقبة» نەشرىياتى، قەيسەرىي– تۈركىيە، 2001 - يىل، 1 - نەشرى، 3 - توم، 1685 - بەت.

بايبارس خانىقاسى

«خانقا» كەلىمسى پارسچە بولۇپ، سوپىلارنىڭ زىكىر-تەسبىھ ئېيتىشى ۋە ئىبادەت قىلىشى ئۈچۈن سېلىنغان ئىمارەتلەرنى كۆرسىتىدۇ. خانىقالار دەسلەپتە رەسمىي يوسۇندا ھىجرىيە 3-4 - ئەسىرلەردە ئىرانىدا پەيدا بولۇپ، تەدرىجىي ھالدا ئىسلام دىنىنى پارسلار ئارقىلىق قوبۇل قىلغان ۋە پارسلار بىلەن مەدەنىيەت ئالاقىسى كۈچلۈك بولغان ئەللەرگە تارقالغان.

ئۇ چاغلاردا خانىقالار ئاساسەن ئىككى تۈرگە بۆلۈنەتتى. بىرى شەيخلەرنىڭ مۇرىتلىرى بىلەن يىغىلىدىغان ئورۇنلىرى بولۇپ، بۇلار پارسچە «جامائەتخانا» دەپ ئاتىلاتتى؛ يەنە بىرى سوپىلار يېتىپ قوپىدىغان ئىمارەتلەر ئىدى. خانىقالار چىقىملىرىنى ئۆزلىرىگە ئاتالغان ۋەقپىلەردىن قامدايتتى[31]. ھىجرىيە 4 - ئەسىردە بىنا قىلىنغان خانىقالارغا ھىجرىيە 348 - يىلى ۋاپات بولغان ئەبۇ ھەسەن بوشەنجي ھىراتتىن بىرنەچچە پەرسەخ يىراقلىقتىكى «بوشەنج» شەھىرىگە بىنا قىلغان خانىقانى مىسال قىلىش مۇمكىن[32].

ئادەتتە، خانىقالارنىڭ خىزمەت ۋە پائالىيەت دائىرىسى ھەرقايسى يۇرتلارنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ بىر - بىرىدىن پەرقلىنىدۇ. ۋەتىنىمىزدىكى خانىقالار ئاساسەن ئاز بىر قىسىم سوپىلارنىڭ يېتىپ - قوپۇشىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، سوپىلار زىكىر - تەسبىھ ئېيتىدىغان، جەررە - ساما سالىدىغان سورۇن بولۇپ كەلگەن بولسا، مىسىر قاتارلىق رايونلاردا خانىقالارنىڭ پائالىيەت دائىرىسى ناھايىتى

---

[31] دوكتور ئاسىم مۇھەممەد رىزق: «خانقاوات الصوفية في مصر في العصرين الأيوبي والمملوكي» (ئەييۇبىيلار ۋە مەملۇكىيلار دەۋرىدىكى مىسىرىدىكى خانىقالار)، مەكتەبە مەدبۇلىي نەشرىياتى، قاھىرە، 1997 - يىل، 1 - باسما، 1 - تۇم، 25 - بەت.

[32] ئىبنى مۇلەققىن سىراجىددىن ئەبۇ ھەپس ئۆمەر ئىبنى ئەلى شافىئىي: «طبقات الأولياء» (ئەۋلىيالار تەرجىمھالى)، «خانجي كۈتۈپخانىسى» نەشرىياتى، قاھىرە، 1994 - يىل، 2 - باسما، 252 - بەت.

كەڭ بولغان. مىسىردا خانىقالار ئەيىيۇبىيلار دەۋرىدە پەيدا بولۇشقا باشلاپ، مەملۇكىيلار دەۋرىدە سانىمۇ كۆپىيىپ، پائالىيەت دائىرىسىمۇ ئىنتايىن كېڭەيگەن. بۇ دەۋردە خانىقالار سوپىلارنىڭ زىكىر - تەسبىھ ۋە جەررە - ساما سورۇنى بولۇشتىن ھالقىپ، ياتاق، ئوقۇ - ئوقۇتۇش، ئاشخانا، كۇتۇپخانا، مۇنچا، دورىخانا ۋە دوختۇرخانا قاتارلىقلار بىر گەۋدىلەشكەن مۇكەممەل ئۇنىۋېرسىتېت ۋە ئىبادەتخانا ھالىتىگە كەلگەن بولۇپ، خانىقالاردا دىنىي ئىلىملەرلا ئەمەس، تىل، بالاغەت، تارىخ، مەنتىق (لوگىكا) قاتارلىق ئىلىملەرمۇ ئوقۇتۇلاتتى. شۇنداقلا، بۇ خانىقالاردا شۇ دەۋردىكى ئەڭ مەشھۇر ئۆلىمالار دەرس ئۆتەتتى، خانىقالارنىڭ باش شەيخلىرىمۇ بىۋاسىتە خان يارلىقى بىلەن تەيىنلىنەتتى. باش شەيخلەرنىڭ دەرىجىسى خانىقانىڭ ئورنى ۋە دەرىجىسىگە قاراپ پەرقلىنەتتى. خانىقالار ئابىدلار ۋە سوپىلار ئىبادىتىنى خاتىرجەم قىلالايدىغان، تالىپلار خالىغىنىچە ئىلىم ئالالايدىغان ئورۇنغا ئايلانغان بولۇپ، تولۇپ - تاشقان ئىلىم ۋە ئىبادەت مۇھىتى يارىتىلغان ئىدى.

قەلقەشەندىي، مەقرىزىي ۋە زەھەبىي قاتارلىق تارىخشۇناسلارنىڭ بايانلىرىغا قارىغاندا، خانىقا شەيخلىرىنىڭ تەسەۋۋۇپ پېشۋالىرىدىن مەخسۇس تەلىم ئالغان، تەسەۋۋۇپنى جان بېقىش ۋاستىسى قىلمىغان كىشى بولۇشى شەرت قىلىناتتى. خانىقا مۇدەررىسلىرىگىمۇ ناھايىتى يۇقىرى تەلەپ قويۇلىدىغان بولۇپ، تەقۋادار، پەرھىزكار ئۆلىمالاردىن بولۇشى كېرەك ئىدى. ئۇلارنىڭ ئورنى ئىنتايىن يۇقىرى بولۇپ، سۇلتان ئۆزى بىۋاسىتە تون كىيگۈزەتتى، ئۆتىدىغان دەرسلەرگە قاراپ دۆلەت تەرىپىدىن مەخسۇس گۇۋاھنامە بېرىلەتتى. بۇ گۇۋاھنامىگە تالىپلاردىن ئىلمىنى ئايماسلىق، خۇش چىراي، خۇش پېئىل بولۇش، تالىپلارغا ئۆز بالىسىغا كۆيۈنگەندەك كۆيۈنۈش قاتارلىق نەسىھەتلەر يېزىلاتتى[33].

ئەيىيۇبىيلار ۋە مەملۇكىيلار دەۋرىدە مىسىردا خانىقالار ناھايىتى

[33] يۇقىرىقى مەنبە، 30 - بەت.

كۆپ سېلىنىپ، سانى ئەللىككە يەتكەن. بۇلاردىن 17سى كۈنىمىزگىچە يېتىپ كېلەلمىگەن بولسىمۇ، قالغان 33 خانىقا هېلىھەم مەۋجۇت[34]. بۇ خانىقالارنىڭ ئەڭ مەشھۇرى سۇلتان بايبارس رۇكنۇددىن جاشنىگىر بىنا قىلغان «بايبارس خانىقاسى» بولۇپ، ئومۇمىي كۆلىمى 1.3 فەددان (تەخمىنەن 5500 كۋادرات مېتىر) كېلىدۇ[35]. بۇ خانىقا قاهىرەدىكى ئەڭ گۈزەل، ئەڭ چوڭ، ئەڭ پۈختا سېلىنغان خانىقا بولۇپ، رۇكنۇددىن بايبارس جاشنىگىر هىجرىيە 706 - يىلى قوماندان ۋاقتىدا سېلىشقا باشلاپ، 709 - يىلى رامىزان ئېيىدا تەختتىن چۈشۈشتىن ئازراق بۇرۇن تاماملىغان. سۇلتان رۇكنۇددىن بۇ خانىقاغا 400 سوپى، خانىقا يېنىغا بىنا قىلغان راباتقا 100 ئەسكەر ئورۇنلاشتۇرغان. بۇ خانىقانىڭ سۈرىيە ۋە مىسىرلاردا نۇرغۇن ۋەقپە يەرلىرى بار ئىكەنلىكى مەلۇم[36].

بايبارس خانىقاسى

[34] يۇقىرىقى مەنبە، 97 - بەت.

[35] خالىد مۇھەممەد مۇئاز كەررام: «العمائر الإسلامية وأشهر معالمها»، 58 - بەت.

[36] مەقرىزىي ئەھمەد ئىبنى ئەلى: «المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والآثار»، «دار الكتب العلمية» نەشرىياتى، 1418 - يىل، 1 - نەشرى، 4 - تۇم، 258 - بەت.

خانىقانىڭ قۇرغۇچىسى

بۇ خانىقانى چەركەس تۇركلىرىدىن سۇلتان رۇكنۇددىن بايبارس سۇلتانلىق تەختىگە ئولتۇرۇشتىن بۇرۇن سالدۇرغان. رۇكنۇددىن مەملۇكىيلار سۇلتانى مەنسۇر قەلاۋۇننىڭ قۇلى بولۇپ، قەلاۋۇن ئۇنى كىچىك سېتىۋېلىپ باتۇر، ئىلملىك قىلىپ يېتىشتۇرگەن؛ دەربجىسىنى پەيدىنپەي ئۆستۈرۈپ، جاشىنگىرلىك[37] ۋە قوماندانلىق مەنسەپلىرىگە تەيىنلىگەن.

رۇكنۇددىن قەلاۋۇن ۋاپات بولغاندىن كېيىن، قەلاۋۇننىڭ ئوغلى ئەشرەپ خەلىلنىڭ خىزمىتىدە بولغان. خەلىلنى قوماندان بەيدارا ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، يېقىنلىرىنى توپلاپ، بەيدارانى ئۆلتۈرۈپ، خەلىلنىڭ قىساسىنى ئېلىپ، قەلاۋۇننىڭ ئوغلى ناسىر مۇھەممەدنى تەختكە چىقارغان. سۇلتان ناسىر مۇھەممەد ئەمىر رۇكنۇددىن بىلەن ئەمىر سەللارنىڭ كونترولىۇقى ئاستىدا بولۇپ، كېيىنچە ئۇ بۇ ئىككىسىنىڭ كونترولىۇقىدىن زېرىكىپ، كىركۇكقا كەتكەن. شۇنىڭ بىلەن، رۇكنۇددىن ھىجرىيە 708 - يىلى شەۋۋال ئېيىنىڭ 13 - كۈنى شەنبە كۈنلۈكتە مەملۇك قوماندانلارنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن «مەلىكۇل مۇزەپپەر» نامى بىلەن مەملۇكىيلار تەختىگە ئولتۇرغان.

ئۇ باتۇر، سۆرلۈك، دىيانەتلىك، ھايالىق، يۈز - ئابرۇيلۇق، سالىھ كىشى ئىدى. تەختكە چىققاندىن كېيىن قوللىغۇچىلىرى ئازلاپ، مەملۇكىيلار ئارىسىدىكى ئىناۋەتسىز چۈشۈپ كەتكەن ھەمدە مەملۇكىيلار ۋە باشقا قوماندانلارنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچراپ، 10 ئاي 24 كۈن تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىن زىندانغا تاشلىنىپ، ھىجرىيە 709 - يىلى زۇلقەئدە ئېيىنىڭ 15 - كۈنى كېچىدە ئۆلتۈرۈلۈپ، قەرافەدىكى «پارس ئاقتاي قەبرىستانلىقى»غا دەپنە قىلىنغان. كېيىن ئۇ يەردىن مۇقەتتەم قەبرىستانلىقىغا يۆتكىلىپ،

[37] جاشىنگىر – سۇلتاننىڭ تامىقىنىڭ زەھەرلەنگەن ياكى زەھەر-لەنمىگەنلىكىنى تەكشۈرىدىغان تاماق تېتىغۇچى.

ئۇزۇن مەزگىل شۇ يەردە تۇرغاندىن كېيىن، ئۆزى بىنا قىلغان «بايبارس خانىقاسى»غا يۆتكەلگەن[38].

تارىخشۇناسلار رۇكنۇددىن بايبارسنىڭ سەلتەنەت دەۋرىنىڭ قىسقا بولۇشىنى تۆۋەندىكى ئىككى سەۋەبكە خۇلاسىلىگەن:

1. ئەسكەر ۋە قوماندانلار ئۇ يولغا قويغان هاراقنى قاتتىق چەكلەش، مەيخانا، زىنا ـ پاھىشە ۋە پىسىقى ـ فۇجۇر ئورۇنلىرىنى پۈتۈنلەي تاقاش، چىرىكلىككە قارشى تۇرۇپ، تۈپ يىلتىزىدىن يوقىتىشقا ھەرىكەت قىلىش ۋە بۇ ھەقتە ئەمەلدار ـ پۇقرا ھېچكىمگە يۈز ـ خاتىرە قىلماسلىق دېگەندەك بىرقاتار سىياسىتىنى تازا قوللاپ كەتمىگەن. ئۇنىڭ بۇ سىياسەتلىرى گۇناھ ـ مەسىيەت ۋە چىرىكلىككە كۆنۈپ قالغان بىر قىسىم ئەسكەر ۋە قوماندانلارنىڭ نارازىلىقىنى قوزغىغان.

2. تەبىئىي ئاپەت. جاشنگىر تەختكە چىققاندىن كېيىن تەلىيى كاج كېلىپ، نىل دەرياسىنىڭ سۈيى ئازلاپ كېتىش، قۇرغاقچىلىق، مال باھاسى ئۆسۈپ كېتىش، يۇقۇملۇق كېسەل تارقىلىپ دورا يېتىشمەسلىك قاتارلىق ئاپەتلەر ئارقىمۇئارقا يۈز بەرگەن. خەلق بۇنى جاشنگىرنىڭ ئايىغى ياراشمىغانلىقىدىن كۆرۈپ، ئىلگىرىكى سۇلتان ناسىرنى سېغىنىپ قالغان[39].

«بايبارس خانىقاسى»نىڭ باش شەيخلىرى

خانىقا باشتا دەپ ئۆتكىنىمىزدەك، سوپىلارنىڭ يېتىپ ـ قوپىدىغان، جەررە ـ ساما سالىدىغان، زىكىر ـ تەسبىھ ئېيتىدىغان خىلۋەتخانىسىلا بولماستىن، ئەينى دەۋردىكى ئەڭ ئالىي ئىلىم يۇرتى ئىدى. خانىقالارنىڭ شەيخلىرى تەسەۋۋۇپ

[38] مەقرىزىي، يۇقىرىقى مەنبە، 4 - توم، 286ـ287 - بەتلەر.

[39] ئاسىم مۇھەممەد رىزق: «خانقاوات الصوفية في مصر في العصرين الأيوبي والمملوكي»، 1 - توم، 218ـ219 - بەتلەر.

پىشۋالىرىدىن مەخسۇس تەلىم ۋە سەنەد ئالغان، قەلبى، نەپسى پاك، تەسەۋۋۇپنى جان بېقىش ۋاستىسى قىلىۋالمىغان، زاھىد، پەرھىزكار، ئىلىملىك سوپىلار ئىچىدىن تاللىنىپ، خان يارلىقى ۋە سۇلتانىنىڭ تون كىيگۈزۈشى بىلەن ۋەزىپىگە تەيىنلىنەتتى. خانىقا شەيخى ۋە مۇدەررىسلىرىنىڭ ئورنى ۋە دەرىجىسى خانىقانىڭ چوڭ - كىچىكلىكى، ئىناۋىتى ۋە دەرىجىسىگە قاراپ پەرقلىنەتتى. «بايبارس خانىقاسى» مىسىردىكى خانىقالارنىڭ ئەڭ چوڭى ۋە ئەڭ مەشھۇرى بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ خانىقانىڭ شەيخ ۋە مۇدەررىسلىرىمۇ شۇ دەۋردىكى ئەڭ كاتتا ئالىملار ئىچىدىن تاللىناتتى. بۇ خانىقا 750 يىللىق تارىخقا ئىگە بولغاچقا، بۇ يەردە ئۇنىڭ باش شەيخلىرىنى ۋە مۇدەررىسلىرىنى بىرمۇبىر بايان قىلىپ بولۇش مۇمكىن بولمايدۇ. شۇڭا، پەقەت بىرنەچچە مەشھۇر شەيخ ۋە مۇدەررىسلىرىنى تىلغا ئېلىش بىلەنلا كۇپايىلىنىمىز.

1. ئىبنى ھەجەر ئەسقەلانىي (ھىجرىيە 773–852). «ئىبنى ھەجەر ئەسقەلانىي» نامى بىلەن تونۇلغان شەيخۇلئىسلام ئەھمەد ئىبنى ئەلى ئىبنى مۇھەممەد ئىسلام تارىخىدىكى مەشھۇر مۇھەددىسلەرنىڭ بىرى بولۇپ، «**فتح الباري شرح صحيح البخاري**»، «**بلوغ المرام**» ۋە «**نزهة النظر بشرح نخبة الفكر**» قاتارلىق 150 پارچىدىن ئارتۇق كىتاب يازغان. ئۇ «بايبارس خانىقاسى»دا 20 يىل مۇدەررىسلىك قىلغان. مەملۇكىيلار سۇلتانى ئەلمەلىكۇل مۇئەييەد دەۋرىدە مەزكۇر خانىقانىڭ باش شەيخلىق ۋەزىپىسىگە تەيىنلەنگەن[40].

2. مۇغلەتاي ئىبنى قىلىچ (ھىجرىيە 689–762). تارىخشۇناس، ھەددىسشۇناس مۇغلەتاي ئىبنى دەقىقۇلئىيد، ھافىز مىززىي، ئىبنى شەھنە، ئۇيغۇر ئالىمى يۈسۈپ ئىبنى ئۆمەر خوتەنىي قاتارلىق

[40] ئىبنى تەغرىبەردى: «المنهل الصافي والمستوفي بعد الوافي»، 2 - تۇم، 20 - بەت.

كاتتا ئالىملارنىڭ قولىدا ئىلىم تەھسىل قىلغان تۈرك ئالىمى بولۇپ، ئاتىسى مەملۇكىي قوماندانلىرىدىن ئىدى. ئۇ «بايبارس خانىقاسى»دا ھەدىس ئىلمىدىن دەرس بەرگەن، يىگىرمە تومۇق «سەھىھۇل بۇخارىي شەرھى» ، «**إكمال تهذيب الكمال في أسماء الرجال**» قاتارلىق يۈزدىن ئارتۇق ئەسەر يازغان[41].

3. دەمىرىي (ھىجرىيە 742–808). شافىئىي فەقىھ، ئەدىب، ھەدىسشۇناس دەمىرىنىڭ تولۇق ئىسمى كامالىددىن مۇھەممەد ئىبنى مۇسا ئىبنى ئىيسا بولۇپ، مىسىرنىڭ «دەمىيرە» دېگەن يېرىدە تۇغۇلۇپ، قاھىرەدە ۋاپات بولغان. ئەزھەر جامىيسى ۋە باشقا مەدرىسەلەردە تۇرلۇك ئىلىملەردىن دەرس بەرگەن. «بايبارس خانىقاسى»دىمۇ ھەدىس ئىلمىدىن دەرس بەرگەن[42].

4. ئىبنى خەلدۇن (ھىجرىيە 732–808). ئابدۇراھمان ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى خەلدۇن تارىخشۇناس، قازى ۋە جەمئىيەتشۇناسلىق ئىلمىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى. ئۇنىڭ «مۇقەددىمە ئىبنى خەلدۇن» ناملىق ئەسىرى زور شۆھرەتكە ئىگە بولۇپ، نۇرغۇن تىللارغا تەرجىمە قىلىنغان. مەملۇكىيلار سۇلتانى زاھىر بۇرقۇق ئۇنى «بايبارس خانىقاسى»نىڭ شەيخلىق ۋەزىپىسىگە تەيىنلىگەن. ئۇ بۇ ۋەزىپىنى بىر يىلدىن ئارتۇق ئۆتىگەن[43].

---

[41] ئەبۇلفەزل مۇھەممەد ئىبنى مۇھەممەد (ۋاپاتى: ھىجرىيە 871 - يىلى): «لحظ الألحاظ بذيل طبقات الحفاظ»، «دار الكتب العلمية» نەشرىياتى، 1998 - يىل، 1 - نەشرى، 91–94 - بەتلەر. «التَّراجِمُ السَّاقِطَةُ مِنْ كِتَابِ إِكْمَال تَهْذِيبَ الكَمَال لِمُغْلَطَاي»، مەلىك سۇئۇد ئۇنىۋېرسىتېتى ھەدىس ۋە تەپسىر قىسىملىرىدىكى بىرنەچچە ئوقۇغۇچى نەشرگە تەييارلىغان نۇسخىسى، «دار المحدث» نەشرىياتى، سەئۇدى ئەرەبىستان، ھىجرىيە 1426 - يىل، 1 - نەشرى، ئەسەرنىڭ تەتقىقات قىسمى، 20–23 - بەتلەر.

[42] تەقىيىۋددىن مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد ئەلھەسەنىي فاسىي: «العقد الثمين فى تاريخ البلد الأمين»، «دار الكتب العلمية» نەشرىياتى، بېيرۇت، 1998 - يىل، 1 - نەشرى، 2 - تۇم، 413 - بەت.

[43] ئىبنى ھەجەر ئەسقەلانىي: «إنباء الغمر بأبناء العمر في التاريخ»، «دار الكتب العلمية» نەشرىياتى، بېيرۇت، 1986 - يىل، 2 - نەشرى، 5 - تۇم، 332 - بەت.

5. ئىمام سۇيۇتىي. ئىمام سۇيۇتىي ھەر ساھەدە يۇقىرى پەللىگە يەتكەن كاتتا ئالىم بولۇپ، تولۇق ئىسمى ئابدۇراھمان ئىبنى ئەبى بەكرى ئىبنى مۇھەممەد، «جالالىددىن سۇيۇتىي» دېگەن نام بىلەن مەشھۇر. ئۇ ئىنسانىيەت تارىخىدىكى ئەڭ كۆپ كىتاب يازغان ئالىملارنىڭ بىرى بولۇپ، ھىجرىيە 891 - يىلىدىن 906 - يىلىغىچە 15 يىل «بايبارس خانىقاسى»نىڭ شەيخلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن.

ئىمام سۇيۇتىي بىلەن تومان باينىڭ ئارىسى ياخشى بولمىغانلىقتىن، ھىجرىيە 906 - يىلى تومان باينىڭ زىيانكەشلىك قىلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇچ ئاي يوشۇرۇنۇپ يۈرىدۇ. بۇ مەزگىلدە سۇيۇتىينىڭ ئورنىغا شەيخ ياسىن بەلبىيسىي شەيخلىق مەنسىپىگە تەيىنلىنىدۇ. شەيخ ياسىن 909 - يىلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، سۇلتان غەۋرىي ئىمام سۇيۇتىينى خانىقانىڭ شەيخلىقىغا قايتا تەكلىپ قىلغان بولسىمۇ، سۇيۇتىي رەت قىلىدۇ[44].

6. ئالىم ئىبنى مۇھەممەد كاشغەرىي (ھىجرىيە ؟ ـ 767). ئالىم كاشغەرىينىڭ خانىقانىڭ باش شەيخلىقىغا قاچان تەيىنلەنگەنلىكى ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات تاپالمىدىم. تارىخشۇناسلارنىڭ بايانىغا قارىغاندا، ئۇ شەيخلىق مەنسىپىنى ۋاپات بولغانغا قەدەر ئۆتىگەن. ئىبنى تەغرىبەردى مۇنداق دەيدۇ: «بايبارس خانىقاسىنىڭ شەيخى شەيخ رەزىي (ھىجرىيە 767 - يىلى) رەجەب ئېيىنىڭ 11 - كۈنى جۈمە كېچە ۋاپات بولۇپ، ‹سوپىلار قەبرىستانلىقى› غا دەپنە قىلىندى. ئۇنىڭ ئورنىغا ‹قىرىم قازىسى› دېگەن نام بىلەن مەشھۇر شەيخ

[44] ئىبنى ئىياس مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد ھەنەفىي: «بدائع الزهور في وقائع الدهور»، 2 - تۇم، 236 - ۋە 391ـ392 - بەتلەر. تاھىر سۇلايمان ھەمۇدە: «جلال الدين السيوطي عصره وحياته وآثاره وجهوده في الدرس اللغوي» (جالالىددىن سۇيۇتىي: دەۋرى، ھاياتى، ئەسەرلىرى ۋە تىل تەتقىقاتىغا قوشقان تۆھپىلىرى)، «المكتب الإسلامي» نەشرىياتى، 1989 - يىل، 1 - باسما، 65 - ۋە 118 - بەتلەر.

زىيائۇددىن ئەفىفىي شەيخلىق مەنسىپىگە تەينىلەندى»[45].

شەيخ ئالىم كاشغەرىي «**تاج السعادة**» ناملىق رىسالىسىنىڭ خاتىمىسىدە «بۇ رىسالىنى <بايبارس رۇكنىيە خانىقاسى>نىڭ باش شەيخى ئالىم ئىبنى مۇھەممەد كاشغەرىي 764 - يىلى زۇلقەئدە ئېيىنىڭ 27 - كۈنى ئاشۇاختىدا يېزىپ تاماملىدى» دېگەن. بۇنىڭدىن مەلۇمكى، شەيخ ئالىم كاشغەرىي بۇ خانىقانىڭ باش شەيخلىق ۋەزىپىسىنى خېلى ئۇزۇن مەزگىل ئۆتىگەن.

ئالىم كاشغەرىي «بايبارس خانىقاسى»نىڭ باش شەيخلىق مەنسىپىگە ئەمىر شەيخۇ دەۋرىدە يەنى ھىجرىيە 750–758 - يىللىرى ئارىسىدا تەينىلەنگەن بولۇشى مۇمكىن. چۈنكى، شەيخ بىلەن شەيخۇنىڭ مۇناسىۋىتى ناھايىتى يېقىن بولۇپ، ئەمىر شەيخۇنىڭ ئۇنى ئىنتايىن ھۆرمەتلەيدىغانلىقى مەلۇم. بۇنداق بولغاندا، ئۇ شەيخلىق مەنسىپىنى 15 يىل ئەتراپىدا ئۆتىگەن بولىدۇ.

يۇقىرىقى ئۆرنەكلەردىن بىلىۋالالايمىزكى، شەيخ ئالىم ئىبنى مۇھەممەد كاشغەرىي مىسىردىكى يۈز - ئابرۇيلۇق ئۆلىمالاردىن بىرى ئىدى. «بايبارس خانىقاسى» ئەينى دەۋردىكى ئەڭ چوڭ خانىقا ھەمدە ئەڭ چوڭ ئىلىم مەركىزى بولۇپ، بۇ خانىقانىڭ باش شەيخى ئەينى دەۋردىكى ئىلمىي سەۋىيەسى يۇقىرى، تەسەۋۋۇپتا مەشھۇر شەيخلەردىن تەلىم ئالغان كاتتا ئالىملار ئىچىدىن تاللىنىپ، سۇلتان يارلىقى ۋە تون كىيگۈزۈشى بىلەن تەينىلىنەتتى.

ئالىم كاشغەرىنى «ئىمام سۈيۇتي، ئىبنى ھەجەر، ئىبنى خەلدۇن قاتارلىقلار بىلەن تەڭ سەۋىيەدىكى ئالىم» دېيەلمىسەكمۇ، «شۇ دەۋردىكى كاتتا ئالىملاردىن بىرى»

[45] ئىبنى تەغرىبەردى: «النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة»، 11 - تۇم، 90 - بەت.

دېيەلەيمىز. چۈنكى، يۇقىرىقى كاتتا ئالىملاردىن باشقا «بايبارس خانىقاسى»نىڭ شەيخلىرىدىن «قىرىم قازىسى» نامى بىلەن تونۇلغان زىيائۇددىن ئەفىفىي، نەسەبشۇناس ھەسەن ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ھەسەن ئەلھەسەنىي قاتارلىقلارمۇ ئۆز دەۋرىدىكى مەشھۇر ئالىملاردىن ئىدى[46].

ئالىم كاشغەرىي مەملۇكىيلار ئارىسىدا يۇقىرى ئىناۋەت ۋە يۈز - ئابرۇيغا ئىگە ئىدى. بۇنى ئىبنى قازى شەھبەنىڭ: «ئۇ ئەمىر شەيخۇ ئالدىدا ئىنتايىن يۈز - ئابرۇيلۇق ئىدى» دېگەن بايانلىرىدىن، شۇنداقلا ئالىم كاشغەرىينىڭ ئۆزىنىڭ: «سۇلتان شەئبانىنىڭ كاتتا ئىلتىپاتىغا جاۋاب قايتۇرۇش ئۈچۈن» دېگەن سۆزىدىن بىلىۋالالايمىز.

بۇلاردىن باشقا يەنە ئەرەب ئەللىرىدە ياشاپ ئۆتكەن يۈسۈف خوتەنىي، شامدىكى «سادىرىيە مەدرىسەسى» ۋە مىسىردىكى «سۇيۇفىيە مەدرىسەسى» قاتارلىقلارنىڭ باش مۇدەررىسى ئەللامە مۇھەممەد خوتەنىي قاتارلىق كۆپلىگەن ئۇيغۇر ئالىملىرى بولسىمۇ، ئەپسۇسكى ئۇلاردىن بىرەر ئىلمىي ئەسەر قالمىغان. ئىسلام تارىخىدىكى ئەڭ چوڭ خانىقا ۋە ئىلىم يۇرتلىرىنىڭ بىرى بولغان «بايبارس خانىقاسى»نىڭ باش شەيخى ئالىم ئىبنى مۇھەممەد كاشغەرىيدىنمۇ مەزكۇر رىسالىدىن باشقا ئەسەر قالمىغان. ئۇنىڭ تەسەۋۋۇپ ھەققىدە يازغان «**قلادة الأرواح وسعادة الأفراح**» ناملىق بىر ئەسىرى بارلىقى تىلغا ئېلىنغان بولسىمۇ، بۇ ئەسەرنىڭ ئۇنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپلۇقى گۇمانلىق.

سۇلتان شەئبان

مىسىر تۈركلەر ئۇزۇن دەۋر سۇرگەن ئەللەردىن بىرى بولۇپ،

[46] ئىبنى تەغرىبەردى: ««المنهل الصافي والمستوفي بعد الوافي»، 5 - تۇم، 137 - بەت.

تولۇنىيلار (ھىجرىيە 254–292 - يىللار)، ئىخشىيدىيلار (ھىجرىيە 324–358 - يىللار)، مەملۇكىيلار (ھىجرىيە 648–922 - يىللار) ۋە ئوسمانىيلار (ھىجرىيە 923–1332 - يىللار) قاتارلىق تۈرك دۆلەتلىرى جەمئىي 750 يىل ئىدارە قىلغان. بۇ دۆلەتلەر ئىچىدە مەملۇكىيلار «بەھر مەملۇكىيلىرى ۋە بۇرج مەملۇكىيلىرى»دىن ئىبارەت ئىككى سۇلالىگە بۆلۈنگەن بولۇپ، مىسرغا جەمئىي 274 يىل ھۆكۈمرانلىق قىلغان. «بەھر مەملۇكىيلىرى» ھىجرىيە 648 يىلىدىن 784 - يىلىغىچە 136 يىل ھۆكۈمرانلىق قىلغان ۋە ئۇلاردىن جەمئىي 26 سۇلتان ئۆتكەن. «بۇرج مەملۇكىيلىرى» ئاساسەن چەركەس تۈركلىرىدىن بولۇپ، ھىجرىيە 784 - يىلىدىن 923 - يىلى سۇلتان سەلىم مىسرنى ئوسمانىيلارغا قوشۇۋالغانغا قەدەر 25 سۇلتان قەمەرىيە كالېندارى بويىچە جەمئىي 138 يىل دەۋر سۈرگەن[47].

شەيخ ئالىم ئىبنى مۇھەممەد كاشغەرىي كىتابىنى سۇۋغا قىلغان سۇلتان ناسىرۇددۇنيا ۋەددىن ئەشرەف شەئبان «بەھر مەملۇكىيلىرى»نىڭ 23 - سۇلتانى بولۇپ، ھىجرىيە 764 - يىلىدىن 778 - يىلىغىچە جەمئىي 14 يىل تەختتە ئولتۇرغان. ئۇ مەملۇكىيلار تارىخىدىكى ئەڭ ئۇزۇن تەختتە ئولتۇرغان سۇلتانلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

شەئبان سۇلتان مۇھەممەد ئىبنى قەلاۋۇننىڭ ئوغلى ھۇسەيننىڭ ئوغلى بولۇپ، ھىجرىيە 754 - يىلى مىسرنىڭ قەلئەتۇلجەبەل دېگەن يېرىدە تۇغۇلغان. ھىجرىيە 764 - يىلى 10 يېشىدا نەۋرە قېرىندىشى مۇھەممەد مەنسۇر تەختتىن چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن مەملۇكىيلار تەختىگە ئولتۇرۇپ، «ئەلمەلىكۇل ئەشرەف» دېگەن نام بىلەن ئاتالغان. يېشى كىچىك بولغانلىقتىن، نامدا سۇلتان بولسىمۇ، ئەمەلىي ھوقۇق ئەمىر ئاتابېك يالبۇغا ۋە تايبۇغا

[47] شەفىق مەھدى: «ممالیك مصر والشام»، «دار العربية للموسوعات» نەشرىياتى، 2008 - يىل، 1 - نەشرى، 148–153 - بەتلەر.

تەۋىلىنىڭ قولىدا ئىدى. ئەمىر يالبۇغا بەك ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، مەملۇكىي قوماندانلىرى شەئبان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئۇنى ئۆلتۈرمەكچى بولىدۇ. لېكىن، يالبۇغا بۇنى سېزىپ قېلىپ، شەئبانىنىڭ قېرىندىشى ئانۇكنىڭ قېشىغا قېچىپ بېرىۋالىدۇ ۋە ھىجرىيە 767 - يىلى رەبىئۇلئاخىر ئېيىنىڭ 7 - كۈنى پەيشەنبە ئانۇكنى سۇلتان ئېلان قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، شەئبان بىلەن قېرىندىشى ئارىسىدا ئۇرۇش پارتلاپ، شەئبان جەڭدە غەلبىە قىلىپ، يالبۇغىنى تۇتۇپ ئۆلتۈرىدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ شەئبانىنىڭ سەلتەنەت دەۋرى ھەقىقىي باشلىنىپ، 778 - يىلىغا قەدەر ھۆكۈم سۈرىدۇ. شۇ يىلى مەملۇك قوماندانلىرى ئىسيان كۆتۈرۈپ، زۇلقەئدە ئېيىنىڭ 6 - كۈنى شەئبانىنى ئۆلتۈرۈپ، 8 ياشلىق ئوغلى ئەلىنى مەملۇكىلار تەختىدە ئولتۇرغۇزىدۇ. سۇلتان شەئبان ئۆلتۈرۈلگەن ۋاقتىدا 24 ياشتا ئىدى.

سۇلتان شەئبان يېشى كىچىك بولۇشىغا قارىماي، خەلقنىڭ چوڭقۇر ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن، ئىلىم ۋە ئىلىم ئەھلىنى ياخشى كۆرىدىغان، خەيرسۆيەر، ئىقتىدارلىق، زېرەك، ئادىل پادىشاھ ئىدى.

ئىبنى تەغرىبەردى مۇنداق دەيدۇ: «سۇلتان ئەشرەف (شەئبان) ئۆز دەۋرىدىكى ئەڭ ياخشى سۇلتان ئىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن كۈنىمىزگە قەدەر مىسىرغا لايىقە تلىك بىرەر كىشى سۇلتان بولۇپ باقمىغانلىقى ئۈچۈن، مىسىر سەلتەنىتىنىڭ ھەيۋىسى كۈنسېرى ئاجىزلاپ كېلىۋاتىدۇ»[48].

ئۇ يەنە مۇنداق دەيدۇ: «سۇلتان شەئبانغا شائىرلار مەرسىيەلەر يېزىشتى، خەلق ئۇنىڭ ۋاپاتىغا چوڭقۇر قايغۇردى،

[48] ئىبنى تەغرىبەردى: «الدليل الشافي على المنهل الصافي»، فەھىم مۇھەممەد شەلتۇت نەشرگە تەييارلىغان نۇسخىسى، مەككە، 1979 - يىل، 1 - تۇم، 243–244 - بەت.

غەمكىن بولدى، كۈنلەرچە تەزىيە بىلدۈرۈشتى»[49].

سۇلتان شەئبان گەرچە يېشى كىچىك بولسىمۇ (ياشلار ئادەتتە تەنتەكرەك، مىجەزى ئىتتىكرەك كېلىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان)، تاربخشۇناسلار ئۇنىڭ ئېسىل، ئەل ئىچىدە ھۆرمەتكە سازاۋەر پادىشاھ ئىكەنلىكىدە بىردەك قاراشتا[50].

شەيخ ئالىم ئىبنى مۇھەممەد كاشغەرىي سۇلتان شەئبانىنىڭ سەلتەنەت دەۋرىدە ئۇچ يىللا ياشىغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ كۆپ ئىلتىپاتىغا ئېرىشكەن ۋە ئۇنى كۆپ مەدھىيەلىگەن.

تاربخچىلارنىڭ بايانلىرىدىن مەلۇمكى، شەيخ ئالىم كاشغەرىينىڭ سۇلتان شەئبانىنى مەدھىيەلىشى، ماختىشى خۇشامەتچىلىكتىن ئەمەس، بەلكى شەئبانىنىڭ مەدھىيەگە لايىق ئىكەنلىكىدىندۇر.

مۇئەللىپ تەسىرىگە ئۇچرىغان ۋە پايدىلانغان مەنبەلەر

سىياسەتنامىلەر پادىشاھلارنى گۈزەل ئەخلاق، ئادالەت، ئىپپەت، جاسارەت، ئەلنى ياخشى ئىدارە قىلىشقا ئۇندەشنى تېما قىلغان ئەمرىمەرۇپ ۋە نەھىيمۇنكەر خاراكتېرىدىكى ئەسەرلەر بولغاچقا، بىر مىللەت ئىچىدە يېزىلغان ئەسەرلەر مەزمۇن جەھەتتە ئاساسەن ئوخشاشقا ئىگە، جۈملە تەكرارلىنىمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ، بولۇپمۇ ئەرەب تىلىدا يېزىلغان سىياسەتنامىلەردە ھېكمەتلىك سۆز ۋە ئىبارىلەرنىڭ تەكرارلىنىشى كۆزگە ناھايىتى روشەن چېلىقىدۇ. بۇ نۇقتا قولىڭىزلاردىكى مۇشۇ رىسالىدىمۇ گەۋدىلىك نامايان بولغان. ھېكمەتلىك سۆز ۋە ماقال - تەمسىللەر

[49] ئىبنى تەغرىبەردى: «النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة»، 11 - توم، 83 - بەت.

[50] راشىد سەئىد راشىد قەھتانىي: «أوقاف السلطان شعبان على الحرمين» (سۇلتان شەئبانىنىڭ ئىككى ھەرەمگە قىلغان ۋەقپىلىرى)، «مكتبة الملك فهد الوطنية»، ھىجرىيە 1414 - يىل نەشرى، 54 - بەت.

بىرەر كىشىنىڭ شەخسىي ئىجادىيىتى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنى تەكرارلاش كۆچۈرمىكەشلىك سانالمايدۇ.

رىسالىنىڭ مەزمۇنى ۋە جۈملىلىرى ھەققىدىكى ئىزدىنىشتىن مەلۇمكى، رىسالىدىكى بەزى ھېكمەتلىك سۆز ۋە ماقال - تەمسىللەر مۇھەممەد ئىبنى ھەسەن ئەھۋازىي (ۋاپاتى: ھىجرىيە 439 - يىلى ئەتراپىدا) نىڭ «**القلائد والضرائد**»، ئەبۇ ئابدۇللاھ مۇھەممەد ئىبنى ئەلىي ئىبنى ھەسەن قەلئىي (ۋاپاتى: ھىجرىيە 630 - يىلى) نىڭ «**تهذيب الرياسة وترتيب السياسة**»، شۇنىڭدەك ئالىملىرىدىن ئەبۇلفەتھ مۇھەممەد ئىبنى ئەلىي ئىبنى ئوسمان كەراجەكىي (ۋاپاتى: ھىجرىيە 449 - يىلى) نىڭ «**معدن الجواهر ورياضة الخواطر**» قاتارلىق كىتابلىرىدىمۇ ئۇچرايدۇ.

ئىمىن تۇرسۇن، مىرسۇلتان ئوسمانوف قاتارلىق ئالىملار مۇئەللىپنىڭ «تۇركىي تىللار دىۋانى»دىن بەزى ئۇزۇندىلەرنى نەقىل قىلغانلىقىنى تىلغا ئالغان. مەلۇمكى، مۇئەللىپ ئۆز دەۋرىگىچە يېزىلغان ئەسەرلەردىن پايدىلانغان.

باشتا دەپ ئۆتكىنىمىزدەك، ھېكمەتلىك سۆز ۋە ئىبارىلەرنىڭ تەكرارلىنىشى بۇ رىسالىدىلا كۆرۈلگەن ئىش بولماستىن، كىلاسسىك سىياسەتنامىلەرنىڭ ھەممىسىدە كۆرۈلىدىغان ئورتاق ھادىسە.

تەرجىمىدە قوللانغان مېتود

1. بۇ تەرجىمە مەزكۇر ئەسەرنىڭ «تۇركىيە يازما ئەسەرلەر ئىداريسى»دە ساقلانغان قولىيازمىسىغا ئاساسەن تەييارلاندى.

2. رىسالىدە ماقال - تەمسىل ۋە ھېكمەتلىك سۆزلەر كۆپ، پەۋقۇلئاددە يۇقىرى ئەدەبىي تىلدا، قاپىيە ئۇسلۇبىدا يېزىلغانلىقى ئۈچۈن، ئىمكانقەدەر قاپىيەداش تەرجىمە قىلىشقا كۈچەش بىلەن بىرگە، ئامال بار راۋان تىلدا ئىپادىلەش ئۈچۈن مەنە تەرجىمىسىگە

بەكـرەك ئەھمىيـەت بېرىلدى.

3. رىسـالىدە ئۆزى قىسـقا، مەنىسـى مول، ھېكمەتلىك سۆزلەر كۆپ بولغاچقـا، ئىمكانقـەدەر مەنىسـىنى توغـرا ئىپادىلـەش ئۈچـۈن ئـەرەب ماقـال - تەمسـىللىرى ۋە ھېكمەتلىـك سـۆزلىرى كـۆپ ئۇچرايدىغـان ئەھۋازىنىـڭ «**الفرائد والقلائد**»، ماۋەردىنىـڭ «**أدب الدنيا والدين**» قاتارلـىق كىلاسسـىك كىتابلارغـا مۇراجىئـەت قىلىنـىپ، مەزكـۇر كىتابتـا كەلگـەن سـۆز ۋە جۈملىلەر باشـقا كىتابلاردىن تەكشـۈرۈلۈپ، بـىر قىسـىم ئـىملا خاتالىقلـىرى تۈزىتىلـدى ۋە پەرقلـىق ئىبارىلـەر جۈملىدىكـى ئورنىغـا قـاراپ تاللانـدى.

4. تېمـا قويـۇش. رىسـالە ھەمدۇسـانادىن كېيىـن ھېچقانـداق بـاب ۋە پاراگرافقـا بۆلۈنمىگـەن بولـۇپ، چۈشـىنىش ۋە پايدىلىنىـش قـولاي بولسـۇن ئۈچـۈن، مەزمۇنىغـا قـاراپ كىچىك تېمـىلار قويۇلدى. تېمـا قويـۇش مۇمكـىن بولمايدىغـان، خىلمۇخـىل مەزمۇندىكـى ھېكمەتلەرگـە «ھېكمەتلـەر» دەپلا تېمـا قويۇلـدى.

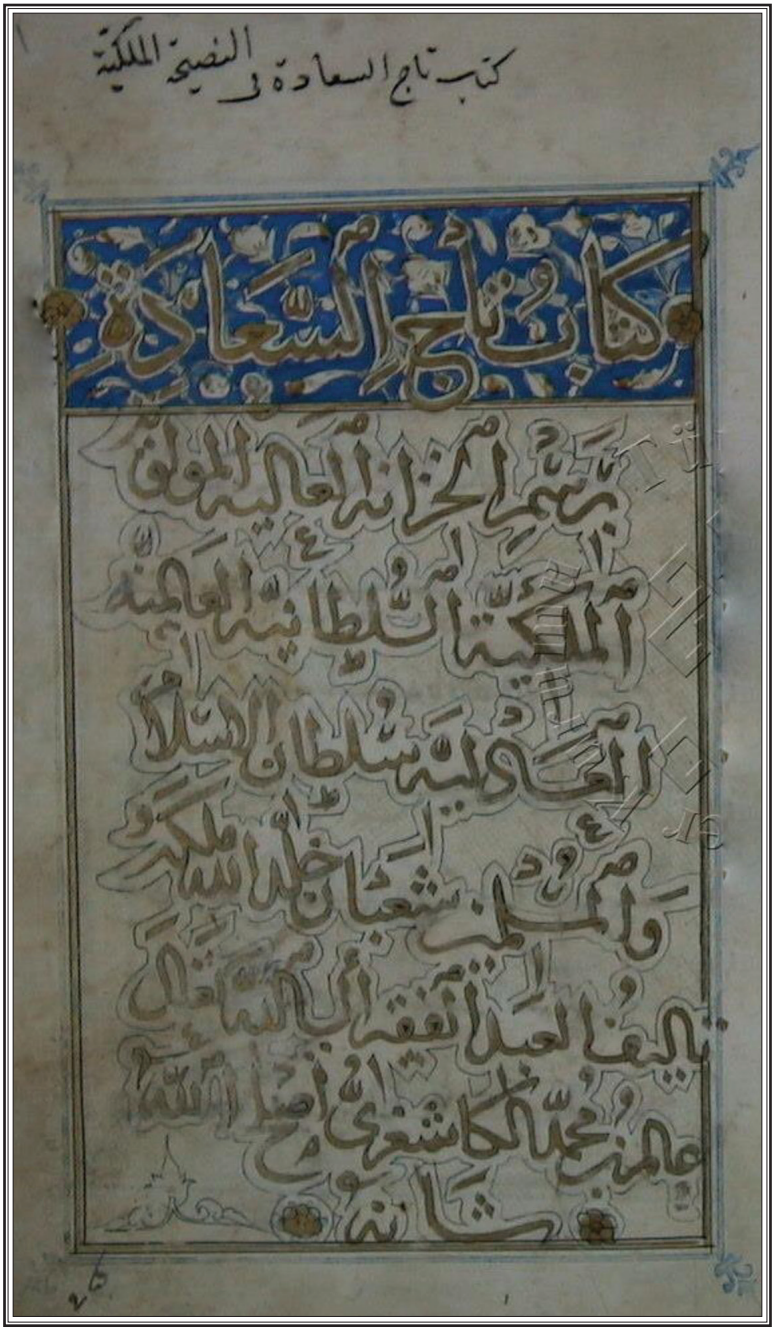

سائادەت تاجى ۋە ھۆكۈمدارلىق قوللانمىسى

(تاج السعادة وعنوان السيادة)

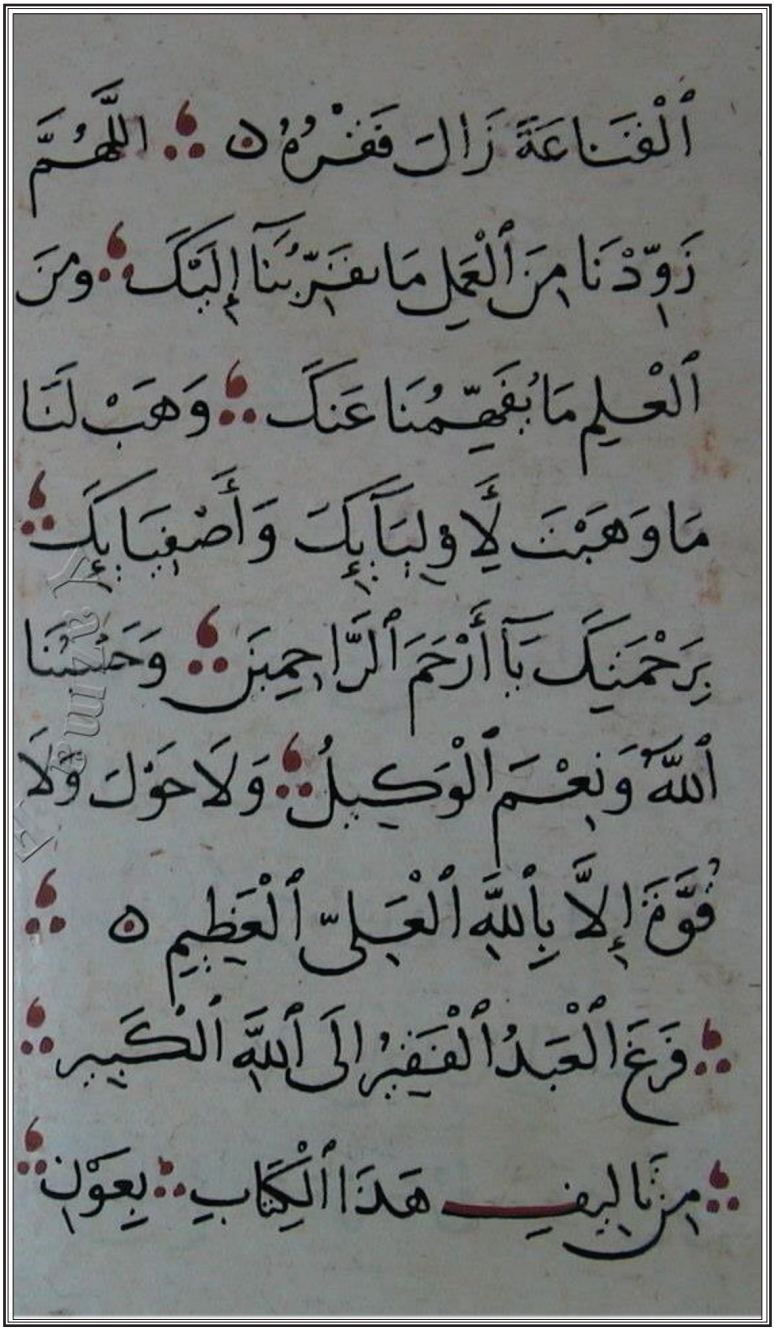
ئالىم ئىبنى مۇھەممەد كاشغەرىي
(؟—767ھ/1366م)

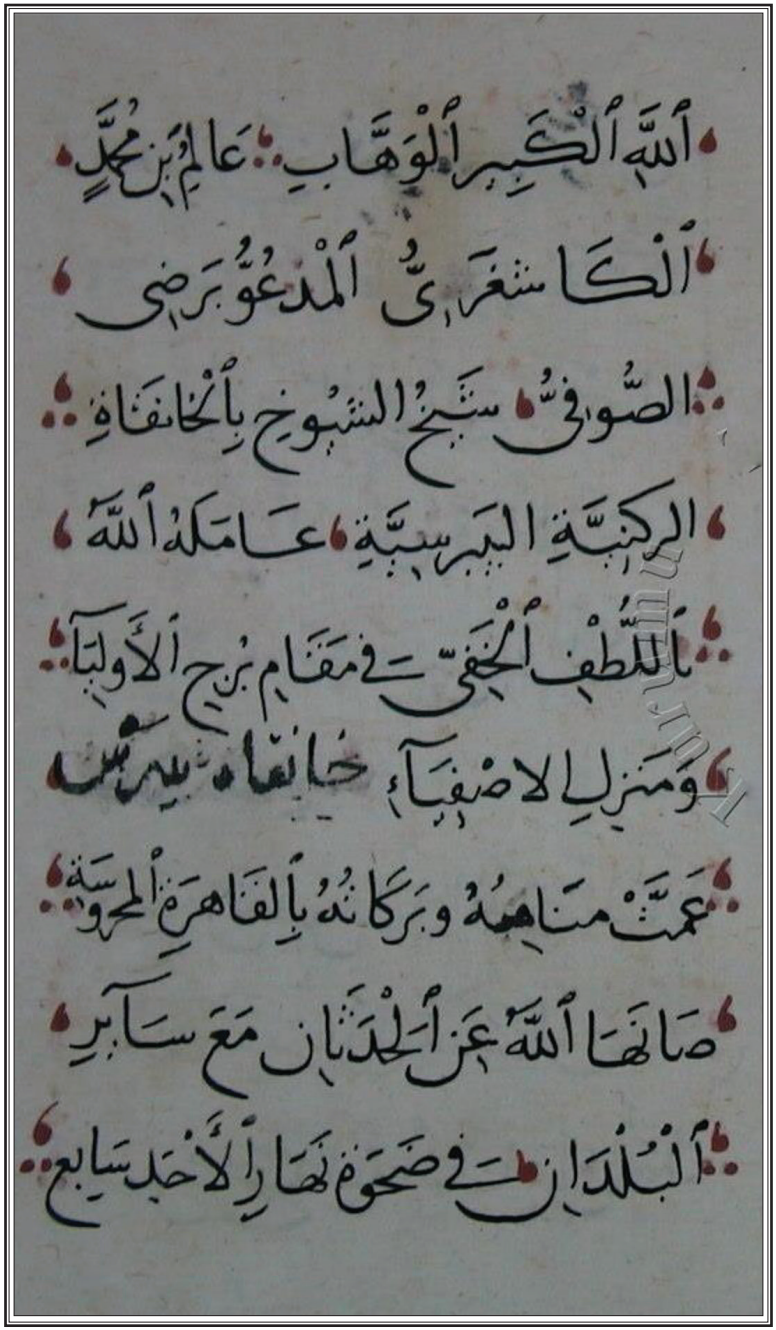

كتاب تاج السعادة في النصيحة الملكية
كتاب تاج السعادة
بسم الخزانة العالية المولى
الملكية السلطانية العالمية
العادلية سلطان السلاطين
والملوك شعبان خلد الله ملكه
تأليف العلامة أفقه أهل النقل
علم بن محمد الكاشغري أصلح الله
شأنه

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي خلق الإنسان
في أحسن تقويم ۞ وفضله و
بالخلافة والسعادة والتكريم ۞
وسخر له ما في السموات وما في
الأرض جميعا بفضله العميم ۞
وأسبغ عليه نعمه ظاهرة وباطنة
في دار الدنيا ودار النعيم المقيم ۞

اَلْقَنَاعَةَ زَانَ فَقْرُهُ ۝ اَللّٰهُمَّ
زَوِّدْنَا مِنَ الْعَمَلِ مَا يُقَرِّبُنَا إِلَيْكَ ۝ وَمِنَ
الْعِلْمِ مَا يُفَهِّمُنَا عَنْكَ ۝ وَهَبْ لَنَا
مَا وَهَبْتَ لِأَوْلِيَائِكَ وَأَصْفِيَائِكَ ۝
بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ ۝ وَحَسْبُنَا
اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيْلُ ۝ وَلَا حَوْلَ وَلَا
قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيْمِ ۝
فَرَغَ الْعَبْدُ الْفَقِيْرُ إِلَى اللّٰهِ الْكَبِيْرِ
مِنْ تَالِيْفِ هٰذَا الْكِتَابِ بِعَوْنِ

أَللهِ ٱلْكَبِيرِ ٱلْوَهَّابِ عَالِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ
ٱلْكَاشغَرِيِّ ٱلْمَدْعُوِّ بَرَضِي
ٱلصُّوفِيِّ شَيْخِ ٱلشُّيُوخِ بِٱلْخَانْقَاهِ
ٱلرَّكِيبَةِ ٱلْبَرْسِبَيَّةِ عَامَلَهُ ٱللهُ
بِٱللُّطْفِ ٱلْخَفِيِّ فِي مَقَامِ بُرْجِ ٱلْأَوْلِيَا
وَمَنْزِلِ ٱلْاَصْفِيَا خَانْقَاهْ سِرِيسْ
عَمَّتْ مَنَافِعُهُ وَبَرَكَاتُهُ بِٱلْفَاهِرَةِ ٱلْمَحْرُوسَةِ
صَانَهَا ٱللهُ عَنِ ٱلْحَدَثَانِ مَعَ سَائِرِ
ٱلْبُلْدَانِ فِي ضُحَى نَهَارِ ٱلْأَحَدِ سَابِعِ

ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللاھنىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن

مۇقەددىمە

جىمى ھەمدۇسانا ئاللاھقا خاستۇركى، ئۇ ئىنسانىنى ئەڭ گۈزەل شەكىلدە يارىتىپ، خەلىپىلىك، بەخت - سائادەت ۋە ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن باشقا مەخلۇقاتلاردىن ئۈستۈن قىلدى، ئاسمان - زېمىندىكى ھەممە نەرسىنى كاتتا پەزلى بىلەن ئۇنىڭغا بويسۇندۇرۇپ بەردى، ئىككى دۇنيالىق ماددىي ۋە مەنىۋى نېمەتلىرىنى مۇكەممەل قىلدى، قەلبىنى ئىلىم، ئىمان ۋە تەسلىمىيەت نۇرى بىلەن يورۇتتى. ئۇنىڭغا ئىسىم - سۈپەتلىرى ۋە زاتىنى بىلدۈردى، ھىدايىتى ۋە تەۋھىدى بىلەن توغرا يولغا يېتەكلىدى.

ھېكمەتلىك سۆز ۋە ئېسىل ئەخلاق ئاتا قىلىنغان پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە، ئائىلىسىگە ۋە ئەسلام بىناسىنى بەرپا قىلغان، دىن بايرىقىنى لەپىلدەتكەن ساھابىلىرىگە سالام ۋە رەھمەتلەر بولسۇن.

پاراسەتلىك، ئەقلى ئويغاق، زېرەك كىشىلەرگە مەلۇمكى، ئاللاھ تائالا كائىناتنى گۈزەل شەكىل ۋە پۇختا ئىنتىزام بىلەن يارىتىپ، ھەربىرىنى جاي - جايىغا ئورۇنلاشتۇردى. ئىنسانىنى ئەڭ گۈزەل شەكىلدە يارىتىپ، ئىچكى ۋە تاشقى قۇرۇلمىسىنى مۇكەممەل ئىنتىزام ۋە گۈزەل شەكىلگە ئىگە قىلدى؛ ئۇنى پۈتكۈل كائىناتنىڭ كۆپەيتىلگەن نۇسخىسى قىلىپ، ئۇنىڭدا بارلىق مەۋجۇداتلارنىڭ ئالاھىدىلىكىنى مۇجەسسەملىدى؛ ئۇنى ئەقىل

ۋە بايان نۇرى بىلەن خەلىپىلىك سالاھىيىتىگە ئىگە قىلىپ، ئادالەت ۋە ئېھسان قانۇنىيىتىگە يېتەكلىدى. ئىنسانلار ئىچىدىن پادىشاھلار ۋە سۇلتانلارنى كامالى سائادەت، زەپەر - نۇسرەت ۋە غەلبە - فەتھىلەر بىلەن باشقا ئىنسانلاردىن پەرقلەندۇردى. ئۇلارنىڭ دەرىجىسىنى باشقا ئىنسانلارنىڭ دەرىجىسىدىن ئۈستۈن قىلدى، ئۇلارنى ھەقىقەت بىلەن كۆچلەندۇردى. ئۇلارنى «تۇرك» دەپ ئاتاپ، ھاكىمىيەت تېزگىنىنى شۇلارغا تۇتقۇزدى. چۈنكى، ئەل - يۇرت، ئاۋام - خەلقنىڭ ئىشلىرى، ئۈممەت ۋە مىللەتنىڭ ئۇلى ئادالەت تارازىسى ۋە سىياسەت قانۇنى بىلەن ئىزنغا چۈشىدۇ.

ئاللاھ تائالا ئالىم ۋە ئادىل پادىشاھ، مەشرىق ۋە مەغرىب، ئەرەب ۋە ئەجەمنىڭ سۇلتانى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۈممەت ئىچىدىكى نائىبى، دىن ۋە ئۈممەتنىڭ ھامىيسى، يەر يۈزىدە ئاللاھنىڭ قائىدە - قانۇنىيەتلىرىنى ئىشقا ئاشۇرىدىغان كۆلەڭگىسى، كاتتا ھۆكۈمران ۋە رەھبەر، ئىككى ھەرەم خىزمەتكارى، دىن ۋە دۇنيانىڭ ھامىيسى ئۇلۇغ پادىشاھىمىز سۇلتان شەئبانىنىڭ سائادەت قۇياشىنى كامالەت ئاسمىنىدا مەڭگۈ چاقناتسۇن، گۈزەل ئىش - ئىزلىرى ئىقبال ئۇپۇقىدا مەڭگۈ نۇر چاچسۇن.

ئاللاھ تائالا سۇلتانىمىزغا «ئىنسانلارنى ئىسلاھ قىلسۇن، ئىززەت - شەرەپكە، بەخت - سائادەتكە، كۈچ - قۇدرەتكە ئېرىشتۇرسۇن» دەپ شاھلىق ئاتا قىلدى. ئۇنىڭغا ھۆكۈمدارلىق، زەپەر ۋە فەتھى يوللىرىنى قولايلاشتۇرۇپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىق دەۋرىنىڭ كۈندۈزلىرى خۇشال - خۇراملىق، كېچىلىرى ئۇنۇس - ئۇلۇپەت ۋە ئاسايىشلىققا تولدى.

مەن شان - شەرەپلىك، ئۇلۇغ پادىشاھىمىزنىڭ (ئاللاھ ئۇنىڭ گۇللەنگەن دۆلتىنى مۇستەھكەم قىلسۇن) چەكسىز، كاتتا ئىلتىپاتىغا جاۋاب قايتۇرۇش ئۈچۈن، سەلتەنەتنىڭ شان

- شەرپى، ئادالەت، ئېسىل ئەخلاق ۋە توغرا سىياسەتنىڭ پەزىلىتى ھەققىدە كىتاب يېزىپ، ئۇنىڭغا ھەدىيە قىلىشنى نىيەت قىلدىم. چۈنكى، توغرا سىياسەت دىللارنىڭ ئوزۇقى، تەرەققىيات ۋە ئاسايىشلىقنىڭ قورالىدۇر. توغرا سىياسەت گۈزەل يۈزلەرنى توسۇۋالغان پەردىلەرنى ئاچىدۇ، قەلبلەرنى خۇرسەن قىلىدۇ.

بۇ ھەدىيەم چىن ئەقىدەم، خالىس ۋە سەمىمي دۇئايىمنىڭ نامايەندىسىدۇر. ئاللاھ تائالا پادىشاھىمزدا ياخشىلىق بىلەن ساغلام ئېتىقادنى، بەخت - سائادەت بىلەن پەزىلەتنى مۇجەسسەملىگەن. مەن ئالىيلىرىنىڭ كامالى پەزىلىتى ۋە مەردلىكىنى ئىنسانلارغا بىلدۈرۈش ئۈچۈن بۇ رىسالەمنى ئۇنىڭغا ھەدىيە قىلدىم ۋە بۇ رىسالىنىڭ ئىسمىنى «تاجۇسسائادەت ۋە ئۇنۋانۇسسىيادەت» (سائادەت تاجى ۋە ھۆكۈمدارلىق قوللانمىسى) دەپ ئاتىدىم. مېنىڭ بۇ رىسالىنى يېزىشتىكى مۇڭۇپپەقىيىتىم ئاللاھنىڭ ياردىمىگىلا باغلىق. ئۇنىڭغا تەۋەككۈل قىلدىم ۋە ئۇنىڭغا يۈزلەندىم.

سەلتەنەتنىڭ پەزىلىتى

بىلگىنكى، سەلتەنەت ئەڭ بۈيۈك مەنسەپ، ئۇنى لايىقىدا يۈرگۈزۈش ئەڭ ئۇلۇغ ئىبادەتتۇر. ئاللاھ تائالانىڭ ئۆزىنى «مەلىك» دەپ ئاتىغانىدەك سۇلتانىنمۇ «مەلىك» دەپ ئاتىغانلىقى سەلتەنەتنىڭ پەزىلىتىنى نامايان قىلىشقا يېتەرلىك. ئاللاھ تائالا ئۆزىنى «**الملك القدس**» (ئەلمىكۇل قۇدۇس) دەپ ئاتىغان بولۇپ، سۇلتانىنمۇ «مەلىك» دەپ ئاتاپ مۇنداق دېگەن: «**ئاللاھ تائالا سىلەرگە تالۇتنى مەلىك (پادىشاھ) قىلىپ ئەۋەتتى**»[51]. ئاللاھ تائالا ئىنسانلارنى ئۆزىگە ۋە پەيغەمبىرىگە ئىتائەت قىلىشقا بۇيرۇش بىلەن بىرگە، سۇلتانغىمۇ ئىتائەت قىلىشقا بۇيرۇپ: «**ئاللاھقا، پەيغەمبەرگە ۋە ئىچىڭلاردىن چىققان ئىش ئۇستىدىكىلەرگە ئىتائەت قىلىڭلار**»[52] دېگەن. چۈنكى، پۇقرانىڭ بەخت - سائادىتى شاھلارغا ئىتائەت قىلىشقا، شاھلارنىڭ بەخت - سائادىتى ئاللاھقا ئىتائەت قىلىشقا باغلىق.

سەلتەنەتنىڭ شان - شەرىپى ۋە پەزىلىتىنى بىلەي دېگەن كىشى ئۇنىڭ مېۋىسىگە قارىسۇن. چۈنكى، شەيئىلەر مېۋىسىدىن بىلىنىدۇ. سەلتەنەتنىڭ مېۋىسى ۋە ئاساسى ئىنسانلارنىڭ جېنى ۋە دىنىنىڭ ئەمنلىكى، يۇرت - ۋەتىنىنىڭ ئاسايىشلىقىدۇر. ناۋادا سەلتەنەتنىڭ سۇرى ۋە سىياسەت بولمىسا ئىدى، نامازخان نامىزنى ئەركىن - ئازادە ئوقۇيالمىغان، ئابىد ئىبادىتىنى ھۆزۈر ئىچىدە قىلالمىغان، ئالىم ئىلمىنى تارقىتالمىغان، تىجارەتچى

---

[51] سۈرە بەقەرە، 247 - ئايەت.

[52] سۈرە نىسا، 59 - ئايەت.

خاتىرجەم سەپەر قىلالمىغان بولاتتى. چۈنكى، ئىنسانلارنىڭ تەبىئىتى رەقىبىدىن ئۆچ ئېلىشقا ۋە ئۇلارغا ئادىل مۇئامىلە قىلماسلىققا مايىلدۇر. ئىنسانلارنىڭ تەبىئىتىدە زۇلۇم قىلىش ئىستىكى يوشۇرۇنغان بولىدۇ، ئۇنى پەقەت كۈچ - قۇدرەتكە ئىگە بولغاندىلا ئاشكارا قىلىدۇ. بىر شائىر مۇنداق دەيدۇ:

زۇلۇم قىلىش ئىنسانىنىڭ تەبىئىتى،
گەر بولسا زۇلۇمدىن يىراق بىرى،
بىلگىنكى، زۇلۇم قىلماسلىقىدا،
باردۇر مەلۇم بىر سەۋەبى.

ناۋادا سۇلتاننىڭ كۆچى ۋە ھەيۋىسى بولمىسا ئىدى، كۆچلۈك ئاجىزنى بوزەك قىلغان، پەسلەر ئېسىللارغا ھۇجۇم قىلغان بولاتتى؛ دۇنيانىڭ ئىنتىزامى بۇزۇلۇپ، تىرىكچىلىك يوللىرى ئۇزۇلگەن، ئىنسانلار خاتىرجەملىك ۋە ئاسايىشلىقتىن مەھرۇم بولۇپ، ھاياتتىن لەززەت ئالالمىغان بولاتتى.

سەلتەنەتنىڭ ئاساسى ئادالەت

سەلتەنەتنىڭ تۈزۈلۈشى، مەملىكەتنىڭ مۇقىملىقى ۋە تەرەققىياتنىڭ ئاساسى ئادالەت ۋە ئىنسابتۇر. مەيلى ئىسلام دۆلتى بولسۇن ياكى كۇپرى دۆلتى بولسۇن، مەۋجۇتلۇقى ئادالەت ۋە ئىنسابقا باغلىق. ئادالەت ۋە ئىنساب ھەرقانداق ھاكىمىيەت، بەخت - سائادەت، مۇۋەپپەقىيەت ۋە ھۆكۈمدارلىقنىڭ ئاساسىدۇر. ئاللاھ تائالا ئادالەتلىك بولۇشقا بۇيرۇپلا قالماي، ئۇنىڭغا يەنە ئېھسان قىلىشنىمۇ قوشۇپ مۇنداق دېگەن: **«ھەقىقەتەن ئاللاھ ئادالەتلىك بولۇشقا ۋە ئېھسان قىلىشقا بۇيرۇيدۇ»**[53].

چۈنكى، ھەر شەيئىنىڭ مەۋجۇتلۇقى ۋە داۋاملىشىشى ئادالەتكە باغلىق بولسا؛ خاراب بولۇپ، زاۋال تېپىشى زۇلۇم سەۋەبلىكتۇر. ھەتتا ئاسمان - زېمىنمۇ ئادالەت ئۈستىگە بەرپا بولغان. ئادىل پادىشاھ ئەلنى ئادالەت بىلەن ئىدارە قىلغان، زۇلۇم ۋە چىرىكلىكتىن ھەزەر ئەيلىگەن پادىشاھتۇر.

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: **«ئادىل پادىشاھنىڭ ئەل ئىچىدىكى بىر كۈنلۈك خىزمىتى ئابىدنىڭ ئۆيىدە قىلغان يۈز يىللىق ئىبادىتىدىن ئەۋزەل. ئادىل ئىجرا قىلىنغان بىر جازا قىرىق يىل ياغقان يامغۇردىن ياخشى»**[54].

---

[53] سۈرە نەھل، 90 - ئايەت.

[54] بۇ ھەدىسنىڭ «ئادىل ئىجرا قىلىنغان بىر جازا قىرىق يىل ياغقان يامغۇردىن ياخشى» دېگەن قىسمىنى ئىبنى ھىببان، نەسەئىي، ئىمام ئەھمەد، بەيھەقي، قاتارلىق «أربعين صباحا» كەلىمىسى بىلەن، ئەبۇ نۇئەيم، «أربعين يوما»، يەنى «قىرىق كۈن» كەلىمىسى بىلەن رىۋايەت قىلغان. مۇئەللىپ «أربعين خريفا» يەنى «قىرىق يىل» كەلىمىسى بىلەن رىۋايەت قىلغان، ھەدىسنىڭ بۇ

ئەبـۇ سـەئىد خۇدرىـي رەزىيەللاھـۇ ئەنھـۇ مۇنـداق دەيـدۇ: **پەيغەمبـەر ئەلەيھىسسـالام مۇنـداق دېگـەن: «قيامـەت كۈنـى ئـاللاھ تائـالا ئـەڭ ياخشـى كۆرىدىغـان ۋە ئاللاھقـا ئـەڭ يېقـىن كىشـى ئادىـل پادىشـاھ؛ ئـاللاھ تائـالا ئـەڭ يامـان كۆرىدىغـان، ئـەڭ قاتتىـق ئازابلايدىغـان كىشـى زالـىم پادىشـاھتۇر»**[55].

ئەبـۇ بەكـرى رەزىيەللاھـۇ ئەنھـۇ پەيغەمبـەر ئەلەيھىسسـالامنىڭ مۇنـداق دېگەنلىكىنـى رىۋايـەت قىلىـدۇ: **«ئادىـل، كەمتـەر پادىشـاھ ئاللاھنـىڭ زېمىنىدىكـى نەيزىسـى ۋە كۆلەڭگىسـىدۇر. كىمكـى ئـۆزى ۋە پۈقرالىرىنـىڭ ئىشـىدا شـۇنىڭغا سـەمىمي بولسـا، ئـاللاھ تائـالا ئۇنـى قيامەت كۈنـى ئەلچىلـىرى قاتارىـدا ھەشـر قىلىـدۇ. كىمكـى ئـۆزى ۋە پۈقرالىرىنـىڭ**

ۋارىيانتىنـى ھەدىـس كىتابلىرىدىـن تاپالمىدىـم. ئەبـۇ نۇئەيـم: «فضيلـة العادليـن مـن الـولاة»، مەشـھۇر ھەسـەن نەشـرگە تەييارلىغـان نۇسخىسـى، «دار الوطـن» نەشـرىياتى، رىيـاد، 1997 - يىـل، 1 - نەشـرى، 117 - بـەت، 16 - نومۇرلـۇق ھەدىـس؛ ئىمـام ئەھمـەد: «مسـند أحمـد»، شـۇئەيب ئەرنائـۇت، ئادىـل مۇرشـىد قاتارلىـقلار نەشـرگە تەييارلىغـان نۇسخىسـى، «مؤسسـة الرسـالة» نەشـرىياتى، 2001 - يىـل، 1 - نەشـرى، 14 - تـوم، 351 - بـەت، 8738 - نومۇرلـۇق ھەدىـس؛ ئىبنـى ھىببـان: «صحيح ابـن حبـان»، شـۇئەيب ئەرنائـۇت نەشـرگە تەييارلىغـان نۇسخىسـى، «مؤسسـة الرسـالة» نەشـرىياتى، بېيـرۇت، 1993 - يىـل، 2 - نەشـرى، 10 - تـوم، 244 - بـەت، 4398 - نومۇرلـۇق ھەدىـس. ھەدىسـنىڭ «ئادىـل پادىشـاھنىڭ ئەڭ ئىچىدىكـى بىـر كۈنلـۈك خىزمىتـى ئابىدنىـڭ ئۈيىـدە قىلغـان يـۈز يىللىـق ئىبادىتىـدىن ئەۋزەل» دېگـەن قىسـمىنى بولسـا ئەبـۇ نۇئەيـم «فضيلـة العادليـن مـن الـولاة»، 123 - بـەت، 17 - نومۇرلـۇق ھەدىسـتە رىۋايـەت قىلغـان. بـۇ ھەدىسـنىڭ سـەنەدىدە «بىـر كىشـى ئەبـۇ ھۇرەيرىدىـن رىۋايـەت قىلغـان» دەپ كەلگەنلىكـى ئۈچـۈن بـەزى مۇھەددىسـلەر «سـەنەدىدىكى تابىئـىن مەجھـۇل» دەپ قـاراپ، ھەدىسـكە «زەئىـپ» دەپ ھۆكـۈم قىلغـان. ئەبۇلئابىـاس بۇسـىرىي: «إتحـاف الخيـرة المھـرة بزوائـد المسـانيد العشـرة»، «دار الوطـن» نەشـرىياتى، رىيـاد، 1999 - يىـل، 1 - نەشـرى، 5 - تـوم، 40 - بـەت، 4197 - نومۇرلـۇق ھەدىـس.

[55] ئىمـام ئەھمـەد: ««مسـند أحمـد»، 17 - تـوم، 264 - بـەت، 11174 - نومۇرلـۇق ھەدىـس؛ ئەبـۇ نۇئەيـم ئىسـفەھانىي: «فضيلـة العادليـن مـن الـولاة»، 126 - بـەت، 19 - نومۇرلـۇق ھەدىـس؛ بەيھەقـىي: «شـعب الإيمـان»، ئابدۇلئەلـى ئابدۇلھەمـىد ھامـىد نەشـرگە تەييارلىغـان نۇسخىسـى، «مكتبـة الرشـد» نەشـرىياتى، رىيـاد، 2003 - يىـل، 1 - نەشـرى، 9 - تـوم، 473 - بـەت، 6981 - نومۇرلـۇق ھەدىـس.

ئىشىدا ئۇنىڭغا خيانەت قىلسا، ئاللاھ تائالا قىيامەت كۈنى ئۇنى رەسۋا قىلىدۇ. ئادىل، كەمتەر ھۆكۈمران ئۇچۇن ھەر كۈنى تىرىشچان، ئىبادەتكۈي ئاتمىش سىددىقنىڭ ئەجرى (ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا) ئۆرلەپ تۇرىدۇ»[56].

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «بىر سائەتلىك ئادىللىق ئاتمىش يىل كېچىسى قىيامدا تۇرۇپ، كۈندۈزى روزا تۇتۇپ ئىبادەت قىلغاندىن ئەۋزەل. بىر سائەتلىك زۇلۇم ئاتمىش يىل گۇناھ قىلغاندىنمۇ ئېغىر. مۇھەممەدنىڭ جېنى ئىلكىدە بولغان زات بىلەن قەسەمكى، ئادىل سۇلتان ئۇچۇن قول ئاستىدىكى بارلىق پۇقرالارنىڭ ياخشى ئەمەللىرىگە تەڭ ئەمەل ئاسمانغا ئۆرلەپ تۇرىدۇ. ئادىل سۇلتان ئوقۇغان ھەربىر ۋاخ نامازغا باشقىلارنىڭ يەتمىش مىڭ ۋاخ نامىزىغا تەڭ كېلىدۇ»[57].

---

[56] بۇ ھەدىسنى ئەبۇ نۇئەيم، ئىبنى ئەبى ھاتىم قاتارلىقلار رىۋايەت قىلغان. ئەبۇ نۇئەيم: «فضيلة العادلين من الولاة»، 124 - بەت، 18 - نومۇرلۇق ھەدىس؛ ئىبنى ئەبى ھاتىم: «العلل»، «مطابع الحميضي» نەشرىياتى، 2006 - يىل، 1 - نەشرى، 6 - تۇم، 590–591 - بەتلەر، 2788 - نومۇرلۇق ھەدىس. بۇ ھەدىسنىڭ سەنەدىدە سۇلايمان ئىسىملىك كىشى بولۇپ، ئۇنى زەھەبى: «مەجھۇل كىشى» دېسە، ئەبۇ ھاتەم: «ناتونۇش كىشى» دېگەن؛ ئىبنى ھەجەر ئەسقەلانى: «لسانۇل مىزان»، 3 - تۇم، 91 - بەت. بۇ ھەدىسنى ئەبۇ زۇرئە: «مۇنكەر ھەدىس» (قوبۇل قىلىنمايدىغان ھەدىس) دېگەن.

[57] بۇ ھەدىسنىڭ «بىر سائەتلىك ئادىللىق ئاتمىش يىل كېچىسى قىيامدا تۇرۇپ، كۈندۈزى روزا تۇتۇپ ئىبادەت قىلغاندىن ئەۋزەل. بىر سائەتلىك زۇلۇم ئاتمىش يىل گۇناھ قىلغاندىنمۇ ئېغىر» دېگەن بۆلىكىنى ئەبۇ نۇئەيم، ئەبۇلقاسىم قۇۋامۇسسۇننە قاتارلىقلار رىۋايەت قىلغان. ئەبۇ نۇئەيم: «فضيلة العادلين من الولاة»، 116 - بەت، 15 - نومۇرلۇق ھەدىس؛ ئەبۇلقاسىم قۇۋامۇسسۇننە: «الترغيب والترهيب»، ئەيمەن سالىھ شەئبان نەشرگە تەييارلىغان نۇسخىسى، «دار الحديث» نەشرىياتى، قاھىرە، 1993 - يىل، 1 - نەشرى، 3 - تۇم، 109 - بەت، 2178 - نومۇرلۇق ھەدىس. ھەدىسنىڭ كېيىنكى بۆلىكىنى قەدىمكى ئالىملاردىن ئىمام غەززالىيدىن باشقا كىشىنىڭ تىلغا ئالغانلىقىنى ئۇچرىتالمىدىم. ئىمام غەززالى: «التبر المسبوك في نصيحة الملوك»، ئەھمەد شەمسۇددىن نەشرگە تەييارلىغان نۇسخىسى، «دار الكتب العلمية» نەشرىياتى، بېيرۇت، 1988 - يىل، 1 - نەشرى، 15 - بەت.

گویاکی، ھەربىر ئابىدنىڭ ئىبادىتى ۋە ھەربىر شۇكۇر قىلغۇچىنىڭ شۈكرىسىدىن ئادىل سۇلتانغا بىر ئۇلۇش يېزىلىدۇ. چۈنكى، ئادىل سۇلتان ئابىدنىڭ ئارامخۇدا ئىبادەت قىلىشىغا، شۇكۇر قىلغۇچىنىڭ شۈكرىسىنى ئادا قىلىشىغا شارائىت ھازىرلاپ بېرىدۇ.

ئۆمرىنىڭ بىر سائىتىنى باشقىلارنىڭ ئاتمىش يىللىق ئىبادىتىدىن ئەۋزەل قىلىدىغان بۇ كاتتا نېمەت ۋە بۈيۈك سائادەتنىڭ قەدرىنى بىلمەي، ھاۋايى - ھەۋەسنىڭ كەينىگە كىرىپ، ئەلنى زۇلۇم بىلەن ئىدارە قىلغان پادىشاھ ئاللاھنىڭ دۈشمنى بولۇپ، قىيامەت كۈنى ئاللاھنىڭ دۈشمەنلىرى بىلەن بىرگە جەھەننەمگە تاشلىنىشى مۇمكىن. ئاللاھقا سىغىنىپ جەھەننەمدىن پاناھ تىلەيمىز.

سەلتەنەتنىڭ پەرز ۋە ئەدەپلىرى

بىلگىنكى، سەلتەنەتنىڭ پەرز ۋە ئەدەپلىرى بار. ئۇنىڭ پەرزى ئىنسانغا ۋە ئادالەت، ئەدەپنى ئىنئام ۋە ئېھسانغا ئۇيغۇن ھەرىكەت قىلىش ۋە ئۇلۇغ مەرتىۋە، ئەڭ كاتتا ۋە ئەڭ قىممەتلىك نېمەتتۇر. ئاللاھ تائالا بەندىلىرىگە ۋە ئەل - يۇرتقا رەھمەت ۋە پەزل - ئېھسان قىلىپ، سۇلتاننى ئۆزىنىڭ كۆلەڭگىسى قىلدى. ھەرقانداق مەزلۇم ئۇنىڭ سايىسىدە پاناھلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، سۇلتان سەلتەنەتنىڭ ھوقۇق ۋە ئەدەپلىرىگە رىئايە قىلىش ئارقىلىق ئاللاھ تائالانىڭ بۇ كاتتا نېمىتىگە لايىقدا شۈكۈر قىلىشى لازىم.

ئەدەپ مۇنداق ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ: شەرىئەت ئەدەپى ۋە سىياسەت ئەدەپى. شەرىئەت ئەدەپى پەرزلەرنى ئادا قىلىشقا ۋاستە بولىدىغان ئەمەللەر، سىياسەت ئەدەپى بولسا ئەل - يۇرتنى گۈللەندۈرۈشكە ۋاستە بولىدىغان ئىشلاردۇر. ھەر ئىككىسىنىڭ مەنبەسى ئادالەت. سۇلتاننىڭ ئەمىلىكى، ئەل - يۇرتنىڭ گۈللىنىشى، پۇقرالارنىڭ ھال - ئەھۋالىنىڭ ياخشىلىنىشى ۋە يۈكسەك پەزىلەت ئادالەتكە باغلىق. چۈنكى، پەرزنى تەرك ئەتكەن كىشى ئۆزىگە، ئەل - يۇرتنى خاراب قىلغان كىشى باشقىلارغا زۇلۇم قىلغان بولىدۇ.

ئەبۇ جەئفەر مەنسۇر مەھدى ۋەلىئەھدلىككە تەينىلەنگەندە مۇنداق دېگەن ئىكەن: «نېمەتنى شۈكۈر بىلەن، قۇدرەتنى ئەپۇ بىلەن، ئىتائەتنى چىقىشقاقلىق بىلەن، يارەمنى كەمتەرلىك بىلەن ساقلاپ قالغىن. بىلگىنكى، خەلپىنى تەقۋادارلىق ۋە ئادالەتتىن باشقىسى ئىسلاھ قىلالمايدۇ».

ئەمر ئىبنى ئۇبەيد مەنسۇرغا مۇنداق دېگەن ئىكەن: «ئاللاھ تائالا ھېچكىمنىڭ سەندىن يۇقىرى مەرتىۋىگە ئىگە بولۇشنى خالىمىدى، سەنمۇ ھېچكىمنىڭ سەندىن بەكرەك شۆكۈر قىلغۇچى بولۇشىغا رازى بولمىغىن. ئاللاھقا سەجدە قىلىشقا ئەڭ لايىق كىشى ئاللاھ تائالا مەخلۇقاتلىرىدىن ھېچبىرىگە بېشىنى ئەگدۈرمىگەن كىشىدۇر».

كەئىب ئىبنى مالىك رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: **«ئاللاھ تائالا ھېچبىر خەلىپىنى بېشىنى ئوڭ قولى بىلەن سىلماي تۇرۇپ خەلىپە قىلمايدۇ»**[58].

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: **«كىمكى ماڭا ئىتائەت قىلىدىكەن، ئاللاھقا ئىتائەت قىلغان بولىدۇ؛ كىمكى ماڭا ئاسىيلىق قىلىدىكەن، ئاللاھقا ئاسىيلىق قىلغان بولىدۇ؛ كىمكى مەن تەينىلگەن باشلىققا ئىتائەت قىلىدىكەن، ماڭا ئىتائەت قىلغان بولىدۇ؛ كىمكى مەن تەينىلگەن باشلىققا ئاسىيلىق قىلىدىكەن، ماڭا ئاسىيلىق قىلغان بولىدۇ»**[59].

ئەردەشىر مۇنداق دەيدۇ: «سەلتەنەت بىلەن دىن قوشكىزەك، ئىككىسى بىر - بىرىدىن ئايرىلالمايدۇ. دىن

---

[58] دەيلەمىي: «مسند الفردوس»، «دار الكتب العلمية» نەشرىياتى، بېيرۇت، 1986 - يىل، 1 - نەشرى، 4 - تۇم، 89 - بەت، 6278 - نومۇرلۇق ھەدىس. بۇ ھەدىسنى ئەلبانىي: «بەك ئاجىز ھەدىس» دېگەن. ئەلبانىي: «سلسلة الأحاديث الضعيفة والموضوعة وأثرها السيئ في الأمة»، «دار المعارف» نەشرىياتى، رىياد، 1992 - يىل، 1 - نەشرى، 5 - تۇم، 247 - بەت.

[59] ئىمام بۇخارىي: «سەھىھۇل بۇخارىي»، مۇھەممەد فۇئاد ئابدۇلباقىي نەشرگە تەييارلىغان نۇسخىسى، «دار السلام» نەشرىياتى، رىياد، ھىجرىيە 1419 - يىل، 1 - نەشرى، «كتاب الأحكام»، 7137 - نومۇرلۇق ھەدىس؛ ئىمام مۇسلىم: «سەھىھ مۇسلىم»، «دار التأصيل» نەشرىياتى، قاھىرە، 5 - تۇم، 158 - بەت، 4777 - نومۇرلۇق ھەدىس.

سەلتەنەت ئارقىلىق كۆچلىنىدۇ. سەلتەنەت دىن ئارقىلىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. كىمكى سەلتەنىتنى دىنى ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرىدىكەن، ئۇنىڭغا بارلىق سۇلتانلار باش ئىگىدۇ؛ كىمكى دىنىنى سەلتەنەتنى ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرىدىكەن، ئۇنىڭ سەلتەنىتىگە ھەر ئىنسان كۆز تىكىدۇ. چۇنكى، سۇلتانلار تۇزىلسە، بارلىق ئىنسانلار تۇزىلىدۇ؛ سۇلتانلار بۇزۇلسا، بارلىق ئىنسانلار بۇزۇلىدۇ. سۇلتان ئىنسان ۋۇجۇدىدىكى يۇرەككە ئوخشايدۇ. ئۇ ياخشى بولسا، پۈتۈن ئەل ياخشى بولىدۇ؛ ئۇ بۇزۇلسا، پۈتۈن ئەل بۇزۇلىدۇ». پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇشۇ مەنىگە ئىشارەت قىلىپ مۇنداق دېگەن: **«ئىنسان بەدىنىدە بىر چىشلەم گۆش بار. ئۇ تۇزىلسە، پۈتۈن بەدەن تۇزىلىدۇ؛ ئۇ بۇزۇلسا، پۈتۈن بەدەن بۇزۇلىدۇ. بىلىڭلارکى، ئۇ قەلبىتۇر»**[60].

«سۇلتاننىڭ ياخشى بولۇشى زامانىنىڭ پاراۋان بولغىنىدىن ياخشى. ئادىل پادىشاھ قاتتىق ياغقان يامغۇردىنمۇ مەنپەئەتلىك» دەيدىغان گەپ بار.

ئەفلاتون مۇنداق دەيدۇ: «شەيئىلەر ئادالەت بىلەن مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، زۇلۇم بىلەن زاۋال تاپىدۇ. چۇنكى، تەڭپۇڭلۇقنى ساقلىغان شەيئى يوقالمايدۇ».

ئارىستوتىل مۇنداق دەيدۇ: «گۈزەللىك ـ ئادىللىقتۇر. چۇنكى، ئۇ بارلىق گۈزەللىكنىڭ مەنبەسى. ئادالەت بارلىق تەڭپۇڭلۇقنى ساقلىغان شەيئىلەرنىڭ مەنبەسىدۇر. زۇلۇم ـ رەزىللىكتۇر. چۇنكى، ئۇ بارلىق رەزىللىكلەرنىڭ مەنبەسى. زۇلۇمدىن ساقلىنىڭلار، چۇنكى زۇلۇم ھالاكەتنىڭ سەۋەبى، بالا ـ مۇسىبەتنىڭ مەنبەسىدۇر».

ئارىستوتىل ئىسكەندەرگە مۇنداق دېگەن ئىكەن: «ئادالەتتىن

[60] «سەھىھۇل بۇخارىي»، 52 - نومۇرلۇق ھەدىس؛ «سەھىھ مۇسلىم»، 4101 - نومۇرلۇق ھەدىس.

تايمغان كىشىنىڭ باشقىلاردىن قورقۇشىغا ھاجەت يوق».

«ئادىل پادىشاھلار ئاللاھتىن قورقمىسىمۇ بولىدۇ» دەيدىغان گەپ بار. يەنى ئادىل پادىشاھلار ئاللاھنىڭ رازىلىقىنى ئىزدىسە ۋە ئاللاھنىڭ بۇيرۇقىغا ئەمەل قىلسا، ئۇلارغا ئاللاھ تائالا تەرەپتىن قورقۇنچلۇق ئازاب كەلمەيدۇ.

يۇنان كاتتىلىرىدىن بىر توپ كىشىلەر بىر يەرگە يىغىلىپ: «كىشىلەر نېمە ئۈچۈن ئىسكەندەرگە شۇنچىۋالا تېز ئىتائەت قىلىدۇ؟» دېگەن تېمىدا مۇلاھىزە يۈرگۈزۈشۈپ، «ئىسكەندەرنىڭ ئادالىتى نامايان بولۇپ، ياخشى نامى پۈتۈن خەلقىئالەمگە پۇر كەتكەنلىكى ئۈچۈن تېز ئىتائەت قىلىدىكەن» دېگەن خۇلاسىگە كېلىشكەن ئىكەن.

دىيوجانىس ئىسكەندەرگە مۇنداق دېگەن ئىكەن: «ئى پادىشاھىم! ئىشلاردا ئوتتۇراھال يول تۇتقىن، چۈنكى ئاشۇرۇۋۈتىش ئەيىب، كەم قويۇش ئاجىزلىقتۇر».

بىر قېتىم ۋەزىرلەردىن ئىككى كىشى ئىسكەندەرنىڭ ھۇزۇرىغا دەۋا قىلىپ كەپتۇ. ئىسكەندەر ئۇلارغا: «مېنىڭ ھۆكمىم بىرىڭلارنى رازى قىلسا، يەنە بىرىڭلارنى نارازى قىلىدۇ. ھەقىقەتكە ئەمەل قىلىڭلار، شۇندىلا ھەر ئىككىڭلار رازى بولالايسىلەر» دەپتۇ.

ئىسكەندەر بىر توپ ھىندى دانىشمەنلىرىدىن:

– نېمە ئۈچۈن دۆلىتىڭلارنىڭ ئەسكەرلىرى ئاز؟ – دەپ سوراپتۇ. ئۇلار:

– چۈنكى، بىز ھەقكە ئەمەل قىلمىز، پادىشاھلىرىمىز دۆلەتنى ئادالەت بىلەن ئىدارە قىلىدۇ، ئارىمىزدا ئۇلارنىڭ ئوبرازى ياخشى،– دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئىسكەندەر ئۇلاردىن:

– ئادالەت ياخشىمۇ ياكى شىجائەتمۇ؟ – دەپ سورىغان

ئىكىەن، دانىشمەنلەر:

ـ ئادالەت بار يەردە شىجائەتنىڭ كېرىكى يوق،ـ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

بۇزرۇگمەھىر مۇنداق دەيدۇ: «ئادالەت ئاللاھنىڭ ئازماس ۋە ئاغماس تارازىسىدۇر».

نۇشىرۋاندىن:

ـ ئەڭ پۇختا قالقان قايسى؟[61] ـ دەپ سورالغاندا:

ـ دىن،ـ دەپ جاۋاب بەرگەن ئىكەن.

ـ ئەڭ كۈچلۈك قورال قايسى؟ ـ دەپ سورالغاندا:

ـ ئادىللىق،ـ دەپ جاۋاب بەرگەن ئىكەن.

دۆلەتنىڭ ئادالەت بىلەن ئىدارە قىلغان، زۇلۇم قىلىشتىن ساقلانغان پادىشاھقا ھەق تائالا يارەدەم بېرىدۇ، خەلق ئىتائەت قىلىدۇ، نازۇنېمىتى دائىم بولۇپ، دۇنيا ئالدىنى قىلىدۇ ـ دە، كۈنلىرى راھەت ـ پاراغەت ئىچىدە ئۆتۈپ، قوشۇنغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ، قەلبلەرنى مايىل قىلىپ، ئۇرۇش ـ جەڭلەردىن ئەمىن بولىدۇ. بۇنداق پادىشاھقا ئىتائەت قىلىش پەرز بولۇپ، پۈتۈن خەلقى ئەسكەرلىرىگە ئايلىنىدۇ.

ئادىللىق ئۆزىگە ئادىللىق قىلىشتىن باشلىنىدۇ. ئۆزىگە ئادىللىق قىلىش بولسا ئېسىل ئەخلاق ۋە خىسلەتلەرنى ئۆزلەشتۈرۈش، توغرا يول تۇتۇش، ياخشى ئىش قىلىش دېمەكتۇر. ئۆزىگە ئادىللىق قىلغان كىشى دۇنيادا ئاسايىشلىق، ئاخىرەتتە بەخت ـ سائادەت ئىچىدە ياشايدۇ.

زۇلۇم ئۆزىگە زۇلۇم قىلىشتىن باشلىنىدۇ. ئۆزىگە زۇلۇم

[61] مەزكۇر قولىيازمىدا «أي الجبن أوقى»، باشقا مەنبەلەردە بولسا «أي الجنن أوقى» دەپ كەلگەن. توغرىسى: «أي الجنن أوقى».

قىلىش بولسا ئۆزىنى ياخشىلىقتىن ئۈزاقلاشتۇرۇپ، يامانلىققا ئادەتلەندۈرۈش، گۇناھ - مەسىيەتكە چۆكۈشتۇر. بۇ، ئېغىر گۇناھ بولۇپ، ئاقىۋىتى خارلىق ۋە يامان نام قالدۇرۇشتۇر.

ئەفلاتون مۇنداق دېگەن ئىكەن: «ئاۋۋال ئۆزىنى مۇۋاپىق قىيەتلىك ئىدارە قىلالىغان كىشى خەلقىنىمۇ مۇۋاپىق قىيەتلىك ئىدارە قىلالايدۇ. شۇڭا، ئالدى بىلەن ئۆزۈڭلارنى ئىسلاھ قىلىڭلار، ئاخىرىتىڭلار ئىسلاھ بولىدۇ».

ئارىستوتىل ئىسكەندەرگە مۇنداق دېگەن ئىكەن: «ئۆزۈڭنى ئىسلاھ قىل، كىشىلەر ساڭا ئەگىشىدۇ».

پىپاگور مۇنداق دېگەن ئىكەن: «ئەڭ ياخشى نەسىھەت ئۆزۈڭدىن باشلاپ، ئۆزۈڭ ئەمەل قىلغان نەسىھەتتۇر».

ئەھنەف مۇنداق دېگەن ئىكەن: «ئۆزىگە زۇلۇم قىلغان كىشى باشقىلارغا تېخىمۇ زۇلۇم قىلىدۇ، دىننىي ۋەيران قىلغان كىشى شان - شەرىپىنى تېخىمۇ بەكرەك ۋەيران قىلىدۇ».

بىلگىنكى، تەقۋادارلىقنى ئەزىز بىلىدىغان كىشىلەرنى يېتىشتۈرۈش، پاراخورلارنى يوقىتىش، ئادىل قازىلارنى كۆپەيتىش، خەلققە كۆيۈمچان كىشىلەرنى مەنسەپكە تەيىنلەش قاتارلىقلار دۆلەتنى ئادىل ئىدارە قىلىشقا ياردەمى بولىدىغان ئەڭ چوڭ ئامىللاردۇر.

نۇشىرۋان مۇنداق دېگەن ئىكەن: «ۋەزىرى خائىن پادىشاھ ئادىل بولالمايدۇ، مەسلىھەتچىسى ناچار پادىشاھ ياخشى پادىشاھ بولالمايدۇ».

ۋەزىر، سىرداش، ھاجىپ، كاتىب تاللاش ھەققىدە

پادىشاھ ۋەزىرىنى، سىردىشىنى، ھاجىپىنى ۋە كاتىپىنى ياخشى تاللىشى لازىم. چۈنكى، ۋەزىر پادىشاھنىڭ سەلتەنىتىنىڭ ئاساسى، سىردىشى ئەقلىنىڭ نامايەندىسى، كاتىپى پاساھىتىنىڭ ئىپادىسى، ھاجىپى سىياسىي تالانتىنىڭ ئىسپاتىدۇر.

نۇشىرۋان مۇنداق دېگەن ئىكەن: «سېنىڭ يامانلىقىڭدىن ئەنسىرەيدىغان كىشى ئىشلىرىڭنى بۇزۇشقا ئۇرۇنىدۇ».

ئەردەشىر مۇنداق دېگەن ئىكەن: «سەندىن ياخشىلىق كۈتمەيدىغان كىشىدىن سەنمۇ ياخشىلىق كۈتمە! سەندىن خاتىرجەم بولالمايدىغان كىشىدىن سەنمۇ خاتىرجەم بولما! ئۆزىدىن ياخشىلىق كۈتمەيدىغان، يامانلىقىدىنمۇ خاتىرجەم بولالمايدىغان كىشىلەرگە ئىشەنگەن كىشى ئەڭ نادان كىشىدۇر».

بۇزرۇگمەھىر مۇنداق دېگەن ئىكەن: «پادىشاھ دىندار كىشىلەرنى ۋەزىر قىلىشى، سىر ساقلىيالايدىغان كىشىلەر بىلەن سىرداش بولۇشى لازىم».

ئۇنىڭدىن:

ـ سەندەك بىر كىشى بار يەردە ساسانىيلار دۆلتىنى نېمىشقا مۇقىم ئەمەس؟ ـ دەپ سورالغاندا، ئۇ:

ـ ساسانىيلار يېشى كىچىك خىزمەتچىلەرنى چوڭ ئىشلارغا مەسئۇل قىلىدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ ئىشى زاۋاللىققا يۈزلەندى،ـ دەپ جاۋاب بەرگەن ئىكەن.

دۆلەت ئىشلىرىنى ئەمەلدارلارغىلا تاشلاپ قويماسلىق ھەققىدە

پادىشاھ «بەخت - سائادەت ئىچىدە ھۆكۈم سۈرەي، دۆلىتىم مۇقىم بولسۇن» دېسە، ھوشيار بولۇشى، پۇقرالارنىڭ ھاجەتلىرىنى راۋا قىلىشى؛ دۆلەتنى ئىدارە قىلىش، ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىشتا نائىبلىرى ۋە ھاجىپلىرىغىلا تايىنىۋالماي، ئۆزى بىۋاستە ئادىل ۋە ئىنساب بىلەن ئىدارە قىلىشى؛ دۆلەت ئىشلىرى ۋە پۇقرالارنىڭ ئەھۋالىدىن ئۆزىنى چەتكە ئالماسلىقى لازىم. چۈنكى، پادىشاھنىڭ سەلتەنەت ئىشلىرىدىن ۋە پۇقرالارنىڭ ئەھۋالىدىن ئۆزىنى بەك چەتكە ئېلىۋېلىشى سەلتەنەتنىڭ يېقىلىشىغا، دۆلەتنىڭ تېز خاراب بولۇشىغا سەۋەب بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، پادىشاھ نائىبلىرى، ئەسكەرلىرى ۋە ۋالىيلىرىنىڭ ھال - ئەھۋالىنى سوراپ، ھاجەتلىرىنى راۋا قىلىشى، پۇرسەت قولدىن كېتىشتىن بۇرۇن خاتالىقلىرىنى ئىسلاھ قىلىشى، پۇرسەتنى قولدىن بەرمەسلىكى لازىم.

زاۋال تاپقان بىر پادىشاھتىن:

- سەلتەنىتىڭ نېمە بولۇپ قولۇڭدىن كەتتى؟ - دەپ سورالغاندا، ئۇ:

- يېشى كىچىك، لاياقەتسىز كىشىلەرنى ئەمەل - مەنسەپكە تەينىلىگەنلىكىم، بۇگۈنكى ئىشنى ئەتىگە قويغانلىقىم ئۈچۈن،- دەپ جاۋاب بەرگەن ئىكەن.

ئۆلىمالار مۇنداق دەيدۇ: «ئۆمرىمىزدە كۆرگەن ياكى ئاڭلىغان ئەڭ چوڭ ئىش شۇكى، پادىشاھلارنىڭ دۆلىتىنىڭ زاۋاللىققا يۈزلىنىشى ئۇلارنىڭ دۆلەت ئىشلىرىنى بىۋاستە ئىدارە قىلىشتىن

ئۆزىنى تارتىشىدىن باشلانغان. چۈنكى، بۇنداق بولغاندا، زالىم مەزلۇمنىڭ پادىشاھقا بىۋاسىتە شىكايەت قىلىشىدىن خاتىرجەم بولىدۇ. پۇقرالار پادىشاھقا ئەرز - شىكايىتىنى ئېيتالىسا، ئاندىن ئىتتائەت قىلىدۇ. پادىشاھ پۇقرالاردىن ئۆزىنى تارتسا، پادىشاھ دېگەن كۆپ. ئاللاھنىڭ ئىشىكى سوربغۇچىلارغا ھەر ۋاقىت ئوچۇق تۇرسا، پادىشاھ قانداقمۇ پۇقرالارغا ئىشىكىنى يېپىۋالسۇن؟!».

مەزلۇمنىڭ دۇئاسىدىن ئېھتىيات قىلىش ھەققىدە

پادىشاھ مەزلۇمنىڭ دۇئاسىدىن ئېھتىيات قىلغايكى، مەزلۇمنىڭ دۇئاسى توساقلارنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، ئىجابەت قىلىنىدۇ. دۇئاسى بىلەن ئالەملەرنىڭ رەببى ئارىسىدا پەردە يوق كىشىلەرنىڭ دۇئاسىدىن ساقلانغايكى، ئاللاھ «ئۇنى تاشلىۋەتتى، ئۇنىڭ دۇئاسىدىن خەۋەرسىز قالدى» دەپ ئويلاپ قالمغاي!

ئاللاھ تائالانىڭ زۇلۇمغا ئۇچرىغان بەندىسىگە ياردەم بېرىدىغانلىقى ھەققىدە سەھىھ ھەدىسلەر كەلگەن. بۇ ھەدىسلەرگە ئىشەنمىگۈچى نادان ۋە ساراڭدۇر.

مۇبەررىد مۇھەممەد ئىبنى جەئفەر ئىبنى يەھيا ئىبنى خالىد ئىبنى بەرمەكنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلىدۇ: ئاتام زىنداندا پۇت - قوللىرىغا كىشەن سېلىنغان ھالدا تۇرۇپ، ئاتىسى يەھيادىن:

- ئى ئاتا! كاتتا ئەمەل - مەنسەپ، بەھىساب بايلىقتىن ئايرىلىپ، پۇت - قوللىرىمىزغا كىشەن سېلىنىپ، يۈڭ كىيىم كىيدۈرۈلۈپ، زىندانغا مەھكۇم بولۇشىمىزنىڭ سەۋەبى نېمە؟ - دەپ سوراپتۇ. ئاتىسى:

- ئى ئوغلۇم! بۇنىڭ سەۋەبى مەزلۇمنىڭ كېچىدە قىلغان دۇئاسىدۇركى، بىز ئۇنىڭدىن غاپىل قالدۇق، ئەمما ئاللاھ تائالا غاپىل قالمىدى،- دەپ جاۋاب بەرگەندىن كېيىن، مۇنۇ بېيتلارنى ئوقۇپتۇ:

كۆچۈم بار دەپ زۇلۇم قىلما ئاجىزغا،
قورققىن مەزلۇم پىغانىدىن، ئاھىدىن،

سەن ئۇخلايسەن، مەزلۇم ئەسلا ئۇخلىماس،
بەتدۇئالار قىلار سېنىڭ ئارقاڭدىن،
قول كۆتۈرۈپ ھېچ ئۇخلىماس ئاللاھقا.

بىپەرۋالىق قىلماسلىق ھەققىدە

پەيلاسوپلار مۇنداق دەيدۇ: «بىپەرۋالىق ۋە بىلىمسىزلىك بىلەن ھاكىمىيەت تۇتقىلى بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، پادىشاھ چوڭ خاتالىق سادىر قىلماسلىق ئۈچۈن كىچىك ئىشلارغىمۇ دىققەت قىلىشى لازىم».

ئاللاھ تائالا سۇلايمان ئەلەيھىسسالامغا پەيغەمبەرلىك بىلەن پادىشاھلىقنى تەڭ ئاتا قىلغان. شۇنداق تۇرۇپ ئۇ قۇشلارنى كۆزدىن كەچۈرگەندىن كېيىن: «ماڭا نېمە بولدى، ھۆپۈپنى كۆرمەيمەنغۇ!؟» دېگەن. چۈنكى، كىچىك خاتالىققا سەل قاراش چوڭ خاتالىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

ھوشيار تۇرمىغان كىشىنى قوغدىغۇچىلىرىمۇ قوغدىيالمايدۇ.

ئەل - يۇرتنى ئسلام شەرئىتى بىلەن ئىدارە قىلىش ھەققىدە

زالىم پادىشاھ شور پېشانىدۇر، سەلتەنىتى ئۇزۇن داۋاملاشمايدۇ. چۈنكى، ئاللاھ تائالا ئادالەتتىن شېرىن، قەلبنى ئىنسابتىنمۇ بەكرەك خۇرسەن قىلغۇچى، جەۋر - زۇلۇمدىنمۇ ئاچچىقراق ۋە قەبىھ ھېچ نەرسە ياراتمىغان. شۇنىڭ ئۈچۈن، پادىشاھ ئەل - يۇرتنى ئادالەت بىلەن ئىدارە قىلىش ئۈچۈن كىتاب (قۇرئان) ۋە سۈننەت بىلەنلا ھۆكۈم قىلىشى لازىم. چۈنكى، ئۇ ئاللاھنىڭ مەخلۇقاتلىرى ۋە بەندىلىرىنى ئەلچىسىگە نازىل قىلغان شەرئىەت بىلەن ئاللاھقا ۋاكالىتەن ئىدارە قىلىدۇ. ئاللاھنىڭ بۇيرۇقىغا خىلاپلىق قىلسا، ئۇنىڭ جازاسىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ.

بۇيرۇقى ۋە ھاكىمىيىتىگە قارشى چىققان پۇقرا ۋە ۋالىيلىرىغا غەزەپلىنىدىغان پادىشاھ ئاللاھنىڭ بۇيرۇقىغا قارشى چىقىشتىن، ئاللاھقا ئاسىيلىق قىلىشتىن قانداقمۇ قورقمىسۇن؟!

ئىلىم ئۆگىنىش ۋە نەسىھەتكە قۇلاق سېلىش ھەققىدە

پادىشاھ ئىلىم ئۆگىنىشكە، خەلىپىلەرنىڭ ئىش - ئىزلىرىغا ئەگىشىشكە، ئۆلىما ۋە سالىھلارنىڭ نەسىھەتلىرىگە ئەڭ موھتاج كىشىدۇر. چۈنكى، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى ئىنسانلارنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداش، ئەل - يۇرتنى گۈللەندۈرۈش، خەلق ئارىسىدىكى تالاش - تارتىش، جېدەل - ماجىرالارنى ھەل قىلىشتۇر. پادىشاھ دىن ۋە شەرىئەتنىڭ ھامىيسىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ ۋەزىپىسىنى لايىقىدا ئادا قىلىش، مەملىكتىنى قوغداش ئۈچۈن شەرىئەت ئەھكاملىرىنى ۋە ھالال - ھارامنى بىلىشى لازىم. مەملىكەت ئىشلىرى ۋە پۇقرالارنىڭ ئەھۋالى ئۆلىمالارنىڭ نەسىھىتى، سالىھلارنىڭ دۇئاسى ئارقىلىق رونىق تاپىدۇ؛ ئۆلىمالارنىڭ نەسىھىتىگە قۇلاق سالغان، سالىھلارنىڭ دۇئاسىنى ئالغان پادىشاھنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك ئىشلىرى ياخشىلىنىپ، دۆلىتى گۈللىنىدۇ، ئاقىۋىتى خەيرلىك بولىدۇ. خەلق ئۇنى چىن دىلىدىن ياخشى كۆرىدۇ، قوللىرىنى كۆتۈرۈپ سەلتەنىتىنىڭ ئۇزۇن بولۇشى، سائادىتىنىڭ ئەبەدىي بولۇشى ئۈچۈن ئاللاھقا ئىلتىجا قىلىپ دۇئا قىلىدۇ - دە، سەلتەنىتى كۈچلۈك بولۇپ، ئۇزۇن ھۆكۈم سۈرىدۇ.

ئادالەت پادىشاھنىڭ قەلبىگە كۈچ - قۇۋۋەت بېغىشلايدۇ، دۈشمەنلەرنىڭ زىيانكەشلىكىدىن قوغدايدۇ.

ئىقتىدارسىز كىشىلەرنى ۋەزىپىگە تەيىنلىمەسلىك ھەققىدە

ئۆلىمالار مۇنداق دەيدۇ: «ئىقتىدارسىز كىشىلەرگە تايانغان كىشى خاتا پىكىردىن، ئاساسسىز گۇماندىن، غالىب دۈشمەندىن خالىي بولالمايدۇ».

بەھرام مۇنداق دېگەن ئىكەن: «پادىشاھلارغا نىسبەتەن ئىشەنچسىز كىشىلەرنىڭ خەۋىرىگە ئىشىنىشتىن ۋە سەمىمىيەتسىز پىلانچىلارنى ۋەزىپىگە قويۇشتىنمۇ زىيانلىق ئىش يوق».

تېگى پەس كىشىلەرنى ۋەزىپىگە قويما، ئەقلىسىزلەرنى ئۆزۈڭگە ھەمراھ قىلما! تېگى پەسلەر كۆيۈنگەندەك قىلىپ ئالدايدۇ، ئەقلىسىزلەر تۇزنىمەن دەپ بۇزىدۇ. بۇلاردىن ساقلىنىش تولىمۇ قىيىن، ئۇلارنىڭ زىيىنىنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇش بەسى مۇشكۈلدۇر.

ئۆزىنى ئىدارە قىلالمىغان كىشى باشقىلارنى تېخىمۇ ئىدارە قىلالمايدۇ، ئۆز ئائىلىسىنى ئالدىغان كىشى دوستلىرىنى تېخىمۇ ئالدايدۇ.

پۇقرالىرىغا ئاتا بولغان پادىشاھ ئەسكەرلىرىگە خوجايىن بولىدۇ.

كۆچى يەتمەيدىغان ئىشلارغا قول ئۇزارتقان كىشى ئىشنى بۇزۇپ قويىدۇ.

ھەر ئىشنى لاياقەتلىك كىشىگە تاپشۇر، ئۇنىڭ ئەقلى ۋە قابىلىيىتىگە ئىشەن! شۇنداق قىلساڭ، خاتالىقتىن ساقلىنىسەن، مەقسىتىڭگە يېتىسەن.

پەزىلەت ۋە پازىللار ھەققىدە

ئورتاق پىكىر توغرىغا ئىلىپ بارىدۇ، ئورتاق پادىشاھلىق قالايمىقانچىلىق پەيدا قىلىدۇ.

بۇيۇكلەرنىڭ پەزىلىتى ياخشى ئادەتكە، سىياسەتنىڭ پەزىلىتى ياخشى يۈرگۈزۈشكە باغلىق.

ئاقىلغا ئىلتىپات پەزىلەت، نادانغا ئىلتىپات رەزالەتتۇر. چۈنكى، ئاقىلغا ئىلتىپات قىلىش ئاقىللىقنىڭ، نادانغا ئىلتىپات قىلىش نادانلىقنىڭ ئىپادىسىدۇر. ئادەم خىلى بىلەن، قۇش تۈرى بىلەن. نادانلارنىڭ نادانلار بىلەن دوست بولۇشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس، ئەمما ئاقىللارنىڭ نادانلار بىلەن دوست بولۇشى ھەيران قالارلىق ئىش. چۈنكى، ھەممە نەرسە زىتىغا ئۆچ، خىلىغا مايىلدۇر.

بىلگىنكى، پادىشاھلارنىڭ ھالاك بولۇشىنىڭ سەۋەبى پازىللارنىڭ قەدرىنى بىلمەسلىك، نادانلارغا ئىلتىپات كۆرسىتىش، ۋەز - نەسىھەتكە سەل قاراش، مەددالارنىڭ ماختاپ - ئۇچۇرۇشلىرىغا ئالدىنىشتۇر.

ئەڭ نادان كىشى ياخشىلىق قىلماي تۇرۇپ، تەشەككۈر تەمە قىلىدىغان؛ يامانلىق قىلىپ تۇرۇپ، ياخشىلىق كۈتىدىغان كىشىدۇر.

ئەمەلدارلار ھەققىدە

ئەمەلدارلار پادىشاھنىڭ قورالىدۇر. ئىقتىدارلىق ئەمەلدارلارنىڭ قوللىشىغا ئېرىشمەي تۇرۇپ تەختتە ئولتۇرغان پادىشاھ قورالسىز جەڭگە كىرگەن پالۋانغا ئوخشايدۇ.

سەن قول ئاستىڭدىكىلەردىن تۆگمە كۆتسەڭ، ئۇلار سەندىن تۆگە كۆتىدۇ؛ مائاشىدىن بىر تىللا كېمەيتسەڭ، خەزىنەڭدىن مىڭ تىللا ئالىدۇ. بىلگىنكى، قولنى قول قىلغان بارماق، پادىشاھنى پادىشاھ قىلغان بەرمەكتۇر. ۋەزىر پادىشاھنىڭ كۆزى، غوجىدار قۇلىقى، كاتىپ تىلى، ھاجىپ ئەخلاقى، ئەلچى ئەقلى، ئۇلپىتى خىلىدۇر.

بىراۋنى ئەمەل - مەنسەپكە قويماقچى بولساڭ، ھاجىتىنى قامدىغۇدەك پۇل - مېلى بار، ساداقەتمەن، ئاشكارا - يوشۇرۇن ئىشلاردىن خەۋەردار، ئىشلارنىڭ تېگى - تەكتىنى چۈشىنىدىغان كىشىلەرنى قوي.

ۋالىيلار خانلىقنىڭ تۈۋرۈكى، پادىشاھنىڭ خەزىنىدارلىرى، دۆلەتنىڭ قورغىنى، دەۋەتنىڭ بۇلىقىدۇر. ئۇلار ئارقىلىق دۆلەت ئىشلىرى ئىزغا چۈشۈپ، مال - دۇنيا كۆپىيىپ، پادىشاھ كۆچىيىدۇ، ئەل - يۇرت گۈللىنىدۇ. ئۇلار دۇرۇس بولسا، ھەممە ئىش تۈزىلىدۇ؛ ئۇلار بۇزۇلسا، ئاۋام خەلقمۇ بۇزۇلىدۇ. ئىقتىدارلىق، ئىخلاسمەن، ئىشەنچلىك، ئامانەتدار كىشىلەرلا ۋالىيلىقنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، پادىشاھ ئۇلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرغاي، تۆھپىسىنى تارتۇقلاشقا سەل قارىمىغاي، تۆھپە كۆرسەتكەنلەرنى لايىقىدا مۇكاپاتلاپ،

خاتالاشقۇچىلارنى لايىقىدا جازالىغاي! شۇندىلا ئەمەلدارلار پاك، خىيانەتتىن يىراق بولىدۇ.

پادىشاھنىڭ ئۆزى بىۋاستە جەڭگە چىقماسلىقى ھەققىدە

پادىشاھ دۈشمەننىڭ ئەھۋالىنى بىلىۋېلىپ، بىلىكى كۈچ ـ قۇۋۋىتىگە تولۇشتىن بۇرۇن كۆزىتىپ، كېسەل ئېغىرلاپ، داۋالىغىلى بولمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قېلىشتىن بۇرۇن بىر تەرەپ قىلىشى؛ ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىشتا مۇرۇۋۋەتلىك كىشىلەرگە، جەڭدە باتۇر كىشىلەرگە تاپىنىشى كېرەك. شۇنداقلا، ئورۇنسىز جەڭدىن؛ جەڭگە كىرىپ قالسا، مەغلۇبىيەتتىن ساقلىنالايدۇ. پادىشاھ ئۆزى بىۋاستە جەڭگە كىرىشتىن ساقلانغاي. چۈنكى، بۇ، پادىشاھلىقنى دوغا تىككەنلىك، ئۆلۈمگە تەۋەككۈل قىلغانلىقتۇر.

كېڭەش ھەققىدە

پادىشاھ كېڭەشنى كېچىدە قىلغاي، چۈنكى كېچە دىققەتنى مەركەزلەشتۈرۈش ۋە ئىسىنى يىغىشنىڭ ئەڭ ياخشى پەيتىدۇر. ئىشەنچلىك، ئەقىللىق، سەمىمي دوستىغا مەسلىھەت سالغاي. چۈنكى، دانا كىشى سەمىمىيەتسىز كىشىلەرگە مەسلىھەت سالمايدۇ، دوستىمۇ ئەقىللىق بولمسا، توغرا مەسلىھەت بېرەلمەيدۇ.

ئىقتىدارلىق كىشىلەرگە ۋە قول ئاستىدىكىلەرگە ياخشى مۇئامىلە قىلىش ھەققىدە

ئىقتىدارلىق كىشىلەرگە ۋە ياردەمچىلىرىگە ياخشى مۇئامىلە قىلغان پادىشاھنىڭ سەلتەنىتى كۈچىيىپ، دۆلىتى رونىق تاپىدۇ. ئەسكەرلىرىگە ناچار مۇئامىلە قىلغان پادىشاھ دۈشمىنىگە يارىدەم قىلغان بولىدۇ. دۆلەتنى ئادالەت بىلەن ئىدارە قىلغان پادىشاھنىڭ ئەسكەر ۋە پۇقرالىرىغا ھاجىتى چۈشمەيدۇ. دوستلىرى ۋە پۇقرالىرىغا زۇلۇم قىلغان پادىشاھ دۆلىتىنىڭ زاۋال تېپىشى ۋە سەلتەنىتىنىڭ خاراب بولۇشى ئۇچۇن ھەرىكەت قىلغان بولىدۇ. كەسكىنلىكتىن مەھرۇم پادىشاھ دۈشمىنىنىڭ قولىدا جان بېرىدۇ. سىرىنى ئاشكارىلاپ قويغان پادىشاھ پىلان ۋە چارىلىرىنى بۇزۇشقا ھەسسە قوشقان بولىدۇ. دۆلىتىدە ئايالالارنىڭ گېپى گەپ بولىدىغان پادىشاھنىڭ روھىنى دۈشمەنلەر كونترول قىلىدۇ. دوستلىرى ۋە خىزمەتچىلىرى تەختكە چىقارغان پادىشاھ دۆلەتنى تۇتۇپ تۇرالمايدۇ. ئائىلىسى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى باشقۇرۇشقا سەل قارىغان پادىشاھ ئەل - يۇرت ۋە ئاۋام - خەلقنى ياخشى ئىدارە قىلالمايدۇ. راھەت - پاراغەت، ئويۇن - تاماشاغا بېرىلگەن پادىشاھ دۈشمەنلەرنىڭ ھىيلە - مىكىرىدىن غاپىل قالىدۇ. بىمەنە ئىش - ھەرىكەت ۋە ھەزىل - چاقچاققا مەپتۇن پادىشاھ ئىلىمسىز، ئەقىلسىز پادىشاھتۇر. يامانلارغا يۇمشاق قول پادىشاھ دۈشمەن ۋە ھەسەتخورلارنى بويسۇندۇرالمايدۇ. دۆلەتنى ئىدارە قىلىشقا سەل قارىغان پادىشاھ ئېغىر مەغلۇبىيەتتىن چۆچۈپ ئويغىنىدۇ.

تۆتلۈك ھېكمەتلەر

* تۆت نەرسە سەلتەنەتنى تۇتۇپ تۇرىدۇ: دىن، ئىشەنچلىك ئەمەلدار، كەسكىنلىك ۋە ئىرادە.

* تۆت نەرسە سەلتەنەتنى ۋەيران قىلىدۇ: ۋەزىرلەرنىڭ خيانىتى، تەدبىرسىزلىك، نىيىتى بۇزۇقلۇق، پۇقراغا زۇلۇم قىلىش.

* تۆت نەرسىنىڭ بەقاسى يوق: ھارامدىن تاپقان مال - دۇنيا، راھەت - پاراغەتلىك كۈنلەر، ئەقىلدىن خالىي پىكىر، ئادالەتتىن خالىي ئەل - يۇرت.

* ئاقىل تۆت نەرسىدىن تەمە كۈتمەيدۇ: تەقدىرنى ئۆزگەرتىشتىن، دۈشمەننىڭ كۆيۈنۈشىدىن، مىجەز - خۇلقىنىڭ ئۆزگىرىشىدىن، ئىنسانلارنى رازى قىلىشتىن.

* تۆت نەرسىنى قايتۇرۇۋالغىلى بولمايدۇ: ئېغىزدىن چىققان سۆزنى، ئاتقان ئوقنى، پۈتۈلۈپ بولغان تەقدىرنى، كەتكەن ۋاقىتنى.

* تۆت نەرسە مۇھەببەت پەيدا قىلىدۇ: خۇشخۇيلۇق، ياخشىلىق، چىقىشقاقلىق، ئالا كۆڭۈللۈك قىلماسلىق.

* تۆت نەرسە ئىسىللىكنىڭ ئالامتى: سېخىيلىق، ئەزىيەت بەرمەسلىك، ياخشىلىققا جاۋاب قايتۇرۇشقا ئالدىراش، جازالاشقا ئالدىرماسلىق.

* تۆت نەرسە ئىمانىنىڭ ئالامتى: ئىپپەت، قانائەت، تىلنى يىغىش ۋە ياخشىلىق قىلىش.

* تۆت نەرسە مۇناپىقلىقنىڭ ئالامىتى: دىيانەتسىزلىك، خىيانەت، دوستنى ئالداش، ۋەدىگە ۋاپا قىلماسلىق.

* تۆت نەرسە تۆت نەرسىنىڭ ئالامىتى: ئىپپەت دىيانەتنىڭ، ساغلاملىق ئامانەتنىڭ، سۈكۈت ئەقىلنىڭ، ئادالەت پەزىلەتنىڭ.

* تۆت نەرسە تۆت نەرسە بىلەن يوقىلىدۇ: نېمەت تۇزكورلۇق بىلەن، كۆچ - قۇۋۋەت ھەددىدىن ئېشىش بىلەن، دۆلەت غاپىللىق بىلەن، ئامەت كۆز - كۆز قىلىش بىلەن.

* تۆت نەرسە تۆت نەرسىگە ئېرىشتۇرىدۇ: ئەقىل رىياسەتكە (ئەمەل - مەنسەپكە)، تەپەككۇر سىياسەتكە، ئىلىم تۆرگە، ھىلىم[62] ھۆرمەتكە.

* تۆت نەرسە تۆت نەرسىگە باشلايدۇ: سۈكۈت سالامەتكە، ياخشىلىق كارامەتكە، مەردلىك سىيادەتكە[63]، شۈكۈر زىيادەتكە[64].

* تۆت نەرسە نادانلىقنىڭ ئالامىتى: نادانلار سۆھبىتى، بىھۇدە گەپ، سىرنى پاش قىلىش، يامانلىقنىڭ پىلتىسىگە ئوت يېقىش.

* تۆت نەرسە ئىقبالنىڭ ئالامىتى: ياخشى تاللاش، غەلبە - نۇسرەتنىڭ كۆپىيىشى، قورال - ياراغ توپلاش، خەير - ئىھسانىنى كۆپ قىلىش.

* تۆت نەرسە ئامەت قاچقانلىقنىڭ ئالامىتى: تەدبىرسىزلىك،

---

[62] ھىلىم – تەمكىنلىك، ئېغىر - بېسىقلىق، كەڭ قورساقلىق. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى، 687 - بەت.

[63] سىيادەت – سەيىدلىك، ئۇلۇغلۇق، ئالىي ھوقۇق. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى، 391 - بەت.

[64] زىيادەت – زىيادە بولۇش، كۆپ بولۇش. يەنى نېمەتكە شۈكۈر قىلىش نېمەتنىڭ تېخىمۇ كۆپ بولۇشىغا سەۋەب بولىدۇ.

ئىسراپخورلۇق، بىپەرۋالىق، مەغرۇرلۇق.

* تۆت نەرسە تۆت نەرسىدىن ئايرىلالمايدۇ: خەلق سىياسەتتىن، قوشۇن قوماندانىدىن، پىكىر مەسلىھەتتىن، ئىراده ئىستىخارىدىن.

هېكمەتلەر

* سەلتەنەتنىڭ تاجى ئادالەت، قورغىنى ئىنساب، قورالى ئىقتىدارلىق ئەمەلدار، بايلىقى خەلق.
* پارىخورلۇق ئەمەلدارلارنى چىرىتىدۇ، ئىشلارنى بۇزىدۇ.
* نادانغا مەسلىھەت سالغان كىشى خاتالىشىدۇ، قەيەرگە دەسسەشنى بىلمىگەن كىشى ئازىدۇ.
* ئاجىزلارنى قوغدا، كۈچلۈكلەرنى تىزگىنلە.
* ئاجىز دۈشمىنىڭنىمۇ كۈچلۈك بىل، قورقۇنچاق رەقىبىڭنىمۇ باتۇر بىلگىنكى، زىيانكەشلىككە ئۇچراشتىن ساقلىنىسەن، ھىيلە - مىكىردىن ئەمىن بولىسەن.

كۆشەندىلەر

شاھلارنىڭ كۆشەندىسى يامان نام، ۋەزىرلەرنىڭ كۆشەندىسى نىيىتى بۇزۇلۇش، ئەسكەرنىڭ كۆشەندىسى قوماندانغا قارشى چىقىش، پۇقرانىڭ كۆشەندىسى ئەمەلدارلارغا قارشى چىقىش، ئۆلىمالارنىڭ كۆشەندىسى مەنسەپپەرەسلىك، قازىلارنىڭ كۆشەندىسى تەمەخورلۇق، ئادىللارنىڭ كۆشەندىسى پەرھىزسىزلىك، ئادالەتنىڭ كۆشەندىسى ئەمەلدارلارنىڭ (ھەقىقەتتىن) چەتنىشى، شاھلىقنىڭ كۆشەندىسى قوغدىغۇچىلارنىڭ قارشى چىقىشى، قوشۇننىڭ كۆشەندىسى ئىرادىسىزلىك، كۆچلۈكلەرنىڭ كۆشەندىسى رەقىبىنى كۆزگە ئىلماسلىق، ساختاۋەتچىنىڭ كۆشەندىسى مىننەت قىلىش، گۇناھكارنىڭ كۆشەندىسى ياخشى ئويدا بولۇش.

* كەسكىنلىك ئەڭ توغرا پىكىر، غەپلەت ئەڭ خەتەرلىك دۇشمەن.

ياخشى پادىشاھ

ياخشى پادىشاھ نىيىتى ۋە ھەرىكىتى گۈزەل، ئەسكەرلىرى ۋە خەلقىگە ئادىل مۇئامىلە قىلىدىغان پادىشاھتۇر.

ئەڭ ئۇلۇغ پادىشاھ ئۆزىنى باشقۇرالىغان، ئادالەتنى يايالىغان پادىشاھتۇر.

ھېكمەتلەر

* يامان ئىشقا ئۇل سالغان كىشى ئۆزىنىڭ زىينىغا ئۇل سالغان بولىدۇ (ئورنى كەم كولىسا، ئۆزى چۈشەر).
* ئەڭ قەبىھ ئىش ۋالىيلارنىڭ يارامسىزلىقى، قازىلارنىڭ زالىملىقى، ھۆكۈمرانلارنىڭ غاپىللىقى، كاتتىلارنىڭ ھەسەتخورلۇقىدۇر.
* ياخشىلاردىن يىراقلاشقان كىشى ئېغىر سىناقلارغا دۇچ كېلىدۇ.
* كۆز يېشىغا رەھىم قىلمىغان كىشى رەھىم - شەپقەتكە ئېرىشەلمەيدۇ.
* يىقىلىشتىن قورققان كىشى كۈچلىنەلمەيدۇ.
* شۈكۈر ئەڭ ئېسىل زىننەت، ئەجىر ئەڭ ئېسىل بايلىقتۇر.
* ئەڭ قىممەتلىك كان زاپاس ئەجىر، ئەڭ ئېسىل كىيىم ئەلنىڭ رەھمىتىدۇر.
* ئەڭ ياخشى قورال ۋاپادار قېرىنداش، ئەڭ مەنپەئەتلىك بايلىق ياخشى ئەمەل.
* زالىم پادىشاھ پاك كىشىنى قورقۇتۇپ، پەس كىشىنى ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىدۇ.
* ناچار يۇرت پەسلەرنىڭ ئۇۋۇسى، ئىللەتلەرنىڭ مەنبەسىدۇر.
* پەس كىشى ناھەق يول بىلەن ئېلىپ، نالايىق يەرگە خەجلىگەن كىشىدۇر.

* زۇلۇم قىلىپ تۇرسىمۇ مەدھىيەلەنگەن كىشى ھېيلە - مىكىرگە دۇچار بولىدۇ، ياماق ئىش قىلسىمۇ ئالقىشلانغان كىشى مەسخىرىگە ئۇچرايدۇ.

* پادىشاھ ئۆزىگە ياخشى كۆرگەننى خەلقىگىمۇ ياخشى كۆرۈشى لازىم.

* ياماق نام پادىشاھنىڭ بەختسىزلىكى ۋە شور پېشانىلىقىنىڭ ئالامىتىدۇر.

* ئەگەر ياماق ئىش ئەيىبكە دۇچار قىلىدىغان ئىشتۇر، ئەگەر ياماق سۆز مالامەتكە قويىدىغان سۆزدۇر، ئەگەر ناچار پىكىر شەرىئەتكە خىلاپ پىكىردۇر، ئەگەر ياماق ئەمەل ياخشى ئەمەللەرنى بىكار قىلىۋېتىدىغان ئەمەلدۇر.

* غايىگە ھەقىقەت، نىشانىگە راست سۆزلەش بولسۇنكى، ھەقىقەت ئەگەر كۆچلۈك يارەمچى، راستچىللىق ئەگەر ياخشى ھەمراھتۇر.

* كىشىلەرگە رەھىم قىلمىغان كىشىگە ئاللاھمۇ رەھىم قىلمايدۇ.

* ئاللاھ سۈلتانىغا تىل ئۇزاتقان كىشىدىن كۈچ - قۇدرەتنى تارتىۋالىدۇ.

* ئادالەت ئاللاھنىڭ مەخلۇقاتلىرىنى ئۆلچەيدىغان تارازىسى، ھەقىقەتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن بەلگىلىگەن قانۇنىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئادالەتتىن چەتنىمە، ئاللاھنىڭ قانۇنىغا قارشى چىقما.

* ھەقىقەتتىن تايماسلىق ئۈچۈن مۇنۇ ئىككى خىسلەتنى ئۆزلەشتۇر: تەمەسىزلىك ۋە كۆچلۈك پەرھىزكارلىق.

تىلنى باشقۇرۇش ھەققىدە ھېكمەتلەر

* كۆپ سۆزلىگەن كىشى باشقىلارنى زېرىكتۈرۈپ قويىدۇ، كۆپ خاتالاشقان كىشى دەشنام يەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، مەقسىتىڭنى ئۇقتۇرالىغۇدەك، ھاجىتىڭنى بىلدۈرەلىگۈدەك سۆزلە، ئارتۇق گەپ قىلما. چۈنكى، ئارتۇق گەپ كىشىنى خاتالاشتۇرىدۇ، ھەسرەت - نادامەتكە قويىدۇ.
* جانغا زامىن بولىدىغان ئىلمدىن داۋلىيدا يېڭىلىدىغان نادانلىق ياخشى. شۇڭا، بىلىش پايدىلىق بولغاندا بىلمىڭنى نامايان قىلغاندەك، بىلمەس بولۇۋېلىش پايدىلىق بولسا، بىلمەس بولۇۋال.
* نالايىق گەپ قىلغان كىشى كۆڭۈلسىز گەپ ئاڭلايدۇ.
* ئەدەپسىز گەپ قىلغان كىشى ھاياسىز جاۋاب ئاڭلايدۇ.
* سەۋرسىز كىشى ياخشى نام قالدۇرالمايدۇ.
* جاۋابى كۆڭلۈڭنى غەش قىلىدىغان، زىيانلىق سوئالنى سورىما.
* ھەر سۆزنىڭ سورىقى، ھەر ئىشنىڭ مۇكاپات - جازاسى بار. شۇڭا، ناشايان گەپ قىلما، يامان ئىش قىلما. ساۋاب بولمايدىغان، تارقىلىپ كەتسە ياخشى بولمايدىغان گەپ - سۆزلەرگە ئارىلىشىپ يۈرمە.
* تىلىڭنى يىغ؛ ئېغىزىڭنى ھەقىقەتنى ئوتتۇرىغا قويۇش، باتىلغا قارشى تۇرۇش، ھېكمەتلىك سۆز قىلىش ياكى ياخشىلىققا جاۋاب قايتۇرۇش ئۈچۈنلا ئاچ.
* ئېسىللارنى نەپرەتلەندۈرىدىغان، كەچۈرۈم سوراشقا مەجبۇر قىلىپ قويىدىغان ئىشلاردىن يىراق تۇر.

* سۆز ئەقىلنىڭ، ئىش - ھەرىكەت نەسەبنىڭ ئالامىتىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئارتۇق گەپ قىلما. چۈنكى، ئارتۇق گەپ پەزىلىتىڭنى يۆگىۋالىدۇ، ئەقلىڭنى قاچۇرىدۇ، پاساھىتىڭنى تۆۋەنلىتىدۇ، دوستلىرىڭنى زېرىكتۈرىدۇ. ئاز، ئەمما ساز گەپ قىل. ئاز گەپ ئەيىبنى ياپىدۇ، خاتالىقتىن ساقلايدۇ.

* ئاز گەپ ئەقىلنىڭ، خەير - ئېھسان مەردلىكنىڭ، كۆپ سۆزلەش ئەقىلسىزلىكنىڭ، تەمەخورلۇق پەرھىزسىزلىكنىڭ ئالامىتىدۇر.

* تىغ ئۇچى تومۇرنى كەسسە، تىل ئۇچى ئەجەلنى كېسىدۇ. تىل بالاسىدىن ئېھتىيات قىل، تىل جىنايىتىدىن ساقلان.

* ئاز گەپ قىل، مالامەتتىن قۇتۇلسەن؛ توغرا گەپ قىل، خاتىرجەم ياشايسەن؛ خەير - ئېھسان قىل، قەلبلەرنى ئۇتسەن.

* كىشىنىڭ ئەقىللىقلىقى كەم سۆزلۈكىدىن؛ پەزىلىتى ئېغىر - بېسىقلىقى ۋە سەۋر - تاقىتىدىن بىلىنىدۇ.

* كىشى سۆزى بىلەن ئۆلچىنىدۇ، ھەرىكىتى بىلەن باھالىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، سالماقلىقىڭنى ئاشۇرىدىغان سۆزنى، قىممىتىڭنى ئاشۇرىدىغان ئىشنى قىل.

* تىلىنى رۇسلىغان كىشى ئەقلىنى بېزەيدۇ، توغرا سۆزلىگەن كىشى پەزىلىتىنى نامايان قىلىدۇ.

* تىل زەربىسى تىغ زەربىسىدىن يامان. تىل يارىسىنى داۋالاش تىغ يارىسىنى داۋالاشتىن قىيىن.

* تىلىڭنى بالاغا قويۇشتىن ۋە جېنىڭغا زامىن بولۇشتىن بۇرۇن ياخشى باشقۇر. تىل سەۋەنلىكىدىن ساقلان، سۆلتانىنىڭ غەزىپىدىن ئامان بولسەن.

* پۇشايمانغا قالدۇرىدىغان سۆكۈت بىخەتەرلىكتىن مەھرۇم قىلىدىغان سۆزدىن ياخشى.

ھېكمەتلەر

* پادىچى بىلەن كۆپىيىدۇ، ئىنسانلار ئادالەت بىلەن بويسۇندۇرۇلىدۇ.
* ئادىل پادىشاھ قوغدىغۇچىغا موھتاج بولمايدۇ.
* بەتقىلىق كىشى ھېچكىمدىن خاتىرجەم بولالمايدۇ، ياخشى خۇيلۇق كىشى ھېچكىمدىن قورقمىسىمۇ بولىدۇ.
* ئىرادىسىز كىشىنىڭ ئوقى ئۆزىگە يانىدۇ.
* زالىمنىڭ ھالاكىتى يېقىن.
* يامان ئىش قىلغان كىشى بېشىغا بالا تېرىيدۇ، ياخشى ئىش قىلغان كىشى ماختاشقا ئېرىشىدۇ.
* ياخشىلىق قىلىپ ئەسكى بولغاندىن يامانلىق قىلىپ رەھمەت ئالغان ياخشى.
* تىلى ئۇزۇننىڭ دۈشمنى كۆپ بولىدۇ.
* ناچار كىشى زالىمغا يانتايىاق بولىدىغان، مەزلۇمغا يارىدەم قىلمايدىغان كىشىدۇر.
* ھەقكە مايىلغا ئەل مايىلدۇر.
* ھەق تەرەپتە تۇرغان كىشى غەلبە قىلىدۇ.
* نىيىتى يامان ئارزۇسىغا يېتەلمەيدۇ.
* قېرىندىشىغا ئورا كولىغان كىشى ئورەككە ئۆزى چۈشىدۇ.
* تەدبىرنى ياخشى تۈزمىگەن كىشى ھالاك بولىدۇ.
* قېرىندىشىنىڭ سىرىنى ئاچقان كىشىنى ئاللاھ رەسۋا قىلىدۇ.

زالىم ھەققىدە ھېكمەتلەر

* زۇلۇم زالىمنىڭ بېشىغا چىقىدۇ.
* زالىمنىڭ ئۆلۈمى يېقىندۇر.
* ئاللاھنىڭ ئالدىماقچى بولغان كىشى ئالدىنىدۇ (يەنى ئاللاھنىڭ جازاسىغا ئۇچرايدۇ).
* ھەق بىلەن چېلىشقان يېڭىلىدۇ.
* زالىمغا يول قويغان كىشى قارشىلىق كۆرسىتىش پۇرسىتىدىن مەھرۇم قالىدۇ.
* زالىمغا ياخشىلىق قىلغۇچىنىڭ ياخشىلىقى بىكار كېتىدۇ.
* زالىم سۇلتان خەلقىنىڭ نەزىرىدىن چۈشىدۇ، مىننەت ياخشىلىقنى بىكار قىلىدۇ.
* ئۆزىدىن تۆۋەنلەرنى بوزەك قىلغان كىشى ئەڭ زالىم كىشىدۇر.

هېكمەتلەر

* ئائىلىسىگە بېخىللىق قىلىدىغان كىشىنىڭ باشقىلارغا ياخشىلىق قىلىشىدىن ئۇمىد كۈتكىلى بولمىغانىدەك، ئۆزىگە يامانلىق قىلغان كىشىدىنمۇ ياخشىلىق كۈتكىلى بولمايدۇ.
* ئۆزىنى سۆيگەن گۈناھتىن قاچىدۇ، بالىسىنى سۆيگەن يېتىملارغا شەپقەت قىلىدۇ.
* ئاللاھقا ئىشەنگەن كىشىنى ئاللاھ باي قىلىدۇ، ئاللاھقا تەۋەككۈل قىلغان كىشىگە ئاللاھ كۇپايە قىلىدۇ.
* خەير - ئېھسان ئەڭ ياخشى باغلاق، قېرىنداش ئەڭ ياخشى قورالدۇر.
* تەقۋادارلىق ئەڭ ياخشى ئوزۇق، دىن ئەڭ مۇستەھكەم تۇتۇرۇكتۇر.
* ھەقىقەت ئەڭ كۈچلۈك ياردەمچى، باتىل ئەڭ ئاجىز تايانچتۇر.
* باشقىلاردىن ئىبرەت ئالمىغان كىشى ئېھتىياتنى ياخشى قىلالمايدۇ.
* تەقدىرىگە رازى بولغان كىشى ئارزۇسىغا يېتىدۇ.
* قەدەر كەلسە، ھەزەر قاچىدۇ.
* تەقدىر تەدبىرنى بۇزار.
* جاپا تارتماي ھالاۋەت يوق، جاندىن كەچمىگۈچە جانانغا يەتكىلى بولماس.

* ھەرقانداق قىينىچىلىق ھامان تۇگەيدۇ، ھەرقانداق نېمەت ھامان قولدىن كېتىدۇ.

* ئىنسان بىر خىل تۇرمايدۇ، ئۆزگىرىشتىن ھېچقاچان خالىي بولالمايدۇ.

* ئىنسان كۆيۈمچان دوستتىن، قۇسۇرچى ھەسەتخوردىن خالىي بولالمايدۇ.

* ئەزىيەتكە سەۋر قىلىش ئېسىللىكتۇر.

* ئېسىل كىشى ئېغىر - بېسىق كېلىدۇ، مۇلايىم كىشىنىڭ شان - شەرىپى يۇقىرى كۆتۈرۈلىدۇ.

* تىلىنى باشقۇرغان كىشى سەلتەنىتىنى تۇتۇپ تۇرالايدۇ.

* سۆكۈتنى يار تۇتقان كىشى دۇشمەنلىكتىن ساقلىنىپ قالىدۇ.

* ئەڭ گۈزەل ئىش قەدەرگە مۇۋاپىق ئىشتۇر.

* پادىشاھقا ئەركىلىگەن كىشى خارلىققا دۇچار بولىدۇ.

* نالايىق گەپ قىلغان كىشى كۆڭۈلسىز گەپ ئاڭلايدۇ.

* سۇلتانىنىڭ ئەيىبىنى ئىزدىگەن كىشىنىڭ تىلى كېسىلىدۇ.

* ئەڭ قەبىھ ئىش پەسىلەرنى ماختاش، ئەڭ ئېغىر گۇناھ يامانلارنى ئاقلاش.

* ھاۋايى - ھەۋەسنىڭ كەينىگە كىرگەن كىشى ھالاكەتكە دۇچار بولىدۇ.

* سەلتەنەتتىن ئايرىلغان پادىشاھ ھالاكەتكە مەھكۇمدۇر.

* ھەق سۆزلىگەن كىشى ئىشەنچكە ئېرىشىدۇ، ھەقكە ئەمەل قىلغان كىشى مۇۋەپپەقىيەت قازىنىدۇ.

* شان - شەرەپ بوشاڭلىق بىلەن ئەمەس، ئالىي ھىممەت

بىلەن قولغا كېلىدۇ.

* ئەڭ ئېسىل غەنىيمەت ئېسىللارنىڭ دۆلەتنىڭ تىزگىنىنى قولىغا ئېلىشىدۇر.
* يامانلارنىڭ دۆلەتنى ئىگىلىشى ياخشىلار ئۈچۈن مۇسىبەتتۇر.
* رەزىللەرنىڭ سەلتەنەتنى ئىگىلىشى پازىللار ئۈچۈن ھالاكەتتۇر.
* پەسلەر كۆتۈرۈلسە، ئېسىللارنىڭ ئورنى تۆۋەنلەيدۇ.
* پەسلەر تۆرگە چىقسا، ئارزۇلار كۆپۈككە ئايلىنىدۇ.
* ئەڭ ئېغىر مۇسىبەت رەزىللەرنىڭ دۆلەتنى ئىگىلىشىدۇر.
* ئۇلۇغ ئىشلارنى نىشان قىلغان كىشى قىينىچىلىقلارغا تەۋەككۈل قىلىشى كېرەك.
* ئەخلاقسىزدىن يىراق تۇرغان ياخشى.
* كۆڭلەن خۇينى تاشلاش بايلىقنى تاشلاشتىنمۇ ئېغىر.
* دىلغا ھۆزۈر بەرگەن يىراقلىق جاننى سىققان يېقىنلىقتىن ياخشى.
* تاشقى كۆرۈنۈشتىكى ئوخشاشلىق ياخشى مۇناسىۋەت شەكىللەندۈرىدۇ.
* قېرىندىشىغا ياخشىلىق قىلغان كىشى قېرىنداشلىق ھەققىنى ئادا قىلغان بولىدۇ، قېرىندىشىنىڭ كۆڭلىنى ئۇتىدۇ.
* ياخشىلىق قىلغان كىشىگە سەمىمي بولۇش ئۈستۈڭدىكى مەجبۇرىيەتتۇر.
* نادانىنى قاتتىق سۆزلا چەكلىيەلەيدۇ، جاھىلنى قىلچىلا توسالايدۇ.

* ئالىيجانابلىقلىنىڭ ئالاھىدىلىكى گېپىدە تۇرۇش، ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىشتۇر.

* ئېسىللىكنىڭ ئالاھىدىلىكى خەير-ئېھسان قىلىش ۋە مەسئۇلىيەتنى ئادا قىلىشتۇر.

* زېرەكلىكنىڭ ئالاھىدىلىكى توغرا سۆزلەش، توغرا ھەرىكەت قىلىش ۋە ساۋابنى ياخشى كۆرۈشتۇر.

* پەسكەشلىكنىڭ ئالاھىدىلىكى گېپىدە تۇرماسلىق، ۋەدىسىگە خىلاپلىق قىلىشتۇر.

* تېگى پەسلىكنىڭ ئالاھىدىلىكى گۇمانخورلۇق ۋە مەنمەنسىخورلۇقتۇر.

* ئاقىلنىڭ سۆزى ئوزۇق، نادانىنىڭ سۆزى سۇكۈتتۇر.

* يىگىتنىڭ ياخشىسى ئارتۇق گەپتىن ئۆزىنى تارتقان، توختالغان كىشىلەرنىڭ كەمتەرلىكى بىلەن ئۆزىنى زىنىەتلىگىنىدۇر.

* مويسىپىتلارنىڭ ناچارى ئەدەپسىز، ئويۇن - تاماشاغا بېرىلگىنىدۇر.

* ئېسىللارنىڭ ئادىتى ياخشى ئىش قىلىش، پەسلەرنىڭ ئادىتى سۇخەنچىلىك قىلىشتۇر.

* ئەقىڭ خەتەرلىك دۈشمەن قەدەر بىلەن قارشىلىشىش، ئەقىڭ ياخشى مەدەتكار قەدەرگە بويسۇنۇش، ئەقىڭ قابىل يارەمچى زامانغا ماس ئىش قىلىش، ئەقىڭ خەتەرلىك ئىش قەدەرگە قارشى ئىشتۇر.

* دوستىنىڭ ياخشىسى خاتالىقىڭنى ئەپۇ قىلىدىغان، مۇرادىڭغا يېتىشىڭگە ياردەم قىلىدىغىنىدۇر؛ دوستىنىڭ ناچارى دوستلۇق مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلمايدىغان، ساڭا ئورۇنسىز تەلەپ قويىدىغىنىدۇر.

* سېخىيلىق دوستلۇق ۋە مۇھەببەتنى كۈچەيتىدۇ، بېخىللىق

ئۆچمەنلىك ۋە ياتلىشىشقا سەۋەب بولىدۇ.

* ئەيىبسىزنى ياپمايدىغان، سەن يوق يەردە سېنى قوغدىمايدىغان كىشى بىلەن دوستلىشىشتا ساقا خەيرلىك يوق.

* ئارتۇقچىلىق كىيىمنىڭ گۈزەللىكى بىلەن ئەمەس، ئەمەلنىڭ گۈزەللىكى بىلەن؛ ئىقتىدار قەددى - قامەت بىلەن ئەمەس، ئىستىقامەت بىلەن؛ پەزىلەت ئۇلاغنىڭ ئېسىللىكى بىلەن ئەمەس، ئەدەپ - ئەخلاقنىڭ گۈزەللىكى بىلەن ئۆلچىنىدۇ.

* شان - شەرەپ مال - دۇنيانىڭ كۆپلۈكى ۋە ھۈنەر - كەسىپ بىلەن ئەمەس، مۇكەممەللىك ۋە گۈزەل ئىش - ھەرىكەت بىلەن قولغا كېلىدۇ.

* بەرىكەت مۇلايىملىقتا، نىجاتلىق راستچىللىقتا، ياخشىلىق چىقىشىپ ياشاشتا، يامانلىق جېدەللىشىشته.

* ئىشەنچلىك كىشى ئەلنىڭ نەزىرىدە خائىن بولۇپ قالمىغان، خائىن ئىشەنچلىك بولۇپ قالمىغان ئىشلار ئۇچراپ تۇرىدۇ.

* ئۆز كۈچۈڭگە تايانماستىن ئېرىشكەن نەتىجىنى كۆز - كۆز قىلما، ئۆز ئىقتىدارىڭغا تايانماستىن ئېرىشكەن مەرتىۋىدىن پەخىرلەنمە.

* كېلىشىم ۋۇجۇدقا چىقارغان ئىشلارنى خاتالىق يېقىپ تاشلايدۇ.

* ھاجەت چۈشمەيدىغان نۇرغۇن باي بار، ھاجەت چۈشىدىغان نۇرغۇن پېقىر بار.

* دانا بىلەن گەپ تالاشقان يېڭىلىدۇ، نادانىنى ماختىغان نادانلىشىدۇ.

* ھەممىتى پەسىنىڭ قىممىتى پەستۇر.

* قەدىر - قىممەتلىك كىشى ھەممەتلىك، ئالىيجاناب كىلىدۇ.

* تالانتىنىڭ قەدرىنى بىلمەيدىغان كىشىگە بالا- مۇسىبەتلەر تەسىر كۆرسىتەلمەيدۇ.

* شەھۋەتخورنىڭ ئادىمگەرچىلىكى تۆۋەن بولىدۇ.

* ئەڭ ئۆتكۈر قىلىچ تىل، ئەڭ ۋەھشىي دۈشمەن قورقۇنچاقلىقتۇر.

* قەلب قانچە پاك بولغانسېرى تىلدىن ھېكمەت شۇنچە كۆپ چىقىدۇ.

* دىنىغا چىڭ ھۆرمەتكە ئېرىشىدۇ، مىلىغا چىڭ خارلىققا دۇچار بولىدۇ.

* كىشىلەرنىڭ پەزىلىتى جىدەل - ماجرادا نامايان بولىدۇ.

* ئەڭ شېرىن نەرسە ئارزۇغا يېتىش، ئەڭ ئاچچىق نەرسە دۈشمەننىڭ غەلىبىسىدۇر.

* ئىقتىدارسىز تۇرۇپ ئۆرلىگەن كىشى جىنايەت ئۆتكۈزمىسمۇ موللاق ئاتىدۇ.

* ئەڭ ياخشى ماقام - مەرتىۋە ئەخلاق - پەزىلەت بىلەن ئېرىشكەن مەرتىۋىدۇر.

* ئەڭ ياخشى ئىش شەرىئەتكە ئۇيغۇن ئىشتۇر.

* ئەڭ شەرەپلىك مىللەت ھەممەتلىك مىللەتتۇر.

* ھىيلە - مىكىردىن ئەمىن بولغان كىشى قىينىچىلىقلارغا دۇچار بولمايدۇ.

* ئىتتىپاقلىقنى كۆزلىگەن كىشى ئىككى يۈزلىمچىلىك قىلمايدۇ.

* دۆلەت ئۇچۇن شەرەپ بىلەن ئۆلۈش خار - زەبۇن ياشىغاندىن ياخشى.

* شاھلار بىلەن گەپ تالىشىش كىشىنى نازۇنىمەتتىن مەھرۇم قىلىدۇ، بالاغا قويىدۇ. ئاۋام - خەلق بىلەن گەپ تالىشىش بۇيۇكلەر ئۇچۇن ئەيىب ۋە ئۆرپ - ئادەتكە خىلاپ ئىشتۇر.

* ئورۇنسىز دەتالاش ئەقىلسىزلىقنىڭ بېشارىتى، نادانلىقنىڭ ئالامىتىدۇر.

* نامراتلىق كىچىك ئۆلۈم، كىشىلەردىن نەرسە سوراش قاتتىق نومۇستۇر.

* ياخشى دوست قىيىن كۇنلەردە ئەسقاتقىنى، ئۇنىڭدىنمۇ ياخشىسى باشقىلارغا موھتاج قىلمىغىنىدۇر.

* ئەڭ ياخشى ئەمەل پەرزلەرنى ئادا قىلىش، ئەڭ ياخشى بايلىق يۇز - ئابرۇيۇڭنى قوغدىغان بايلىقتۇر.

* ئېغىرچىلىقنى كۆتۈرۈشۈڭگە ئەڭ لايىق كىشى سەن ئايرىلالمايدىغان، گېپىنى رەت قىلالمايدىغان كىشىدۇر. سەن ئىتائەت قىلىشقا ئەڭ لايىق كىشى سېنى تەقۋالىققا بۇيرۇيدىغان، ھاۋايى - ھەۋەسكە ئەگىشىشتىن توسىدىغان كىشىدۇر.

* ئىچىڭنى پۇشۇرىدىغان ھەقىقەت كۆڭلۈڭنى خۇش قىلىدىغان باتىلدىن ياخشىدۇر.

* كۆڭۈلنى بىئارام قىلىدىغان، خۇش قىلمايدىغان، لېكىن ئىنسان ئارزۇ قىلىدىغان نۇرغۇن نەرسىلەر بار؛ كۆڭۈل تارتمايدىغان، لېكىن پايدىلىق، زىيانسىز نۇرغۇن نەرسىلەر بار.

* ئەپۇسى ئازلىق چوڭ گۇناھ، ئەپۇسىزلىق چوڭ ئەيىبتۇر.

* ئەپۇ لەززىتى ئىنتىقام لەززىتىدىن شېرىندۇر. چۇنكى،

ئىنتىقام لەززىتىنىڭ ئارقىسىدىن پۇشايمان بىللە كېلىدۇ؛
ئەپۇ لەززىتىگە ساۋاب ۋە پەزىلەت ئەگىشىپ كېلىدۇ.

* ئېسىللار غەلبە قىلسا، ئەپۇ قىلىدۇ؛ پەسلەر غەلبە قىلسا، ئىنتىقام ئالىدۇ.

دۇشمەن ھەققىدە ھېكمەتلەر

* دۇشمەنگە تاقابىل تۇرۇشتا، مەخپىي دۇشمەنگە ئاشكارا قارشى تۇرۇشتىن؛ خۇسۇسىي دۇشمەنگە ئومۇميۈزلۈك جەڭ ئېلان قىلىشتىن ساقلان. چۈنكى، بۇنداق قىلىش ئادالەتسىزلىك ۋە نومۇسسىزلىقتۇر.
* دۇشمەنگە قارشى تۇرۇش چارىلىرىدىن بىرى ئۇلارنىڭ دوستلىرى بىلەن دوست، قېرىنداشلىرى بىلەن قېرىنداش بولۇۋېلىشتۇر.
* دۇشمىنىڭنى تىللىما، قارغىما. چۈنكى، بۇنداق قىلىش ئۇنى ساڭا قارشى قۇتراتىدۇ.
* دۇشمىنىڭگە قارشى تەدبىر تۈزۈشتە دۇشمىنىڭنىڭ ساڭا قارشى تۈزگەن تەدبىرىدىنمۇ بەكرەك ھېزى بول.
* غەزەپ دۇشمەندۇر، شۇڭا نەپسىڭنىڭ تىزگىنىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزۇپ قويما.
* ئەيىب ئىزدەش رەزىللىكتۇر، ئۇنىڭغا ئادەتلەنمە.
* دوست تۈزكورلۇق قىلسىمۇ تاشلىما، دۇشمەن تەشەككۈر ئېيتسىمۇ ئىشەنمە.
* پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇش چوڭ مۇسىبەتتۇر.
* ئۆزىدىن كۈچلۈكلەر بىلەن دۇشمەنلەشكەن كىشى مەغلۇپ بولىدۇ، ئۆزىدىن تۆۋەنلەر بىلەن دۇشمەنلەشكەن كىشى يۇزىنى تۆكۈۋالىدۇ.

ھېكمەتلەر

* ئالدىرىغان خاتالىشىدۇ.
* قەتئىيلىك بولمىغان ئىرادىدىن ياخشىلىق كەلمەيدۇ.
* ئۆتمۈشتىن ئىبرەت ئالغان كىشى كەلگۈسىنى مۆلچەر-لىيەلەيدۇ.
* كۆز ئاجىزلىقى پۈتلاشتۇرسا، تەپەككۇر ئاجىزلىقى ھالاك قىلىدۇ.
* پۈتنىڭ تېيىلىشى يەقىلدۇرىدۇ، تىلنىڭ تېيىلىشى راھەت - پاراغەتتىن مەھرۇم قىلىدۇ.
* ئىلىمنىڭ ئازلىقى دەلىل - ئىسپاتنىڭ ئاجىز بولۇشىغا سەۋەب بولىدۇ، ئەقىلنىڭ ئازلىقى جانغا زامىن بولىدۇ.
* نەپسىنى يامانلىققا ئادەتلەندۈرگەن كىشى ياخشىلىقتىن مەھرۇم قالىدۇ.
* نەپسىڭنى ياخشىلىق قىلىشقا ئادەتلەندۈر، ئۇ سېنى سۆز - چۆچەكتىن قوغداپ قالىدۇ، كاتتا ساۋابقا ئېرىشتۈرىدۇ. يامان ئىشلاردىن يىراق تۇر. چۈنكى، يامان ئىش نامىڭنى بۇلغايدۇ، گۇناھىڭنى كۆپەيتىدۇ.
* ئاجىزلاردىن ياردەم سورىغان كىشى ئاجىزلىقىنى ئاشكارىلاپ قويىدۇ، بىمەسەل كىشىلەر بىلەن ئارىلاشقان كىشى بىمەسەللىكىنى ئاشكارىلاپ قويىدۇ.
* كىشىنىڭ پەزىلىتى جېدەل - ماجىرادا ئايان بولىدۇ.

* قىلىچىنى قىنىدىن سۇغارغان كىشى زۇلۇمدىن قۇتۇلىدۇ[65].

* ئەخلاق نەسەبنىڭ ئالامىتىدۇر.

* ناچار مۇئامىلە قىلسىمۇ سۆلتانىنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىش، ناھەقچىلىك قىلغان تەقدىردىمۇ دوستىغا ئىنساب قىلىش پەزىلەتتۇر.

* دىندار كىشى ئۆزىنى قوغداپ قالىدۇ، ئادىل كىشى كۆچلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، دىننى قەلئە، ئادالەتنى قىلىچ قىل، بارلىق يامانلىقتىن ساقلىنىسەن، ھەرقانداق دۈشمەننى مەغلۇپ قىلسەن.

[65] ئەرەبچە قولىيازمىدا «مَن جَرَّدَ السيف أمن الخيف» دېيىلگەن، توغرىسى «الحيف».

سۆكۈت ۋە ئاز گەپ قىلىش ھەققىدە ھېكمەتلەر

* سۆكۈتنى يار تۈت. ئەقىللىق بولساڭ، پازىللار قاتارىغا كىرىسەن؛ بىلىمسىز بولساڭ، ئەقىللىق سانىلىسەن؛ قۇدرەتلىك بولساڭ، ئېغىر - بېسىق سانىلىسەن؛ ئاجىز بولساڭ، دانا سانىلىسەن.

* ئارتۇق گەپ قىلىشتىن ساقلان. ئارتۇق گەپ مەخپىي ئەيىبلىرىڭنى ئاشكارىلاپ قويىدۇ، جىم ياتقان دۈشمىنىڭنى قوزغاپ قويىدۇ.

* سۆز كىشىنىڭ پەزىلىتىنىڭ ئالامتى، ئەقىلنىڭ تەرجىمانىدۇر. شۇڭا، ئاز ۋە ساز گەپ قىل!

* سۆلتانىڭنى غەزەپلەندۈرۈشتىن، قېرىنداشلىرىڭنى نەپرەتلەندۈرۈشتىن ساقلان. چۈنكى، سۆلتاننىڭ غەزەپلەندۈرگەن كىشى ئۆلۈمگە مەھكۇم، قېرىنداشلىرىنى نەپرەتلەندۈرگەن كىشى ھۆرلۈكتىن مەھرۇمدۇر.

* ئىنسان سۆزى بىلەن تونۇلىدۇ، ئىش - ھەرىكىتى بىلەن سۈپەتلىنىدۇ. شۇڭا، توغرا گەپ قىل، ياخشى ئىش قىل.

* شان - شەرىپىنى قوغدىغان، تىلىنى باشقۇرغان، بېھۇدە ئىشلاردىن يىراق تۇرغان، قېرىندىشىنىڭ يۈز - ئابرۇيىغا چېقىلمىغان كىشى تىنچ - ئامان ياشايدۇ، ھەسرەت - نادامىتى ئاز بولىدۇ.

* تىلىنى باشقۇرۇش، ياخشىلىق قىلىش پەزىلەتتۇر.

* سۆكۈت پەزىلەتنىڭ بەلگىسى، ئەقىلنىڭ سەمەرىسىدۇر.

* سۈكۈتنى يار قىل، ئامان بولسەن؛ سۈكۈتنى يار تۈتساڭ، ئىززەت ساڭا يار بولىدۇ.

* كۆپ سۆزلىگەن كىشى باشقىلارنى زېرىكتۈرۈپ قويىدۇ، كۆپ سۆرىغان كىشى ياخشىلىقتىن مەھرۇم قالىدۇ.

* كۆپ سۆزلەش زېرىكتۈرىدۇ، كۆپ سۆراش بەرمەسلىككە سەۋەب بولىدۇ.

* كۆپ سۆزلىگەن كىشىنىڭ گۇناھىمۇ كۆپ بولىدۇ، ھەيۋىتى يوقايىدۇ، كىشىلەردىنمۇ ئايرىلىپ قالىدۇ. شۇڭا، ئېغىزىڭدىن پايدىلىق ۋەز - نەسىھەتلا چىقسۇن، ئەجىر - ساۋابقا ئېرىشسەن؛ ھېكمەتلىك سۆزلا چىقسۇن، تارقىتىش جاپاسىدىن قۇتۇلسەن (سۆزلىرىڭ ھېكمەتلىكلا بولىدىكەن، سەن تارقىتمەن دەپ ئاۋارە بولمىساڭمۇ، باشقىلار تارقىتىدۇ).

* كۆپ سۆزلىگەن كىشى كۆپ خاتالىشىدۇ، كىشىلەرنى كۆزگە ئىلمىغان كىشى خار بولىدۇ.

ياخشلىق قىلىش ۋە تەشەككۇر ئېيتىش ھەققىدە ھېكمەتلەر

* ياخشىلارغا ياخشىلىق قىلىش ياخشى تاللاشتۇر.
* قوشنىسى خار كىشى ئىززەت تاپالمايدۇ، قېرىندىشى بەختسىز كىشى بەختلىك بولالمايدۇ.
* خۇلق گۈزەل بولسا، سۆز مۇلايىم بولىدۇ.
* ئۆزىنى بەك ئالىيجانىاب تۇتۇۋالغان كىشى ئۆزىنى خار-لىۋالىدۇ.
* ياخشى ئۇچرىشىش دوستلۇقنىڭ مۇقەددىمىسىدۇر.
* تۇزكورلۇق ئادىتى خەير - ئېھسانىنى كېسىدۇ.
* كېچىكتۈرۈش بەرمىگەندىن يامان، ئۈمىد ئۈزۈش يېرىم غەلىبىدۇر.
* ياخشىلىققا تەشەككۇر ئېيتمىغان كىشى ياخشىلىقتىن مەھرۇم قالىدۇ.
* تەشەككۇر ئېيتىشنىڭ ئۇسۇلى كۆپ مەدھىيەلەشتۇر.
* پادىشاھلارغا تەشەككۇر ئېيتىش ھەقىقىي سادىق بولۇش بىلەن، تەڭتۇشلارغا تەشەككۇر ئېيتىش ياخشىلىقنىغا جاۋاب قايتۇرۇش بىلەن، ئۆزىدىن تۆۋەنلەرگە رەھمىتىنى بىلدۈرۈش خەير - ئېھسان قىلىش بىلەن ئىپادىسىنى تاپىدۇ.
* ئەڭ شېرىن يارەم سوراشتىن بۇرۇن كەلگەن يارەمدۇر، ئەڭ ياخشى خەير - ئېھسان ياخشىلارغا قىلغان خەير -

ئېھسانداۇر.

* ياخشىلىق قىلىشقا ئەڭ لايىق كىشى سوراشتىن ئۆزىنى ئەڭ تارتقان كىشىدۇر.
* مەردلىكنىڭ كامالىتى ياخشىلىقنى ئاخىرىغىچە قىلىشتۇر.
* ئەڭ ياخشى سۆز سۆزلىگۈچى ئەمەلىيىتىدە ئىسپاتلىغان سۆزدۇر.
* سەمىمىي كىشىلەرنى تاللاش كېرەك.
* سۇئال - سالام قىلمايدىغان كىشى مەدھىيەدىن مەھرۇم قالىدۇ، خەير - ساخاۋەت قىلمايدىغان كىشى ئىمكانىيەتتىن مەھرۇم قالىدۇ.
* ياخشىلىق قىلساڭ، يوشۇر؛ ياخشىلىق كۆرسەڭ، ئاشكارىلا.
* ئېسىللارغا قوشنا بولغان كىشى ئۆلۈم جازاسىدىن قۇتۇلۇپ قالىدۇ، پەسلەرگە قوشنا بولغان كىشى ئىلتىپاتتىن مەھرۇم قالىدۇ.
* مەرتۇىسى ئېسىلنىڭ ئىشىمۇ ئېسىل بولىدۇ، تېگى پاكنىڭ ئىش - ھەرىكىتىمۇ پاك بولىدۇ.
* تۇزكور ياخشىلىقتىن مەھرۇم قالىدۇ.
* نېمەتنىڭ قەدرىنى بىلمىگەن كىشى ئازابقا دۇچار بولىدۇ.
* ياخشىلىقنىڭ مىننەت قىلغان كىشى تەشەككۈردىن مەھرۇم بولىدۇ، ئەمىلىگە تەمەننا قىلغان كىشىنىڭ ئەمىلى بىكار بولۇپ كېتىدۇ.
* ھەدىيەسىنى قايتۇرۇۋالغان كىشى ئەڭ پەس كىشىدۇر.
* ھىممەتلىك كىشىنىڭ باشقىلار ئالدىدا ھۆرمىتى چوڭ بولىدۇ.
* مېلىنى سەرپ قىلغان كىشى ئۆزىنى قوغداپ قالىدۇ،

مېلىنىــى چــىڭ تۇتۇۋالغــان كىشــى ئۆزىنىــى قۇربــان قىلىــدۇ.

* ھىممىتى چوڭىنىڭ قىممىتى چوڭ.

* راستچىل كىشىنىڭ گۈزەللىكى ئاشىدۇ.

پۇل - مال ھەققىدە ھېكمەتلەر

* كىشىلەر ئۈمىدىنى پۇل - مالنى چوڭ بىلىپ كەتمەيدىغانلارغا باغلايدۇ.
* پۇل - مېلىنى خەجلىگەن كىشى مەدھىيەلىنىدۇ، يۈز - ئابرۇيىنى خەجلىگەن كىشى خار بولىدۇ.
* پۇل - مېلى بىلەن سېخىيلىق قىلغان كىشى ھۆرمەتكە ئېرىشىدۇ، يۈز - ئابرۇيىنى ساقلىمىغان كىشى خارلىنىدۇ.
* ياخشى مال ھالالدىن تېپىپ، ياخشى يوللارغا سەرپ قىلغان مالدۇر؛ يامان مال ھارامدىن تېپىپ، گۇناھ يوللارغا سەرپ قىلغان مالدۇر.
* يارىدەم قىلىش ئەڭ ئەۋزەل ئەمەل، چىقىشاقلىق ئەڭ ئېسىل خىسلەتتۇر.

ھېكمەتلەر

* كەمتەرلىك شان - شەرەپنىڭ زىننىتى، دوستلۇق ئىزھار قىلىش مۇلايىملىقنىڭ زىننىتىدۇر.

* ئەڭ ئەۋزەل ئەمەل دەردىمەننىڭ دەردىگە دەرمان بولۇشتۇر.

* ئۆچ ئېلىشقا قادىر تۇرۇپ، ئەپۇ قىلىش؛ ئۆزى موھتاج تۇرۇپ، خەير - ئېھسان قىلىش ئىڭ ئېسىل پەزىلەتتۇر.

* ئەڭ ئېسىل ئەدەپ يامان ئىشلاردىن توسقان ئەدەپتۇر، ئەڭ ئېسىل ئەخلاق ياخشى ئىشلارغا ئۇندىگەن ئەخلاقتۇر.

* ئەڭ يامان ئەمەل شان - شەرەپنى بۇلغىغان ئەمەلدۇر، ئەڭ يامان تەلەپ يامان نامغا قالدۇرىدىغان تەلەپتۇر.

* كۆچى يەتمىگەنلىكى ۋە قولىدىن كەلمىگەنلىكى ئۈچۈن ئېغىر - بېسىق بولۇۋالغان ئادەمنى ھەقىقىي ئېغىر - بېسىق دېگىلى بولمايدۇ.

* دۈشمەنلىكتىن ساقلىنىش ياكى ماختاشقا ئېرىشىش ئۈچۈن سېخىيلىق قىلغان كىشىنى ھەقىقىي سېخىي دېگىلى بولمايدۇ.

* ئازراق تىركىشىپ بېقىپ قېچىش ئۈچۈن ياكى يارەمچىلىرى يىراق بولغانلىقى ئۈچۈن باتۇرلۇق قىلغان كىشىنى ھەقىقىي باتۇر دېگىلى بولمايدۇ.

* تىلى ئېغىر ۋە نۇتۇق قابىلىيىتى تۆۋەنلىكتىن سۈكۈت قىلغان كىشىنى ھەقىقىي كەمسۆز دېگىلى بولمايدۇ.

* ئۆزى ئاجىز، دۈشمىنى كۆچلۈك بولغانلىقى ئۈچۈن

ئىنسابلىق بولۇۋالغان كىشىنى ھەقىقىي ئىنسابلىق دېگىلى بولمايدۇ.

* بىراۋدىن ياخشىلىق كۆرگەنلىكى ياكى قېينىچىلىقتىن قۇتۇلدۇرغانلىقى ئۈچۈن ياخشى كۆرگەن كىشىنى ھەقىقىي ئاشىق دېگىلى بولمايدۇ.

* دوستىغا خىيانەت قىلغان كىشى دوستسىز قالىدۇ، دوستىنىڭ دۈشمىنىگە يارىدەم بەرگەن كىشى ئادىمىگەرچىلىكتىن چىقىپ كېتىدۇ.

* سېخىينى دۈشمەنلىرىمۇ ياقتۇرۇپ قالىدۇ، بېخىلغا باللىرىمۇ ئۆچ بولۇپ قالىدۇ.

* ياخشىلىقنى ئۇنتۇش تەشەككۈر بۇرچىنىڭ يېغىلىپ قېلىشىغا سەۋەب بولىدۇ.

* ياخشىلىقلىرىنى پەش قىلىپ يۈرىدىغان كىشى تەشەككۈر-دىن مەھرۇم قالىدۇ.

* ياخشىلىق قىلغانغا يامانلىق قىلما، يارىدەم قىلغان كىشىنىڭ دۈشمەنلىرىگە يارىدەم بەرمە. چۈنكى، ياخشىلىق قىلغۇچىغا يامانلىق قىلغۇچى ياخشىلىقتىن مەھرۇم قالىدۇ، يارىدەم قىلغۇچىنىڭ دۈشمەنلىرىگە يارىدەم قىلغۇچى يارىدەمدىن مەھرۇم قالىدۇ.

* ھەقىقىي ۋاپادار كىشى بۈيۈكلۈك ھەققىنى ئادا قىلغان، تېخىمۇ ئارتۇقچا لايىق بولغان كىشىدۇر.

* ئىمكانىيىتى بار تۇرۇپ خەير - ئېھسان قىلماسلىق ھەقىقەتەن چوڭ رەزىللىكتۇر.

* ئۆزۈڭ خاتالاشساڭ، ئۆزىڭخاھلىق ئېيىت؛ باشقىلار خاتالاشسا، ئەپۇ قىل، چۈنكى ئۆزىڭخاھلىق ئېيتىش ئەقىلنىڭ، ئەپۇ قىلىش پەزىلەتنىڭ ئالامىتىدۇر.

* ئېسىللارنىڭ ئادىتى سېخىيلىق، پەسلەرنىڭ ئادىتى تۆزكورلۇقتۇر.

* ئېغىر - بېسىقلىق كۆچىتى تىككەن كىشى ئاسايىشلىق مېۋىسى ئۈزىدۇ.

* دىيانىتى كۈچلۈك كىشىنىڭ ئادىمىگەرچىلىكى مۇكەممەل بولىدۇ. چۈنكى، دىيانەت ھارام ئىشلاردىن توسىدۇ، ياخشى ئىشلارغا ئۈندەيدۇ.

* خاتالىقلارنى ئەپۇ قىلىش، قۇسۇر ئىزدىمەسلىك ئېسىللىك جۈملىسىدىندۇر.

* ئادالەت ئەقىلنىڭ مېۋىسى، ئەپۇچانلىق ئېسىللىكنىڭ نەتىجىسىدۇر.

* شەرىئەت ئەھلىنى ھۆرمەتلە، ئۇلارغا ياخشىلىق قىل.

* مۇقەددەساتلارغا رىئايە قىل، مۇرۇۋۋەت ئەھلىنى يار تۇت. چۈنكى، مۇقەددەساتلارغا رىئايە قىلىش ئېسىللىكنىڭ، مۇرۇۋۋەت ئەھلىنى يار تۇتۇش ئالىي ھىممەتنىڭ ئالامىتىدۇر.

* تېگى ئېسىل، پەزىلەتلىك كىشىلەرگە ياخشى مۇئامىلە قىل. ئۇلارنىڭ ۋەزىيىتىنىڭ ناچارلىقى، دۆلىتىنىڭ قاچقانلىقى ئۇلارنى كۆزۈڭگە كىچىك كۆرسىتىپ قويمىسۇن. چۈنكى، ئۇلارغا ياخشى مۇئامىلە قىلىش، خەير - ئېھسان قىلىش ئارقىلىق ئېسىل كىشىلەرنى ئۆزۈڭگە مايىل قىلىسەن، ئەخلاق - پەزىلەتنىڭ ھەققى - ھۆرمىتىنى ئادا قىلىسەن. چۈنكى، دۇنيا سۈندۈرىدۇ، تاڭىدۇ؛ دۆلەت بەزىدە ئالدىنى قىلسا، بەزىدە كەينىنى قىلىدۇ.

* ياخشىلىق قىلغان كىشى ئەجىر ھوسۇلى ئالىدۇ، ھۆر كىشىگە ياخشىلىق قىلغان كىشى مۇكاپاتىنى ئالىدۇ.

* مۇرۇۋۇەتنىڭ شەرتى ھارامدىن ئۆزىنى پاك تۇتۇش، گۇناھتىن يىراق تۇرۇش، ئادىل ھۆكۈم قىلىش، زۇلۇمدىن ساقلىنىشتۇر.

* ئاجىزغا قارشى كۈچلۈككە يارەم بەرمەك، پەسلەرنى ئېسىللاردىن ئارتۇق كۆرمەك.

* ئىنتىقام ئېلىشقا ئالدىراش ئېسىللارنىڭ ئادىتى ئەمەس، خەير - ئېھسانىنى توختىتىش ئېسىللىكنىڭ ئالامتى ئەمەس. سەۋەنلىكتىن خاتالاشقۇچىلارنى جازالىما، ئەپۇ قىلىشقا سەل قارىما.

* ئۆزۈڭدىن تۆۋەنلەرگە شەپقەت قىل، ئۈستۈڭدىكى زات ساڭا شەپقەت قىلىدۇ. قول ئاستىڭدىكىلەرگە ياخشىلىق قىل، ئىگەڭ ساڭا ياخشىلىق قىلىدۇ. قول ئاستىڭدىكىلەرنىڭ سەۋەنلىكىنى ئۆزۈڭنىڭ ئىگەڭگە قەستەن ئاسىيلىق قىلغىنىڭغا، ئۇلارنىڭ رەھىم - شەپقىتىڭگە موھتاجلىقىنى ئۆزۈڭنىڭ ئىگەڭنىڭ رەھمىتىگە موھتاجلىقىڭغا قىياس قىل.

* خەير - ئېھسان قىلىشنى غەنىيمەت بىل، دوستلۇقنىڭ ئەدەپلىرىگە رىئايە قىل. چۈنكى، ياخشىلىق قىلمايدىغان كىشى تەشەككۈردىن مەھرۇم قالىدۇ، مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلمايدىغان كىشى ئەيىبكە قالىدۇ.

ئەقىل، ئىلىم ۋە ئەدەپ - ئەخلاق ھەققىدە ھېكمەتلەر

* ئەقىل ئەڭ ئېسىل زىننەت، ئادالەت ئەڭ ئېسىل خىسلەت، ئىلىم ئەڭ ياخشى ۋارىس، ئىلىمگە ئەمەل قىلىش ئەڭ ئۇلۇغ شەرەپتۇر.
* ئىلىمدەك ياخشى ئۇلۇپەت يوق، ئېغىر - بېسىقلىقتەك ياخشى تىرەك يوق.
* ئىلىم ئۆگەن، ئۇ كىچىكلىكىڭدە يول كۆرسىتىدۇ، يولۇڭنى توغرىلايدۇ؛ چوڭ بولغىنىڭدا، تۆرگە چىقىرىدۇ، بۇيۇكلەردىن قىلىدۇ.
* ئىلىم ئۆگەن، ئىلىم خاتالىقىڭنى تۈزىتىدۇ، يىراقنى يېقىن قىلىدۇ.
* ئىلىم ئۆگەن، ئىلىم ئۆچمەس ئىززەت، تۈگىمەس بايلىقتۇر.
* ئىلىم ئۆگەنمىگەن كىشى ئاسايىشلىقنىڭ پەيزىنى سۈرەلمەيدۇ.
* پەزىلەت تەگ ۋە نەسەب بىلەن ئەمەس، بەلكى ئەقىل ۋە ئەدەپ بىلەن قولغا كېلىدۇ.
* جاھالەت بىر ئۇلاغ، ئۇنىڭغا مىنگەن كىشى ئازىدۇ؛ ئۆزىگە ھەمراھ قىلغان كىشى خار بولىدۇ.
* ئەدەپ - ئەخلاق نەسەبنىڭ تۆۋەنلىكىنى ياپىدۇ.
* جاھىلنىڭ دۆلتى ئاقىلغا ئىبرەت.
* ئىسيانكار ئالىم چۇماقچى جاھىلدىن ياخشى.

* پەزىلەتنى تونۇماسلىق ئەڭ چوڭ رەزىللىكتۇر.
* ئەقىلنىڭ سەمەرىسى ياخشى تاللاش، ئالامتى ياخشىلارنى يار تۇتۇشتۇر.
* ئەدەپسىزگە نەسىبى پايدا بەرمەيدۇ.
* ئەقىل ئاز بولسا، بىھۇدە گەپ - سۆز كۆپ بولىدۇ.
* ئەڭ ياخشى تالانت ئەقىل، ئەڭ چوڭ مۇسىبەت جاھالەتتۇر.
* ئۆلىمالارنى دوست تۇتقان كىشى ھۆرمەت تاپىدۇ، نادانلارنى دوست تۇتقان كىشى خار بولىدۇ.
* ئەقلى ئاجىزلارنىڭ نادانلىقى كۆپ بولىدۇ.
* كىچىكلىكىدە ئىلىم ئۆگەنمىگەن كىشى چوڭ بولغاندا تۆرگە چىقالمايدۇ.
* ئىلىمنىڭ ئۇلى قىزىقىش، مېۋىسى ئىبادەت؛ زاھىدلىقنىڭ ئۇلى تەركىدۇنيالىق، مېۋىسى سائادەتتۇر.
* ئەقىل ئەڭ كۈچلۈك قورال، تەقۋادارلىق ئەڭ ئېسىل لىباستۇر.
* ئەقىلدەك ياخشى باشقۇرغۇچى، ئادالەتتەك ياخشى قوغدىغۇچى، ھەقىقەتتەك ئۆتكۈر قىلىچ، راستچىللىقتەك ياخشى تىرەك يوق.
* ئاللاھنىڭ بەندىلىرىگە قىلغان ئەڭ چوڭ ئىلتىپاتى: ئىلىم، ئەقىل، سەلتەنەت، ئادالەتتۇر.
* جاھالەت ئەڭ خەتەرلىك دۈشمەن، ئەقىل ئەڭ چوڭ نېمەتتۇر.
* ئاقىل قىلغان خىزمىتىگە تاپىنىدۇ، جاھىل ئارزۇ - ئارمانلىرىغا تاپىنىدۇ.
* نادان مال - دۇنيا ئىزدەيدۇ، ئاقىل كامالەت ئىزدەيدۇ.

* ئاقىل دىلى ۋە پاراسىتى بىلەن كۆرىدۇ، جاھىل كۆزى بىلەن.

* ھەرقانداق ياخشىلىق تىرىشچانلىق بىلەن ئېرىشىلىپ، ئەدەپ - ئەخلاق بىلەن زىيادە بولىدۇ.

* ئاقىل گۇناھنى تەرك ئەتكەن، ئەيىبتىن ساقلانغان كىشىدۇر.

* ئاقىل ئىشىنى ياخشى قىلغان، خەير - ئېھسانىنى جايىغا قىلغان كىشىدۇر.

* ئىلىم ۋە ئىلىم ئەھلىنى نادان، جاھىل، تېگى پەس، نام - نىشانسىز كىشىلەرلا كۆزگە ئىلمايدۇ.

* نەسىبىنى ئەدەپ - ئەخلاقى ئارقىلىق مۇھاپىزەت قىلمىغان كىشى شان - شەرىپىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىدۇ، ئىستىقبالىنى نابۇت قىلىدۇ. نۇرغۇن ئەزىزلەر نادانلىقى سەۋەبلىك خارلانىدى، نۇرغۇن خارلار ئەقلىنى ئىشقا سېلىپ ئەزىزلەندى.

* ئىلىمسىز پىكىر قىلىش زالالەت، ئەمەلسىز ئىلىم ھالاكەتتۇر.

* ئەدەپ - ئەخلاق بايلىق، ئۇنى ئىشلىتىش كامالەتتۇر.

* ئەقىللىق دۇشمەن نادان دوستتىن ياخشى.

* ئېسىلنىڭ بەرمىگىنى پەسنىڭ بەرگىنىدىن ياخشى.

* ئەقىل ئىشلارنى تۇزەيدۇ، ئېغىر - بېسىقلىق يامانلىقنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ.

* ئەقىل ئۆچمەس شەرەپ، ئىلىم (ئوغرى ئېلىشتىن) ئەنسىرەشنىڭ ھاجىتى يوق بايلىقتۇر.

* بىلىمسىزلىك ئىڭ زىيانلىق ھەمراھ، مالامەتخورلۇق ئىڭ سەت كىيىمدۇر.

* ئىككى يۈزلىمچى دۇنيا نادانغا ئالدىنىى، ئاقىلغا كەينىنى قىلىشى مۇمكىن. نادان بولساڭمۇ، دۇنيا ساڭا ئالدىنىى قىلسا، نادانلىقنى ياقتۇرۇپ، ئەقىلنى تۆۋەن كۆرمە. چۈنكى، نادانلىق دۆلەت كۆرۈشى مۇمكىن بولسا، ئاقىلنىڭ دۆلەت كۆرۈشى زۆرۈرىيەتتۇر.

* نادانلىقنىڭ دۆلتى كەتكۈسى كېلىپ تۇرىدىغان مۇساپىرغا، ئاقىلنىڭ دۆلتى كەلگۈسى كېلىپ تۇرىدىغان ئېسىل كىشىگە ئوخشايدۇ.

* كىشى نادان تۇرۇپ كەلگەن ئامەتكە، پەزىلەتسىز تۇرۇپ ئېرىشكەن مەنسەپكە خۇشال بولماسلىقى لازىم. چۈنكى، نادانلىق ئۇنىڭ تەلىيىنى قاچۇرۇپ، ئامەتتىن مەھرۇم قىلىدۇ؛ ئەيىبلىرىنى ئېچىپ، گۇناھلىرىنى كۆپەيتكەندىن كېيىن، ئەسلىگە قايتۇرىدۇ ـ دە، ماختىغۇچىلىرى ھەجۈى قىلغۇچىغا، دوستلىرى دۈشمەنگە ئايلىنىدۇ.

ھېكمەتلەر

* تەقدىرىگە رازى بولغان كىشى بالا - مۇسىبەتكە سەۋر قىلىدۇ.
* دۇنياسىنى ئاۋات قىلغۇچى پۇل - مېلىنى بۇزۇپ چاچىدۇ، ئاخىرىتىنى ئاۋات قىلغۇچى مەقسىتىگە يېتىدۇ.
* ئۆزىدىن ھېسابى ئېلىپ تۇرغان كىشى خاتىرجەم ياشايدۇ، دىنىنى قوغدىغان كىشى پايدا ئالىدۇ.
* تەمەسىزلىك كەمبەغەللىمۇ ئەزىز قىلىدۇ، تەمەخورلۇق شاھزادىنىمۇ خار قىلىدۇ.
* كىمكى تەقۋادارلىق قىلىدىكەن، ئاللاھ ئۇنى قوغدايدۇ؛ كىمكى ئاللاھقا ئېسىلىدىكەن، ئاللاھ ئۇنى قۇتقۇزىدۇ.
* قانائەت كەمبەغەللىكنى ئىززىتى، سەدىقە بايلىكنى كاندۇر.
* سەۋر قىلغان كىشى ئارزۇسىغا يېتىدۇ، شۈكۈر قىلغان كىشى نېمەتكە ئېرىشىدۇ.
* كۆچلۈك ئىشەنچ ساغلام دىندارلىقتىن كېلىدۇ.
* بارغا رازى بولۇش پاكلىققا ئېلىپ بارىدۇ.
* چىقىشىپ ياشىغان كىشى سالامەت ياشايدۇ، ياخشىلىق قىلغان كىشى پايدا ئالىدۇ.
* ئەسقاتقان ئاز، كۆرەڭلەتكەن كۆپتىن ياخشى.
* بايلىقنىڭ ياخشىسى خەجلەنگىنى، ئەمەلنىڭ ياخشىسى توغرا قىلىنغىنىدۇر.

* ئىلىمنىڭ ياخشىسى پايدا بەرگىنى، نەسىھەتنىڭ ياخشىسى (يامانلىقتىن) توسالغىنىدۇر.

* قەلبى نەسىھەت قىلالمىغان كىشىگە ۋەز ـ نەسىھەت پايدا قىلمايدۇ.

* پىتنە ـ پاساتتىن خۇش بولغان كىشى ئاخىرەتتە قايغۇرىدۇ.

* دۇنيا بىر چۈش، ئۇنىڭغا ئالدىنىش كېسەللىكتۇر.

* بەختلىك كىشى ئۆتمۈشىدىن ئىبرەت ئالغان، نەپسىنى كونترول قىلالىغان كىشىدۇر؛ بەختسىز كىشى باشقىلار ئۈچۈن يىغىپ، ئۆزى نەپ ئالالمىغان كىشىدۇر.

* ھەر كىشى تېرىغىنىنى ئورايدۇ، قىلغان ئىشىنىڭ مۇكاپاتىنى ئالىدۇ.

* ھەر ھېيتنىڭ ھالىدا بىر ئىبرەت، مېلىدا بىر ئىبرەت بار.

* ئارزۇيۇڭنىڭ كۆپلۈكىدىن ئېلىپ، ئەملىڭنىڭ ئازلىقىغا قوش.

* تەن ساقلىقىغا ۋە تۇنۇگۈنۈڭنى سالامەت ئۆتكۈزگىنىڭگە ئالدانما. چۈنكى، ئۆمۈر قىسقا، ئىنسانىنىڭ (ھەر كۈنىنىڭ) سالامەت ئۆتۈشى مۇمكىن ئەمەس.

* ئارزۇسى كۆپنىڭ ئەملى يامان بولىدۇ.

* ھاۋايى ـ ھەۋىسىنىڭ كەينىگە كىرگەن كىشى دىنىنى دۇنيالىقىغا تېگىشكەن كىشىدۇر.

* ياخشىلىق ئەڭ چوڭ دەسمايە، خەير ـ ئېھسان ئەڭ ياخشى زىرائەتتۇر.

* سېنى ئىسلاھ قىلالمىغان ئىلىم ئازغۇنلۇق، ساقا ئەسقاتمىغان مال ـ دۇنيا ۋابالدۇر.

* ئىلىمنىڭ مېۋىسى بىلگىنىگە ئەمەل قىلىشتۇر.

* ئاقىل ھاجەت ئۇچۇن ياكى ھۆججەت ئۇچۇنلا سۆزلەيدۇ، ئاقىۋىتى ۋە ئاخىرىتى ئۇچۇنلا پىكىر قىلىدۇ.

* ئاللاھقا ئىمان ئېيتقان كىشى ئاللاھقا ئىلتىجا قىلىدۇ، ئاللاھقا ئىشەنگەن كىشى ئاللاھقا تەۋەككۇل قىلىدۇ، ئاللاھقا ئىشەنگەن كىشىنى ئاللاھ باي قىلىدۇ، ئاللاھقا تەۋەككۇل قىلغان كىشىگە ئاللاھ كۇپايە قىلىدۇ.

* ھېساب - كىتابقا ئىشىنىپ تۇرۇپ، ئەجىر - ساۋابقا سەل قارىغان كىشى ئۆزىگە ئىنساب قىلمىغان كىشىدۇر.

* ئۆز ئەيىبىنى كۆرەلىگەن كىشى باشقىلارنىڭ غەيۋىتىنى قىلمايدۇ.

* ھىدايەتكە كۆز يۇمغان كىشى مەڭگۈ توغرا يول تاپالمايدۇ.

* تەقۋادارلىق لىباسىدىن خالىي بەدەننى ھېچبىر كىيىم ياپالمايدۇ.

* ئاللاھنىڭ بەرگىنىگە رازى بولغان كىشى باشقىلارنىڭ قولىدىكىنى كۆرۈپ ئازابلانمايدۇ.

* ھەق تەرەپتە تۇرغان كىشى مەغلۇپ بولمايدۇ، ھەقتىن ئايرىلغان كىشى غەلىبە قىلالمايدۇ.

* بالىسىنىڭ ئۆلۈمىدىن ئىبرەت ئالمىغان كىشى ھېچكىمنىڭ سۆزىدىن تەسىرلەنمەيدۇ.

* ئۆتمۈشتىن ئىبرەت ئالمىغان كىشى سۆكۈشتىن قورقۇپ قالمايدۇ.

* زالىم سۈلتاننى رازى قىلغان كىشى قادىر ئاللاھنى نارازى قىلىدۇ.

* بايغا كۈچۈكلەنگەن كىشى تەقۋادارلىق لىباسىدىن خالىي كىشىدۇر.

* ئاللاھ بىلەن ئىززەت تاپقان كىشىنى ھېچكىم خار قىلالمايدۇ، ئاللاھقا تەۋەككۈل قىلغان كىشىگە ھېچكىم زىيان يەتكۈزەلمەيدۇ.

* ئازغا قانائەت قىلغان كىشى كۆپكە موھتاج بولمايدۇ.

* ئەزىيەتكە سەۋر قىلغان كىشى ھەقىقىي تەقۋادارلىقنى نامايان قىلغان كىشىدۇر.

* ھاجىتىنى ئاللاھقا ئېيتقان كىشىنىڭ يۈزى يورۇق بولىدۇ، ئاللاھتىن غەيرىگە ئېيتقان كىشى يۈزىنى تۆكۈۋالىدۇ.

* ئاللاھتىن يارەم تىلىگەن كىشى بەندىگە موھتاج بولمايدۇ، ئاللاھقا ئىشەنگەن كىشى دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە خار بولمايدۇ.

* ئەڭ ياخشى كىشى ھاۋايى - ھەۋەسكە ئەگەشمىگەن كىشىدۇر، ئۇنىڭدىنمۇ ياخشىسى دۇنياغا ببرىلمىگەن كىشىدۇر.

* ئەڭ ياخشى كىشى قەلبىدىن ئاچ كۆزلۈكنى چىقىرالغان، رەببىگە ئىتائەت قىلىش يولىدا ھاۋايى - ھەۋەسكە قارشى تۇرالغان كىشىدۇر.

* ھەق تەرەپتە تۇرۇش دىندارلىق، باتىل تەرەپتە تۇرۇش خىيانەتتۇر؛ ھەقىقەتنى قوللاش شەرەپ، باتىلنى قوللاش زالىملىقتۇر.

* ئەڭ ياخشى كىشى ئۆز ئەيبىنى كۆرەلەيدىغان، باشقىلارنىڭ ئەيبىنى كۆرمەسكە سالىدىغان كىشىدۇر.

* ئەڭ پاراسەتلىك كىشى گۇناھنى تونۇغان، ئەيبلىرىنى كۆرگەن كىشىدۇر.

* ئەقىللىق كىشى ئىبادەتنى ئىخلاس بىلەن قىلغان كىشىدۇر، قانائەتچان كىشى ھەقىقىي بايدۇر.

* ئەڭ ياخشى بايلىق ساقا دۇنيادا ئەسقاتقان، سېنى ئىككىلا

دۇنيادا سائادەتكە ئېرىشتۇرگەن بايلىقتۇر.

* بېخىل بايلىقىنىڭ قوغدىغۇچىسى، ۋارىسلىرىنىڭ ئامبارچىسىدۇر.

* تەمەخور تەقۋادارلىقتىن مەھرۇم قالىدۇ.

* بارغا قانائەت قىلىش بايلارغا يۈز سارغايتقاندىن ياخشى.

* ئەڭ پەزىلەتلىك ئەمەل تەشەككۈرگە ئېرىشتۇرگەن ئەمەلدۇر، ئەڭ مەنپەئەتلىك بايلىق ساۋاب كەلتۈرگەن بايلىقتۇر.

* پۇل - مېلىڭغا ئىشەنمە، چۈنكى ئۇ ۋاقىتلىق سايە؛ ئامىتىڭگە ئىشەنمە، چۈنكى ئۇ بىر مېھمان.

* ئېسىل كىشى باشقىلارغا ئەزىيەت بەرمىگەن كىشىدۇر، كۆچلۈك كىشى ھاۋايى - ھەۋىسىنى كونترول قىلالىغان كىشىدۇر.

* ھايا كەتسە، بالا كېلىدۇ.

* نادانلىقىڭ كەينىگە كىرمە، ئامان قالسەن؛ ئاقىلىنىڭ گېپىنى ئاڭلا، پايدا ئالسەن.

* ئاللاھقا ئىتائەت قىلغان كىشىنىڭ ھۆرمىتى، مەرتىۋىسى ئۆسىدۇ؛ ئاسىيلىق قىلغان كىشى خار بولىدۇ.

* دىن ئارقىلىق مۇستەھكەملەنمىگەن ئىززەت رەزالەت، ئەقىل ئارقىلىق مۇستەھكەملەنمىگەن ئىلىم زالالەتتۇر.

زاهىدلىق ھەققىدە ھېكمەتلەر

* دۇنيا ئۇچ كۈندۇر: تۈنۈگۈن، كەتتى، قايتا كەلمەيدۇ؛ بۈگۈن، سەن ئۇنىڭدا ياشاۋاتسەن، ئەمما ئۇزۇن داۋاملاشمايدۇ؛ ئەتە، ھالىڭنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى بىلمەيسەن. شۇڭا، تۈنۈگۈنۈڭنى ئۇنۇت، ئۆمرى قىسقا بۈگۈنۈڭدە ئەتەڭ ئۈچۈن ئوزۇق - تۈلۈك تەييارلا.

* ئەڭ ياخشى ئەمەل بۈگۈنۈڭنى ئىسلاھ قىلىش، ئەڭ يامان ئەمەل قەۋىڭنىڭ ئىشىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىشتۇر.

* نەپسىنى يەڭگەن كىشى ئەڭ كۈچلۈك كىشىدۇر، شەھۋىتىنى يەڭگەن كىشى ئەڭ مۇرۇۋۋەتلىك كىشىدۇر.

* تېنىڭ ساق، ئۆزۈڭ ياش بولساڭمۇ، ۋەسىيەتسىز ئۇخلىما. چۈنكى، زامان خىيانەتكار، ئەجەل قاش بىلەن كىرپىڭ ئارىلىقىدا.

* توغرا يولدا ماڭغان كىشى مۇرادىغا يېتىدۇ.

* ئىپپەتنى يار تۇتقان كىشى ئامان قالىدۇ، نەسىھەتنى قوبۇل قىلغان كىشى پايدا ئالىدۇ.

* دۇنيا غەم - غۇسسىسىز ئۆتمەيدۇ، دوستقا ۋاپا قىلمايدۇ، پىتنىدىن خالىي بولمايدۇ، ئىمتىھان - سىناقسىز بولمايدۇ. شۇڭا، ئۇ سەندىن يۈز ئۆرۈشتىن بۇرۇن سەن ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈگىن، ئۇ سېنى تاشلىۋېتىشتىن بۇرۇن سەن ئۇنى تاشلىۋەت. چۈنكى، ئۇنىڭ نازۇنېمىتى يۆتكىلىپ، ئەھۋالى ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ؛ لەززىتى تۈگەپ، سوئال - سورىقى قالىدۇ.

* دۇنيا قوغلىغۇچىدەك كېلىپ، قاچقۇنىدەك كېتىدۇ؛ خۇشياقمىغاندەك ئۇچرىشىپ، ئالدىراش كىشىدەك ئايرىلىدۇ. ئۇنىڭ ياخشىلىقى ئاز، ئۆمرى قىسقا؛ كېلىشى مەككارلىق، كېتىشى پاجىئە. شۇڭا، زامانىنىڭ مۇگدىشىنى غەنىيمەت بىل، پۇرسەتنى چىڭ تۇت، ئۆزۈڭدىن ھېساب ئال؛ ۋاقىت ئۆتۈپ، كۈچ - قۇدرىتىڭ قولۇڭدىن كېتىشتىن بۇرۇن ئەتىڭ ئۈچۈن ئوزۇق - تۇلۇك يىغ. چۈنكى، ھەركىمگە دۇنيادىن قالىدىغىنى ئاخىرىتىنى ئاۋات قىلىش ئۈچۈن خەجلىگىنىدۇر.

* شور پېشانە دۇنيا بىر خىل تۇرمايدۇ، ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ؛ بىرىنى تۇزىسە، بىرىنى بۇزىدۇ؛ بىرىنى خۇش قىلسا، بىرىنى پەرىشان قىلىدۇ. دۇنيا خەتەرگە تولغان، ئۇنىڭغا گول بولۇش ئالدانغانلىقتۇر. دۇنيادا مەڭگۈ ياشاش مۇمكىن بولمايدىغان ئىش، ئۇنىڭغا ئۇمىد باغلاش ئازغۇنلۇقتۇر.

* ئاللاھ تائالا بىرەر بەندىگە ياخشىلىق ئىرادە قىلسا، دىلىغا تائەت - ئىبادەتنى ئىلھام قىلىدۇ، قانائەتچان قىلىدۇ، دىندا فەقىھ قىلىدۇ، ئىشەنچ بىلەن كۈچلەندۈرىدۇ - دە، ئازغا قانائەت قىلىدۇ، پاكلىق بىلەن زىننەتلىنىدۇ؛ ئاللاھ بىرەر بەندىگە يامانلىقنى ئىرادە قىلسا، ئۇنى مال - دۇنياغا ئامراق، ئارزۇسىنى كۆپ قىلىدۇ، دۇنيا بىلەن مەشغۇل قىلىدۇ، ھاۋايى - ھەۋەسىنىڭ كەينىدىن قويۇپ بېرىدۇ - دە، پىتنە - پاساتقا چۆمىدۇ، باشقىلارغا زۇلۇم قىلىدۇ.

* ئۆمرۈڭنى ئويۇن - تاماشا بىلەن ئۆتكۈزمە، پۇل - مېلىڭنى گۇناھ - مەسىيەتكە ئىسراپ قىلما. ئۇنداق قىلساڭ، دۇنيادىن ئەمەلسىز ئايرىلىپ، رەببىڭنىڭ ھۇزۇرىغا ئۇمىدسىز بارىسەن.

* چىرايلىق سۆز قىلىش بىلەن بىرگە چىرايلىق ئىش قىل.

شۇندىلا تىل گۈزەللىكى بىلەن ياخشىلىق مېۋىسىنى تەڭ قولغا كەلتۈرسەن.

* قىلالمايدىغان ئىشىڭنى قىلمەن دېمە. ئۇنداق قىلساڭ، يا مالامەتكە قالسەن، يا ئۆزۈڭگە غەم ئارتىۋالسەن.

* دۇنيا جاپا - مۇشەققەت ماكانى، ھاۋايى - ھەۋەس پىتنە - پاساتنىڭ ئۇلىغدۇر. ھاۋايى - ھەۋەسنى تاشلا، خاتىرجەم ياشايسەن؛ دۇنياغا بېرىلمە، پايدا ئالسەن.

* ھاۋايى - ھەۋەس ئويۇن - تاماشانى چىرايلىق كۆرسىتىپ ئالداپ قويمىسۇن، دۇنيا ناز - كەرەشمىلىرى بىلەن ئازدۇرمىسۇن. ھاۋايى - ھەۋەسنىڭ لەززىتى تۈگەيدۇ، زامان ئامانىتىنى ئالىدۇ. ساڭا پەقەت قىلغان گۇناھ - مەسىيەتلىرىڭلا قالىدۇ.

* دۇنيا بۇلۇت سايىسىغا، شەبنەم ئۇيقۇدىكى چۈشكە، زەھەر ئارىلاشتۇرۇلغان ھەسەلگە ئوخشايدۇ، خۇشاللىقىنىڭ ئارقىسىدىن غەم - غۇسسىسى بىللە كېلىدۇ. ئۇ سېنى گۈزەللىكى بىلەن ئالدىمىسۇن، پال - پۇللىرى بىلەن ئازدۇرمىسۇن. چۈنكى، ئۇ نېمەتلەرنى تارتىۋالغۇچى، مىللەتلەرنى ۋەيران قىلغۇچىدۇر. ئۇ بېرىدۇ، ئارقىدىنلا تارتىۋالىدۇ؛ گاھىدا گەپ ئاڭلايدۇ، گاھىدا باشتۇڭلۇق قىلىدۇ؛ گاھىدا غېرىپسىنىدۇرىدۇ، گاھىدا تەسەللىي بېرىدۇ؛ گاھىدا ئۈمىدلەندۈرىدۇ، گاھىدا ئۈمىدسىزلەندۈرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بەختلىك كىشىلەر ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈيدۇ، بەدبەختلەر ئۇنىڭ ئارزۇ قىلىدۇ.

* دۇنيا سېنى ھېيلە - مىكىرلىرى بىلەن ئالداپ قويمىسۇن، نازۇنېمەتلىرى بىلەن ئازدۇرمىسۇن. چۈنكى، ئۇنىڭ ياخشىلىقى ئاز، يامانلىقى كۆپ؛ لەززىتى قىسقا، ھەسرىتى ئۇزۇن. ئۇ كۆپ ئالدايدۇ، مەخپىي ھېيلە - مىكىر پىلانلايدۇ، كۆزلەرنى سېھىرلەيدۇ، ئەللەرنى خاراب قىلىدۇ.

ئۇ سېھرگەر، ساختىپەز، مەككار، ھەييارىدۇر. ئۇنىڭ خۇشاللىقى كۆڭۈلسىزلىكتىن، سائادىتى بەختسىزلىكتىن، ھالاۋىتى مۇشەققەتتىن، پايدىسى زىياندىن ئايرىلالمايدۇ. ئۇ تولىمۇ ئۆزگىرىشچان، نانكور، ھېيلىگەر، ئالدامچىدۇر. ئۇ داۋاملىق ئۆزگىرىپ، نازۇنېمەتلىرى يۆتكىلىپ تۇرىدۇ، ئارزۇ قىلغۇچىلارنىڭ ئارزۇسىنى بەرىبات قىلىپ، دۇنياپەرەسسەلەرنى ۋەيران قىلىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭغا بېرىلگۈچى خار بولىدۇ، ئېرىشكۈچى ئازىدۇ. شۇڭا، ئىززەت ئىزدىسەڭ، تائەت - ئىبادەتتىن ئىزدە؛ بايلىق ئىزدىسەڭ، قانائەتتىن ئىزدە. چۈنكى، ئاللاھقا ئىتائەت قىلغان كىشى ئەزىز بولىدۇ، قانائەتچان كىشى نامراتلىقتىن قۇتۇلىدۇ.

خاتىمە

ئى ئاللاھ! بىزگە ساڭا يېقىنلاشتۇرىدىغان ئەمەل، سېنى تونۇتىدىغان ئىلىم؛ ۋەلىيلىرىڭ ۋە خاس بەندىلىرىڭگە ئاتا قىلغان نېمەتلىرىڭنى ئاتا قىلغىن. ئى ھەممىدىن مېھرىبان ئاللاھ! رەھمەت سۆيۈتىڭ بىلەن تىلىدىم.

بىزگە ئاللاھ كۆپايە، ئاللاھ نېمىدېگەن ياخشى ھامىي! ئۇلۇغ ھەم بۈيۈك ئاللاھنىڭ مەدىتسىز ھېچ ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولمايدۇ.

بۇ رىسالىنى بۈيۈك ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە موھتاج «رەزىي سوپىي» تەخەللۇسلۇق ئاجىز بەندە، «بايبارس رۇكنىيە خانىقاسى»نىڭ باش شەيخى ئالىم ئىبنى مۇھەممەد كاشغەرىي قاھىرەگە جايلاشقان ئەۋلىيالار ماكانى، ئەسىلىيالار ھۇجرىسى «بايبارس خانىقاسى»دا ھىجرىيە 764 - يىلى زۇلقەئدە ئېيىنىڭ 27 - كۈنى ئاشۇاختىدا يېزىپ تاماملىدى. ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھمىتى بىلەن مۇئامىلە قىلغاي!

ھەمدۇسانالار بىر ئاللاھقىلا خاستۇر. ئاللاھ تائالا يولباشچىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ۋە ئائىلىسىگە، سالىھ، پاك ساھابىلىرىگە رەھمەت قىلسۇن. ئاللاھ ماڭا كۆپايە، ئۇ نېمىدېگەن ياخشى ھامىي!

ئۇلۇغ ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە موھتاج ئاجىز بەندە، «رۇكنىيە خانىقاسى»نىڭ سوپىلىرىدىن مۇھەممەد ئىبنى مۇئىن ئىبنى ئابدۇللاھ شازىلىي بۇ رىسالىگە ئىزاھات يېزىشنى ھىجرىيە 764 - يىلى زۇلھەججە ئېيىنىڭ 4 - كۈنى تاماملىدى.

ئاللاھ بۇ يىلنى ياخشىلىق ۋە ئاسايىشلىق بىلەن ئاخىرلاشتۇرغىلى نېسىپ قىلغاي؛ ئاللاھ بىزنىڭ، ئاتا-ئانىمىزنىڭ، بۇ رىسالىنى ئوقۇغانلارنىڭ، ئۇلارغا مەغپىرەت تىلىگەنلەرنىڭ ۋە بارلىق مۇسۇلمانلارنىڭ گۇناھلىرىنى ئەپۇ قىلغاي؛ يولباشچىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا، ئۇنىڭ ئائىلىسىگە ۋە ساھابىلىرىگە رەھمەت قىلغاي!

جىمى ھەمدۇسانا ئالەملەرنىڭ رەببى ئاللاھقا خاستۇر.